

İletişim

İsmail Arıkan

Mahallemizdeki Ermeniler

İSMAIL ARIKAN • Mahallemizdeki Ermeniler

İSMAIL ARIKAN katılık yaşanan Birinci Büyük Savaş içinde doğdu. Sivas Lisesi'nin ardından İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Sorbonne'da sosyal ekonomi dalında doktora yaptı. 28 yıl kamu görevinde bulundu. Çeşitli dergi ve gazetelerde makaleleri çıktı. Bu yayınlanan ilk kitabıdır. İki çocuğu, üç torunu var, alını açık yaşam sürdürüyorlar. Arkan onların acısını görmemeyi dilemekte, 120 yıl yaşamayı istemektedir.

İletişim Yayınları 679 • Anı Dizisi 29

ISBN 975-470-861-4

© 2001 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2001, İstanbul (1000 adet)

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Utku Lomlu

KAPAK FOTOĞRAFI Ermeni zanaatkârlar (Agos gazetesi arşivi)

KAPAK FİLMİ Diacan Grafik

DİZGİ Maraton Dizgievi

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Serap Yeğen

MONTAJ Hasan Deniz

KAPAK BASKISI Sena Ofset

İÇ BASKI ve CİLT Şefik Matbaası

İletişim Yayınları

Klodfarer Cad. İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34400 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Fax: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://irantey.org>

İSMAİL ARIKAN

Mahallemizdeki Ermeniler

i l e t i ş i m
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İÇİNDEKİLER

I. Halep Yolcusu İki Aile.....	7
II. Albıstanlı Ailesi.....	15
III. Efe.....	19
IV. Yarım Kalan Ev.....	23
V. Mahallede ve Yakınlarda Yerleşim.....	29
VI. Gelin Aba.....	39
VII. Demirci Kirkor.....	49
VIII. Deli Kız.....	55
IX. Mahir Usta.....	59
X. Ötekiler.....	75
XI. Eğlence, Oyunlar.....	87
XII. Gözden Göze Yol Gider.....	91
XIII. Bağnazlıklar.....	101
XIV. Gülmeceler.....	109
XV. Beldemde Gâvur Deyimi.....	115
XVI. Dil Konusu.....	119
XVII. Bitirirken.....	123

I. Halep Yolcusu İki Aile

Efe ile Albıstanlı ailece Halep'e gidiyorlar. 35-40 yaşlarında Efe'nin ve 60'ında Albıstanlı'nın adlarını bilmezdik. Herkes onları böyle çağırırdı.

Baharın sabah güneşi henüz yakıcı değil. İsraililerden çıkan, solda Heyik Dağı tarafında Keçeciler'in bahçe duvarı, sağ, doğu yanı açık, gittikçe yükselen daracık ham yol. Gebit'in gür, sık yapraklı dut ve erik ağaçları ile Varcebit'lerin yüksek kavakları gölgesinde beygirler ve katırlar beklemekte, ufaktan tepinmekte.

Sürücüler Hacılar Mahallesi'nden atalardan kervancı Kadir Ağa'nın adamları. İki kardeş, esmer, ağabey daha tıknaz, ikisi de kara pos bıyıklı, yiğit, cahil, dört beş günlük sakallı, mert ve sadık. Büyüğü sessiz, elinde bir biz ve kalın iplik geçirilmiş büyük iğne ile peşek (öncü) beygirin kopan bir kayışını onarmakta ve yolcuların hazırlanmasını gözlemekte. Bakışları sık sık hayvanların ayaklarına kaymakta, nal ve çivilerde aksaklık bulunup bulunmadığını anlamak için bilekten bir onu bir bunu kaldırıp gözden geçirmekte, uslu yaratıklar ona yardım edercesine bir kontrole hiç zorluk çı-

karmamakta. Yandaki ise sıranın kendisine geldiğini anlamış olarak başını silkelemekte.

Semerlerine, palanlarına fazla yer tutmayacak en gerekli ve gösterişsiz küçük minderler, içi boşaltılmış halı yastıklarla kilimler serpiştirilmiş olan hayvanlar birbirine dokunmakta, ayaklarını karınlarına çekip günün ilk sineklerini kovmakta, burunlarından hart hurt sesler çıkarmakta.

Oradakilerin durgunluğu bulaşmış gibi sakın görünmekle beraber yine de birbirini tekmelememeleri için sürücüler hayvanları gözetlemekteler. Genç kardeş yolcu ailelerin evlerinden gelen yükte hafif eşyayı onlara bölüştürmekte. Evlerden bunları taşımaya çocuklar, Müslüman ve Ermeni kadınlar yardım etmekte. Hepsi kaderli, durgun. Uğurlamaya gelenler hep kadınlarla çocuklar. Sessiz beklemedeler, hayvanları çevrelemiş olarak birbiri ile göz göze gelmekte. Annelerinin ve ablalarının aralarında küçük yaramazların yüklemeyi ve olanları daha iyi görmek için ufak itişmeleri. Bir yandan dükkânlarındaki işleri nedeni ile öte yandan gidecekler arasındaki genç kadın ve kızları seyrediyor duruma düşmeme kaygısı ile olacak, bu kalabalığa Müslüman erkekler katılmadılar.

Herkes, geliyorlar mı diye, ara sıra İsrafililer'e inen yola ve onun yolunda biraz çökekte Efe'lerin bahçesine, bahçe çıkış kapısına göz atmakta. Yolcu erkekler yüklenmekte olan hayvanların yanına gelip şöyle bir bakıyorlar, üzüntülü, evlerine geri gidiyorlar. Henüz kadınlar görünmüyorlar. Son kez örtme altlarına, sofalarına, odalarına, mutfaklarına, kilerlerine, ahır, samanlık ve kümeslerine, odunluklarına, avlularına, yerlerinde bıraktıkları öksüz eşyaya dalgın dalgın bakmakta, komşu Müslüman ve Ermeni yaşlılarla, beşikteki bebelerle helallaşmakta olmalılar.

Güneş yükselmekte, azdan ısıtmaya başlamakta. Yolcu edecekler de, yolcular da vaktin geçmesini pek istememek-

te. Sürücüler ise sabırsız. Erken çıkıp yol almak gerekiyor.

İşte yavaştan geliyorlar, bir ayakları geri gidiyor, duraksıyorlar. Yolun alt ucundan İsraililer'in gedikten Albistanlı'nın karısı Sırpo (aslı Sürpik olabilir) ile kızı sanki birbirinden güç alıyorlar gibi, biri ötekine yaslanarak yaklaşıyorlar. Ola ki yolcu aileler aralarında haberli idiler. Efe, karısı ve kızı Margerit (Markilit denirdi) de avlularından bahçeye açılan küçük kapıyı geçtiler. Çiçekleri henüz tam savrulmamış zerdali ve erik ağaçlarının altından ilerliyorlar. Bahçe kapısından Gebit'le ortak ince yola girip sola dönerek hayvanların yanına gelecekler.

Gidecek kadınların ve yolcu edeceklerin ellerinde bükük bükük renkli, beyaz mendiller, gözleri dolu dolu. Kadınlar birbirini avutur gibi koklaşmaya doymamakta, uğurlayan Müslüman tazeler katara ve yüklerine göz gezdirmekte olan Efe'den ve sürücülerden biraz sakınarak ayrılanlarla son kucaklaşmalarını yapmaktalar. Bunca yıllar beraber yemiş, içmiş, birbirine ikramlarda, hizmetlerde bulunmuşların, acı tatlı günlerde karşılıklı yardım görmüşlerin boğulan hıçkırıkları. İki taraflı birbirine iyi dilekler, tembihlemeler, küçük sır emanet etmeler, çok ufak dedikodular, görüşülemeyenlere selam bırakmalar. Efe'lerin kapısı önünden her geçene onu hemen parçalayacakmış gibi havlayan, gece gündüz hep uyanık bilinen parlak sarı, irice köpek, beygirlerin ve kalabalığın arasında dolaşmakta, çocuklara bile sürtünmekte, o da yolcu olduğunu anlamış görünmekte. Margerit'in beyaz kedisi siyahlı iki kabarık, tok yavrusu ile bahçe duvarı üstünde, incaz eriği dalları altında olanları sezmeye çalışmakta ve güneşlenmekte.

Sabahın alacakaranlığında hazırlanmış azıklar çıkınlarla, paketlerle yerlerine veriliyor: Un helvaları, peynir helvaları iyi anı olsun diye şekerle yapılmıştı. Pekmezle helvanın rengi koyu düşerdi. İnce undan (kepeği alınmış) tereyağın-

da pişmiş lokumlar, gevrek gevrek. Peynirli, ıspanaklı, tereyağda kızarmış içli hıtaplar (börekler). Günlerce sürecektir yollarda bunlar tok tutardı ve çabuk bozulmayacak şeylerdi. Altın sarısı dut pestilleri ile seçme ceviz içi koyanlar da olmuştu. Yolcu kadınların kalanlara verdikleri, küçük kolye, yüzük, nazarlıklar, mendiller, çocuklar için eldivenler, çoraplar. Daha önceki günlerde de, yanlarında götüremeyecekleri ev araçlarından ucuza ya da parasız olarak Ermeni ve Müslüman komşulara bıraktıkları anılar olmuştu.

Yolun altından Albistanlı ile oğlu Antranik ve Efe'nin oğlu Napo göründüler. Bir durgunluk... Yolun hemen kıyısı çökekte Varcebit'lerin kavakları dibinden taşlara çarparak akan mahalle harığı (arkı)'nın şıptırtısı ile kımıldayan, silkinen hayvanların boynunda ya da semerindeki, palanındaki çingirdakların sesi var sadece ortalıkta.

Elbistan, Maraş yolu ile Antep'e gidecekler, oradan Halep'e geçecekler. Kadınlarla kızlar bazen ikişer, kimi kez tek olarak yüklerin üstüne binecekler. Albistanlı ile Efe ara sıra binekte, çokça yaya, Antranik ile Napo hep yaya gidecekler. Sürücüler alışıktır, onları tasalandıracak olan yolcuların yürümeye dayanıp dayanamayacağıdır.

Hayvanla yolculukta üst giyeceklerden önce ayakkabılar geliyordu. Albistanlı'nın boz renk kıl şalvar altında kalın yün çorap, sığır derisinden tek parça, çok yeni, üstten bağlı çarığı. Çok hafif, ayağı tüy gibi tutardı. Omzunda ince dokunmuş güzel, kabarık kilim heybe. İçinde bir su başı mola yerinde ilk yenilecek azıklar ve diğer gerekli şeyler olmalı. Delikanlılarda üstü siyah Maraş sahtiyanı, altı kalın kösele, el dikişli, yeni alınmış yemeniler. Yemenilerin ökçeleri çift kat ve kabara çivili. İkisinin de omzunda sade kayışlarla çapraz asılı, dükkânlarında kendilerinin yaptığı birer teneke matara. Yassı, ovalden çok daire biçiminde, birer küçük sürahi su alacak büyüklükte. Mataraların ortalarında yatık-

lığına lehimli bölmeler olduğu, bölmenin alt kesimlerine iki ailenin altın, gümüş para ve değerli maden varlıklarının yerleştirildiği, üst katına su doldurulduğu kulaktan kulağa fısılanmakta. Efe'nin ayağında giyilmiş fakat oldukça yeni ve boyalı kundurası, pantolon kemer cebinden azıcık sarkan gümüş saat kösteği, başında koyu renk fötr şapkası elinde iki şemsiye ve bir yiyecek paketi.

Tehcir olayı üstünden 8-10 yıl geçmişti. Kalanlara dokunulmuyordu. Meslekleri, dükkânları, yerleşik işleri vardı. Ticaretle uğraşanları da memleketimin alışkanlığı olan gezginci satıcılığa çıkıp köy köy dolaşmazlardı. Sevkıyattan kurtulanlar, işte ne güzel, küçüklerden büyüklerden yeter sayđı görüyorlardı. Müslümanların hemen hepsinden daha iyi yaşam sürdürüyorlardı. Fakat niçin buralardan ayrılıyorlardı? Zavallılar kendilerinden önceki Ermenilerin ve Müslümanların, hele hele politikacıların yanlışlarının cezasını çekiyorlardı. Ermeni nüfus yörede azalmıştı. Müslümanlar eskiden beri Ermenilerden kız alırlar, fakat onlara kız vermezlerdi. İşte kalan Ermeni ailelerin özellikle erkek çocukları çözümsüz birer problem oluşturunuyordu. Kızı gelinlik olanlar da çok kez sosyal ve parasal durum itibariyle uygun Ermeni damat adayı bulamıyordu. Öte yandan, daha önce Halep yolcusu olmuşlardan haberler geliyor, bunları özendiyorlar, yanlarına çekiyorlardı. Gidecekleri, yurt kuracakları yerler için tam bilgili ve güvenli olmayanlar da niyet etmişlerdi bir kez.

Hayvanlar tek sıra yola yukarı yürümeye başladı. Az sonra yol batıya yöneliyor, Heyik'e doğru ilerliyor. Yolcular, kadın ve erkek, onların sağında solunda, üzgün ve dikkatli. En arkada uğurlayanlar. Çocuklar aralarında zıplıyorlar, olayı kavrayanları az. Ötede tarlalara yaklaşıırken, ziyaret ağacımız Büyük Çınar doğrultusunda, Sadık Bey'lerin köşesindeki yüksekçe kayaların önünde kadınlar daha kolay binecekler.

Yolcu edenler biraz yürüdüler, yaşlarına, sağlık durumlarına göre birer ikişer durakladılar. Aralarında dertleşmeye, gidenleri iyilikle dile getirmeye koyuldular. Üzgünlükleri, iç çekmeleri, göz nemleri artma yönünde.

Kafileyi kayalara kadar çocuklar izledi. Orası büyükçe bellerin kış ve yaz vakit geçirme, yolcu karşılama yeri idi. Polat'tan inmeye başlayan katarı görenler çingirdakları işitenler düşse kalka koşarlar, o yosunlu taşlar üstüne tünelerdi. Yola alışık peşek beygirin duyarlı, bir o yana bir bu yana bakışı, yönetmeye gerek olmaksızın doğru yolu izlemesi seyretmeye değerdi. Birbiri arkasında hayvanlar ve sürücüler çarşıya doğru ilerler, çocuklar o uzaklaşanlara bir süre dalar kalırlardı.

Bu kez durum farklı idi. Gelenler değil, üzüntülü ayrılma vardı. Sonunda yavrular da analarından, ninelerinden yansıyan gamlı yüzlerle, yine ara sıra başlarını gidenlere çevirerek geri döndüler. Yolun yanında akan harıktan bir koca tas su alıp katarın arkasından atan olmuş mu idi? Kuşkusuz bunu unutmamışlardı.

Heyik'e doğru olan yolun ters yönüne gidince avlu kapımız solda kalır ve Heyiketeği Mahallesi'nin ortasında yükselen Tepe'ye çıkılır. Tepe'deki düzlük çocukların ve gençlerin oyun alanı, baharlarda Polat'tan inip Tohma Irmağı'na giden büyük taşkınlıkların seyir yeri, otlatmaya götürülecek sığır ve koyunların toplanma noktası, akşamları çarşı ve iş dönüşünde komşuların duraklama, kimi kez gençlerin oyunlarına katılma yeri, düğün gecelerinde biraz ateş yakıp etrafında sıçrama, dönme, singsing oynama yeri, bir de işte gidecekleri uğurlama ya da gelecek yolcuları gözleme yeridir.

O düzlükte durup kuzeye dönünce solda yolcuların Heyik'in bitişiği Polat'a doğru tırmanacağı sık dönemeçli bir yokuş, Gürün tarafına giden Taşkesen Geçidi, Hacılar Mahallesi patikası, biraz daha sağda çökek, Tohma Irmağı kıyısında, her zaman serin Zaviye Mahallesi sıralanır. Bunla-

rın berisinde Kaledibi denen eski arşı ve şehir kalıntısı, sağda Tohma'yı arkada bırakan som taş büyük doğal kale (Bizans güç noktası denir), beride bir zamanlar yoğunlukla Ermenilerin yaşadığı Keçeci Mahallesi. Doğuya bakınca; ırmağın kale ile sarp kaya arasından (film çevirmeye değer yüksek, vahşi görünüm) alt mahallelere doğru geldiği, Müslüman ve Ermeni delikanlıların yaz akşamları suya girdiği, yüzme öğrendiği Köprügözü yer alır.

Yolcu eden Ermeni ve Müslüman kadınlar ve çocuklar Tepe düzlüğünde kümелendi. Yaşlılar çömmüş ötekiler ayakta. Ermeni geçkin kadınlar çok yerde olduğu gibi siyah giysi, siyah başörtülü, gençleri göz alıcı renkli, desenli giyim. Baş açık, saç top örgülü olanlar var. Müslümanlarda kahve ve mor renk, donuk kırmızı, çiçek desenler hâkim, başlarda beyaz tülbent (bürük ya da bürgü). Annelerine sokulan kız çocuklarının başı yazmalı, eşarplı.

Katar'ın Heyik dibinde yeşil tarlalar arasından sağa büküldüğü, seyrek mişmiş, iğde ağaçlarını geride bıraktığı, yavaş yavaş yükseldiği, Heyik'in yayvanlaşıp kuzeyde birleştiği kayalık Polat'a yaklaştığı görülüyor. Efe şemsiyesinin birini at üstündeki karısına vermiş, öteki kendi elinde ve yürümekte. Efe bir aralık şapkasını çıkarıp evine, bahçesine veda selamı gönderiyor. Gözü keskin gençler ve çocuklar onları tek tek izliyor, kim ileride, kim geride, hangi bükümü döndüler, büyüklerine ulaştırıyorlar. Sarı köpek tin tin bir önde bir yanda, onlarla beraber. Çocuklar konuştukça özellikle yaşlıların yaraları tazelenmekte, gözlerini silmek-teler. Çingirdakların sesi azalarak gelmektedir. Polat'a ulaşılar, kafilenin en önde olanları gözden kaybolmaya başladı. Acıklı acıklı onlar izlendi, sondakiler de sırtı aşmakta, silinmekte. Doğallıkla bu anda yolcuları da dönüp dönüp arkalarına, yurtlarına son kez bakmakta idiler. Hele büyüklerin gözlerinde kuşkusuz iri iri yaşlar toplanmakta idi.

Bir saat kadar sonra, sevkıyattan önce çok Ermeninin yaşamış bulunduğu Aşudu Köyü'nden geçecekler. Pek şirin, meyvelik, ekeneği bol bir köy, göklere çıkan ceviz ağaçları. Adı belki Ermenice'den geliyordu, belki bu adı onlar vermişlerdi. Daha ileride Aşudu Palangası var. Yakınlarda Aşudu, Günpınar; Aşudu Palangası ise Başdirek yapıldı. Aşudu Şelalesi'nden (Atılan) inen suların geçtiği gür ağaçlı küçük vadi halkın dilinde Aşudu Deresi adını korudu. Şelaleyi tanıyanlar, yolu o cennete uğrayanlar, sekiz ola ki on metreden düşen suların esintilerinin havaya ve dane dane yüzlere vurduğunu bilirler. Yaz ortasında bile etrafa doyulmaz bir serinlik dağıtır. Çocukluğumuzda Ermeni, Müslüman çok delikanlıların oraya gezmeye gittikleri, yaramazca olanların kıyıda bucakta biraz da içtikleri (dut rakısı), Efe'nin çok pazarlarını orada geçirdiği söylenirdi.

Yolcularımız Palanga'dan sonra siyah gri renkli, Hititlerden denen eski eser bir çift Aslantaşı geçerek Elbistan'a yaklaşacaklar.

Ermeniler ve Müslümanlar gidenlerin evlerinin ve dükânlarının önünden geçtikçe, perişan kedilerine rastladıkça ve daha sonraları, uzun süre her vesile ile onları anımsadılar, andılar.

İki üç hafta sonra sürücüler döndüklerinde, yolcularını herhangi eşkiya ya da edepsiz baskınına uğramaksızın Antep'e selamet ve hastaliksız ulaştırdıklarını ve Halep'e götürecektiklerini kimseyle tanıştırdıklarını söylemişlerdi.

II. Albıstanlı Ailesi

Albıstanlı kargaşalıklar döneminde kim bilir ne zaman ilçeye Elbistan'dan gelmiş olmalı idi. Orta ufak yapılı, beyaz benizli idi. Sarıdan aka dönen birkaç günlük karışık, kıvrılmış sakalı bulunurdu. Sevimli, gülümser yüzlü idi. Çok konuşmazdı. Türkçe'yi zor söylerdi. Ailesi bireyleri de öyle idi. Ola ki geldikleri yörede Ermeniler çoğunlukta, Türk yoktu, dilimizi yeterince öğrenememişlerdi.

Tohma'dan omzunda çengelle evlere, dükkânlara gaz tenekelerinde içme suyu taşır, onlardan bulgur, un, dövme, kavurma, kuru kayısı, yağ, dükkâncıdan şeker, para, gaz alırdı. Saatinde uğramışsa evlerden sıcak yemek, dükkânlardan yağlanmış ekmek (pide) verildiği de çok olurdu. O vakitler bütün gereksinmeler her yerde ırmaklardan giderilir, suya pislik atılmamasına çok dikkat edilirdi. Kapkacak yıkamada ve öteki işlerde mahalle arkından yararlanılırdı.

Bu sessiz ihtiyar geri kalan zamanlarını çarşıda sobacılık, tenekecilik yapan oğlu Antranik'e elinden geldiğince yardım ederek geçirirdi. Karısı çorap ve başka yün giyecekler örerd, eli hiç boş kalmazdı. Gelinlik kızı olan ailelere iyi

para karşılığı el işleri verirdi. Çamaşırdı, yazın ev ve bahçe çalışmalarında komşulara yardıma giderdi. Çok kez bu hizmet öğle yemekleri ile ödenmiş olurdu. O yardımlaşmalar için para konuşulmazdı. Kalın kemikli, çok ağır hareketli, uzun boylu, azdan bıyıklı bir kadındı. Rastladığında bize bir elma, iki sulu zerdali ya da şeftali, kışın bir dilim dut pestili, iki ceviz, evlerinin yakınında işek el kadar tereyağlı bembeyaz tandır ekmeği, bir gilik (küçük simit, çok kez yumurtalı) verirdi. Avlularındaki ikişer küçük dut ve erik ağacı dışında bahçeleri yoktu. Meyve ikramlarını gittiği yerlerde kendine verilenlerden yapardı. O gün çocuktuk fakat ilerinin büyükleri oluyorduk. Kadın gelecek için İslâm'dan genç kuşak iyi insan kazanmak istiyor olabilirdi.

İsrafillerin evinin Heyik yanına düşen, olasılıkla daha önce gitmiş Ermenilerden kalma, bir sofa, bir oda-mutfak, bir de ortak odunluk, samanlık-otluk, keçi barınağı üç bölmeden oluşan, öteki evlerin kıyıcığında tek katlı yıkıntı bir yerde otururlardı. Evin orta ufak pencerelerinden biri çerçeve cam yerine beyaz teneke ile kapatılmıştı. Akşamları Polat yakınında evlerine dönen kimi haşarı Müslüman ağabeylerin o pencereye taş atıp ses çıkardığı ve böbürlendiği olurdu. Anında yandaki kapıdan Albıstanlı görünür “hemen yarın seni babana söylemez isem,” korkutmasını bastırırdı. Fakat yaramaz delikanlı çoktan uzaklaşmış bulunurdu. Küçüktük, çok yakın komşu idik, bizi tanıyordu, bizden kuşkulalmazdı.

Oradan ne zaman geçsek dış kapılarının önünden akan mahalle arkından ana ya da kızın iri bakır sitillere (kova) su doldurduğunu görürdük. Bunlar avlularındaki ağaçlara ve mevsiminde ektikleri, diktikleri domates, salatalık, patlıcan ile öteki sebzelere taşınırdı.

Baba orta kısa boylu, etlice, açık renk olsa da kız anaya çekmişti. Kalın kaşlı, sessiz, şakakları çıkık, erkeksi bir gö-

rünüşü vardı. Ağabey Antranik uzun boylu, geniş omuzlu, koca koca ayaklı, durgun, saf duruşlu bir delikanlı idi. Dükkânında her mevsimde bütün gün işi olurdu, hep çekiç sesleri gelirdi. Yüzünde yer yer kömür demir karası mesleğini belli ederdi. Herkesle iyi geçinirdi. Dükkânı şimdiki belediyenin kuzey kapısından çıkarak ilerleyip Şerefiye Sokakı'nı geçince solda bulunan genişçe bir yerd. Efe'nin sağda kalan dükkânı ile karşı karşıya idi. Ola ki birbirinden yardım, belki güç almak için böyle yerleşmişlerdi.

Yaz akşamları, ailenin etrafı imrendirecek, biraz da yadırgatacak bir durumu olurdu. Güneş Heyik'ten aşmaya yakın Sırpo ile kızı kahverengi, bol parlak tüylü, sarkık kulaklı, koca memeli keçilerini dağın eteğine otlatmaya götürürlerdi. Onların keçisi adeta öğütlü idi. Kalıntı duvarların dibinde, taşın, kayanın arasında taze ya da kuruca otlar bulur, başını zaman zaman kaldırır, etrafa bakar, ağzındaki otları sanki övünçle çiğner, aç gözlerle yeniden araştırmaya, yayılmaya koyulurdu. Kızla ananın ellerinde örgüleri, işleri bulunur, birbiri ile fısıltı halinde konuşmalarını sürdürürlerdi. Etrafta inekleri dağılmış çocukların oyun çığlıkları bunları rahatsız etmezdi. Heyik'in gölgeleri diplere inerken Albıstanlı bazen elleri arkasında yavaş yavaş onlara yaklaşırdı. Çarşı dönüşünde Antranik de oraya varır, uzun kulak keçinin yanında aileyi tamamlardı. Görünüşleri başka yerlerde ve zamanlarda da böyleydi. Günlük işleri dışında aileden biri nerede ise fazla vakit geçmez dördü orada birleşirlerdi. Hele anne ile kız hiç ayrılmazlardı. Mahallenin kenarında olmakla beraber kapılarını kilitlemeye çok kez gerek görmezlerdi. Çalınacak şeyleri de pek yoktu galiba. Hepsi için değerli olan tek şey sanki ailenin beraberliği idi. Görünüşte dünya onlara gurbetti de birbiri ile avunuyorlardı. Karanlık koyulaşınca onlar Ermenice Türkçe karışık laflayarak Varcebit'lerin, Gebit'in, Efe'lerin bahçeleri kıyısından

çok yavaş adımlarla eve dönerlerdi. Toplayabildikleri otu, dikenleri, yakacakları kucaklarında Antranik’le kız taşırdı. Ailenin beşinci bireyi keçi doymuş, keyfi yerinde onlara sokulurdu, arada bir sıçrardı.

III. Efe

Bütün Ermenilerin iş giysisi ile günlük, hele pazar elbiseleri ayrı olduğu gibi Efe de güzel giyinmeyi severdi. Ucuzdan da olsa koyu renk fötr şapka örterdi. Pazarları renkli çizgili gömlek üstünde kolalı beyaz yakaya kravat takar, iki başı yuvarlak pırıldayan iğne ile yakasını tuttururdu. Doğallıkla elbisesi düzgün ve ütülü olurdu.

Genişçe dükkânında kalaycılık, lehimcilik yapardı. Ölçülü hareketli, çok terbiyeli bir adamdı. Rakıyı pek sevdiği söylenirdi, fakat hiç içkili durumda görülmezdi. Evleri yakın olmakla beraber onlara yolumuz sık düşmezdi, kapıları hep kapalı bulunurdu. Efe'nin karısının pek özenli giyinmiş olarak Ermeni, Müslüman komşulara, misafirliklere gittiğini görürdük. Elinde her zaman bir örgüsü vardı, ama ev gereksemeler içindi.

Ailenin geçimi ve baba oğulun uyuşması yerinde idi. Napo körük çekerdi, pek önemli olmayan lehim işlerini babasına sormadan bitirirdi. Dükkânın köşesinde kalaylanacak kapları ovar, temizlerdi. Tohma kenarından en elverişli kumu bulur getirirdi. Duvara kendi boyuna göre çakılı kazık-

lara iki eli ile tutunarak kum çukuru içindeki ıslak bakır sahanı, leğeni ayakları altında bir o yana bir bu yana çevirme, zıplatma onun için bir eğlence oluşturmazdı. Boş zamanı hemen hemen yoktu. Her vakit ciddi bulunur, ilk delikanlılık yaşının hafifliği, yakın gençlerle gevezeliği ya da takışması görülmezdi. Sadece karşı dükkânda Antranik'le ara sıra kısa söyleşmeleri olurdu. Üstteki kahvenin tavla şakırtıları onda fazla ilgi uyandırmazdı. Kalayın, nişadının sağlanmasını, kapların onarım ve kalay ücretinin saptanmasını hep baba yapardı. Efe ara sıra çarşı içinde şöyle bir gezmeye çıksa da Napo her zaman işi üstünde olurdu. Gerektiğinde onun nerede bulunacağını da bilirdi.

Margerit, Napo'dan iki üç yaş küçüktü. Kumral, ince yapılı idi. Gelinlik çağına henüz varmamıştı. Süslü giysiler, ince çiçekli eteği, yakası şeritli, dantelli entarisi, saçına bağladığı parlak, açık renk kurdele ile Müslüman, Ermeni yeni yetmeleri yakar kavururdu. Daracık sokaklarında herkesten uzak gider, kimselere yüz vermez, doğrusuna seker, etrafını çatlatırdı. Hiç hoşlanmadıklarına, kendini fazla sıkınlara nanik yaptığı, köşeyi dönerken dil çıkardığı bile olurdu. Yaşdaşları Müslüman gençler o geçerken imrenme anlatımı olarak kulaktan kulağa, arsızca "Markiliiiiit/Vur..... bir kili-iiiiit" der, fıkırdarlardı. Margerit kıvrak, çok kısa, ince etek dolaşırdı, yazları beyaz ufak ayaklarına çorap da giymezdi. Fakat terliksiz yapamazdı. Küçük Zeynep'lere, Fotaş'lara gelince, topuğa kadar pazen şalvarları, bileklerine inen asıtlı, çok geniş entarileri olurdu, yazın bile. En ufak süs, sürme boya yasaktı kızlarımıza. Kafası karışık Müslüman delikanlıya işte bu pek farklı Margeritler, Azadurlar için daha terbiyeli laf etme olanağı kalmazdı.

Ermeni kızların ve kadınların giyimde fazla kapalı olmalarından ve saçlarına, başlarına özen göstermelerinden kaynaklanmış olacak, gençlerin ağzında dokunaklı, fısıltı

bir deyim daha vardı: “Azaduuuur/..... takadan (tavana ya-
kın çok küçük pencere) uzadınnır.” Azadur kimdi, kimler-
dendi, ne zaman yaşamıştı, bilinmezdi. Müslüman gençler
birbirine bunu yavaştan söyleyerek yüreklerini soğutmak
ya da daha karartmak isterlerdi. Azadur hiçbir şeyini ne ta-
kadan ne de pencereden hiç de uzatmazdı. Ermeni yara-
mazlar bizim tazelerimize yönelik böyle kafiyeli neler bu-
luştururlardı, bilemezdik.

Efe için anlatılan şöyle de bir gülmeceli olay dilden dile
geçerdi: O zamanlar çok yerde olduğu gibi ilçede de Erme-
nilerce çapkınların pek güzel, şahane dediği dut rakısı çıka-
rılırdı. Günün birinde Efe’nin dükkânına Maraş’a gidecek
iki gaz tenekesi rakı bırakılır. Ağızları lehimlenecek. Efe te-
nekeleri imrenerek fakat özenle kapatır. Gözü de kalır ora-
da. Tenekelerin alınması gecikir, kervan hazırlanamamıştır.
Kalay, lehim yaparken bakışları hep pırıl pırıl tenekeler üs-
tünde duraklar. Şeytan onu dürtmektedir. Rahatsızdır, kıv-
ranır, sonunda birini deler, emmeye başlar. Azaldıkça yeri-
ne su doldurur, öylece birkaç gün uzar, gider. Tenekelerin
yola çıkma zamanı hiçbir şey olmamış gibi Efe deliğe lehim
sürer. Malın sahibinden herhalde satıcısına bir zılgıt gelmiş-
ti. Ya da zevk ortağı, keyif ehli Maraşlımız o marifetin
Efe’ye ait olacağını tahmin etmişti. Bu kez Efe Maraş’a var-
dığında, zamanı ile o kötü şakayı yaptığı uzaktan uzağa ka-
deh yoldaşını herhalde aramıştı, karşılıklı gülüşmüşlerdi
bol bol.

IV. Yarım Kalan Ev

Çok anlatıldı. O dönem aşırı zor yıllardı, perişanlık perişanlık üstüne idi. “Deli bir olsa bağlamaya ne / Dert bir olsa ağlamaya ne?” denmesi duruma uygun düşüyordu. Babamız Birinci Dünya Savaşı’nın ve ertesinin sıkıntılarına uğramış, kimi kez cephelerde bulunmuş, bir aralık ilçeden öteki yükümlülerle beraber ordulara eşeklerle erzak, giyecek, cephaneye taşımakta (mekârecilik etmekte). Anamız biri eşikte, öteki beşikte iki oğlu ve tek çocuklu dul eltisi ile şaşkın, bahçeleri, biricik inekleri ve akraba yardımı ile geçinme kaygıları içinde. Bir baharda Zaviye’de dedelerden kalan evlerini sel basmış, oturulamayacak hale getirmiş. Kısa kısa zamanlar için uzak hısımlar ve tanıdık aileler, o arada Köprügözü’nün alt yanı Kurtbağı semtinde topal Recep Ağalar’ın yanına sığınmış. Daha sonra Heyiketeği’nde kendileri gibi yaşamı zor Kara Avradın küçük evinde iki yarım odaya taşınmışlar. Uzaktan tanış Kara Avradın gönlü ne kadar genişse evi ve mutfağı o kadar sıkışık. Bizimkiler rahatsız. Müslüman, Ermeni komşular bundan üzüntülü. Tehcirle ya da sonradan kendi kararları ile ilçeden ve mahalleden ayrılan Ermeniler-

den boşalmış yerler var. Sonunda yakın Ermeni ve Müslümanlar Tepe'nin batı yüzünde Değirmencinin Oğlundan kalan büyükçe evi bu yurtsuzlara uygun görürler.

Binayı Değirmencinin Oğlu, yapı ustası, çok hızlı bir çalışma ile yükseltmiş, bitirmiş, üç babayiğit oğlu ve taze gelinleri ile beraber. Oğulları taş yontmuş, kerpiç kesmiş, iki gelin ve ana toprak elemiş, su taşımış, büyük isteklerle çamur hazırlamış. Görkemli yapının yükselip bittiği rüyalarını görmüşler. Usta, aile dışından hiç işçi almamış. İki katlı. Üst katta geniş odaların duvarları, pencereleri yarıda kalmış.

Yörede âdettir, ev yapanlar bazı köşelerde noksanlıklar bırakırlardı, yuvasını nazardan korumak için. Bu evin eksiği ise yeterli zaman olmaması ve içinde oturma umudunun kesilmiş olmasıydı. Hemen hemen bütün bölmeler sıvasızdı. Avluda ve bahçede inşaat artığı taş yığınları, elenmiş, elenmemiş toprak öbekleri uzun süre olduğu gibi kalmıştı. Önünde Heyik'e doğru geniş bir avlu, ondan sonra çok büyük bir bahçe, çeşitli meyve ağaçları, göklere tırmanan dutlar, zerdaliler, cevizler, kavaklar ve gür çayırılar. Polat Deresi'nden gelen mahalle suyu avlunun altından geçiyor.

Değirmencinin Oğlu biraz aşağıda Kara Avradların komşusu. Babayanlarla akraba. Kazancı çok iyi. Bu evi daha bir özenerek kendisi için yapmış, oradan buna taşınacakmış, kısmet olmamış. İlçeyi bırakırken evini bir yakını Ohanes'e emanet etmiş. Eve bizim kiracı girmemize Ohanes ailesi de çaba göstermiş.

Evin ilk katı yarıya, toprak yüzünden yukarılara kadar yontma siyah taş, kare ya da dikdörtgen görünüşlü. Eli çok yatkın ve coşku ile başlayan ustanın ve oğullarının çekiçlerinden, o günlerin öteki ilkel aletlerinden adeta bir esinle çıkmış. Daha yukarıları iki ana üstüne, kalın duvarlı. Bol samanlı kerpiçten, taş gibi sert.

Bizim oranın gerek Müslüman gerekse Ermeni evlerine,

ortasında mevsimine göre üzüm, erik hevenkleri ile süslü koca direkli, iki, üç oda büyüklüğünde geniş bir sufa (sofa) ile girilirdi. Genellikle üstü örtülü avlulardan sofaya ayak atınca bir taş döşeme aralığa basılırdı. Aralığın bir yanı mutfak öteki misafir odası olur, mutfak bitişiğinde erzak dolap ve sandıkları, un, bulgur, çuvaları ile kiler bulunurdu. Sofanın dibinde yine kışlık, yazlık oda kapıları ve ikinci kat varsa onun merdiven aralık girişi yer alırdı. Genellikle oturma ve ailenin sofra yeri olan sofaya öylece dört beş kapı açılırdı.

Değirmencinin Oğlu ise evinin ilk katını, ola ki arsa durumunu ve güneş yönünü hesaplayıp yan yana, vagon kompartmanları gibi, aynı genişlikte yedi oda biçiminde tertiplemişti. Nerede ise yapıyı, odalar bir çizgi üstünde bir öğrenci yurdu olarak düşünmüştü. Çok güzel, sağlam kapılar. Pencereler Heyik'e bakıyor, tavana yakın ve küçükçe, kalın demir parmaklıklı. Daha öncelerin karmaşası yinelelirse güvenlikte bulunmak için olacaktı. İçeriden merdivenli, ikinci kat aynı tertip, dört odası bitmiş, ötekiler yarım kalmıştı. Pencereleri geniş, yine demir parmaklıklı, yine bol akşam güneşi alıyor.

Taşınma çok kolay olmuş. Yarı dolu iki ufak gelin sandığı, bir de daha öncelerden kalma üstü başı kara, sarı çivilerle süslü, çanlı kilitle kapanan büyükçe babaanne sandığı. Birkaç minder, kilim, çarşafıara sarılı yastıklar, yorganlar, öteki ev eşyası, kapkacak. Müslüman ve Ermeni kadınlarla, annelerini örnek alan gençler ve çocuklar da taşıyıcılar olmuş. En geride ailelerin şaşmaz sonuncu bireyi, besin umudu olan küçük, uslu bir inek. Evin arkadaki toprak yüzünden en aşağıda kalan dip odası ineğe ahır yapılmış, kışları sıcacık. Bu yerleşmenin önde düzenleyicisi ve yardımcısı ise Mahir Usta'nın babası ihtiyar Babayan Haçir ve karısı Gelin Aba.

Alt kat pencerelerin çerçeveleri güzel, birkaçında ancak cam var. Bizimkiler ötekileri kenarlarına sulu hamur sürülmüş kâğıtlarla kapatmışlardı. Bu uygulama epey sürdü. Duvarların önce iç yüzlerini ve düz toprak damlarını sıvamaya koyulmuşlar. O arada evde gömü umudu. Terk edilen bütün öteki Ermeni evlerinde yapıldığı gibi, hastalıklı bedenine ve inmeli bacaklarına da aldırış etmeyerek Elti Hanım elinde kazma, alt odaların tabanlarındaki tümsek yerleri, yeni sıvaları epey eşelemiş, değerli maden, para, bakır eşya için. Ama hep zahmetleri boşa gitmiş.

Çocukluğumuz hazine, gömü söylentileri ile yüklüdür: Küp dolusu altın, inci ile gümüş sahanlar, leğenler. Herkesin komşusunda büyük şeyler bulunacağını düşlediği gibi Müslümanlar da Ermeni evlerinde zengin defineler var olacağını düşünürlerdi. Ermenilerin genellikle kazançlı meslek sahibi bulunmaları, Müslümanlarda bu kanının doğmasına, gelişmesine neden olacaktı. Sevkıyatta sahipsiz kalan Ermeni evlerine girenler her odanın, aralığın, ahırın, odunluğun tabanını bol bol kazmışlar, avluları debertmişler, bahçelerde durmadan araştırmalar yapmışlar, her ocak küllüğünde ve duvar diplerinde zenginlikler, yığınla altınlar bulunacağını ummuşlardır. Kulaktan kulağa o evlerde neler çıkabileceği fısılanmış, kimileri neler neler bulunduğunu yavaştan dile getirmiş, bu yoksullar hep bir anda zengin olma hayallerine düşmüşlerdir. Hele kış gecelerinde hangi köyde, hangi ilçede gömüden neler çıktığı söylentileri anlatılır, dinlenirdi. O arada öykü uyduranlar da olur, bir zaman sonra dilden dile geçe geçe o anlatılanlar daha abartılmış olarak sahibine geri dönerdi. Aslında yoksul insanda bu umut hiç sönmez, ömür boyu sürer, alt kuşaklara iner. Yıkma işlerinde çalışan fakir işçiler Ermenilerden kalan evlerin temellerinde kazmalarını çok dikkatle salları, aletin her taşa takılmasında bilinmeyen bir Agop Baba'nın elmaslarına, incilerine kavuşa-

cağını düşler, telaşa kapılır, bugün bile. Her seferinde de zavallı derinde kalmış birkaç taşla testi kırığı, yıpranmış, dibi delik emaye kap ile karşılaşır. Görebildiklerimiz, kimi yıkımlarda önemsiz, eskimiş bir iki parça delik bakır sahan, dibi çıkmış tas ya da küçük boncuklar, değersiz yüzük, bakır tel bilezik olmuştur. Çokça bahçe duvarları yıkıntılarından kimi kez Ermenice kitap yaprakları çıkardı. Bunların din kitaplarından parçalar olması gerekirdi. O bahçe sahiplerini tanıyanların aklına hiçbir vakit, bunların kötü propaganda yayınları olabileceği gelmemiştir. Onlar dükkânlarına bağlı, aile geçimi peşinde, yarı okumuş kimselerdi. Herhalde Müslümanların Kuran ve öteki kitap sayfalarının ayak altında kalmasına razı olmadığı gibi Ermenilerde de bunları bir tür el değmeyecek yerlere sokuşturma alışkanlığı vardı.

Yokluklar insana çok şey düşündürür, bir yanda köşe bucağ gömü aratır, öte yanda kara gülmece yaptırır. Ben bu evde doğmuşum, ya güz ya bahar temizliği ve sıvaması esnasında. Kesin yıl belli değil. Babamız ordu taşıma görevinden bir fırsat bulup eve geldiğinde halam ona hal hatır sorduktan sonra beni anlatmak için “Hacı Osman, bir oğlun oldu,” demiş. Delikanlılığı geçmiş bezgin babanın ona karşılığı şöyle: “Bir oğlan doğuracağına keşke iki çuval saman doğursa idi de şimdi şu aç eşeklerimin önüne dökse idim.” Şaşılacak durum yoktu, herkes benzer halde idi.

Yolculuklarının üstünden bir zaman geçince Değirmencinin Oğlu Ustadan haber gelmiş, emanetçisi Ohanes’e evi satabileceğini yazmış. Askerlik bitiminde babamız varlıklı enişterinin desteği ile evi satın almış, biraz peşin de ödemiş. Kiracı gibi değil eve iyi bakılıyor, güzelleştiriliyor, bazı noksanları bile gideriliyordu. Bahçesinden çok yararlanılıyordu. Yıkılan bahçe duvarları onarılıyordu. Fakat bu satış geçerli olmadı, öyle dinledik. Yurdundan ayrılan Ermenilerin taşınmazları emvali metruke (terk edilmiş, devlete kal-

miş mal) kanunu hükümlerine göre işlem görecekti. Bunu öğrenen Ohanes daha babamızdan bir istek ya da ısrar gelmeden aldığı parayı geri vermiş. Gayri Müslimler için söylenen “Dini yarım ama işi tamam,” deyiimi daha çocukluğumuzda düşüncemize yerleşti.

Birkaç yıl sonra, boşalmış Ermeni taşınmazlarının mal müdürlüğü tarafından, değerleri bir komisyonca saptanarak, açık artırma ile satılması zamanında biz de ev sahibi olduk. Babamız tutarı taksitlerle ödedi. Bu yük aileye epey ağır gelmişti, evde hep hükümete borç lafı edilirdi. Fakat başka da çıkar yolu yoktu. Ana, baba, daha sonra altı kardeş, gelinler, torunlar, 20 başı bulan aile bireyleri Değirmencinin Oğlu Ermeniye hep iyilikle, hayır dileklerle andık.

Değirmencinin Oğlunun evin yapımına emeği geçen çocuklarından biri eski yurtlarını ziyaret etse, yıllar boyunca eve kaç oda daha eklendiğini, sıvalarının, pencerelerinin tamamlandığını, üstünün çinkolandığını, çok iyi bakılıp korunduğunu, bahçenin daha da ağaçlandırıldığını, dış kapının önünden daha önceleri tek atlı araba zor geçerken genişleyen yolda şimdi kamyonların kapıya kolaylıkla yanaşıp Tepe’ye çıktığını görecekti. Evlerinin sağlam ve ayakta duruyor olması onu memnun bırakacak, bir yandan da kuşkusuz onun gözünü yaşartacaktı.

V. Mahallede ve Yakınlarda Yerleşim

Darende Kilisesi'nin bulunduğu semte Kilise Mahallesi denirdi ama ayrı bir Ermeni mahallesi hiç olmamıştı. Tohma'nın doğu yakası, Kurtbağı ve Hacı Derviş Mahallesi ile İbrahim Paşa Mahallesi'nde Ermeni yoktu. Onlar batı yakasında Müslüman ailelerle karışık oturdular. Ola ki bu yerleşim yerine Ermeniler çok önceden gelmiş, vadinin sabah güneşine karşı olan ve ekime elverişli arazi arazisi bulunan batı yanını yeğlemişlerdi. Zamanla aralarına Müslüman Türkler girmiş, Ermenilerden bazıları Müslümanlığı kabul etmiş, ad değiştirmiş olabilirdi. Belki batı yakasına fazla gelen ya da çiftçilikle ilgisi bulunmayan Müslümanlar ırmağın doğu tarafına geçmişlerdi.

Bilindiği kadarı ile üç kez yer değiştiren çarşıda Ermeni ve Müslüman dükkânları karşı karşıya ya da yan yana yapışık bulunurdu. Daha öncelerin iki taraflı politik kışkırtmaları, ondan kaynaklanan taşkınlıklar onlar arasında karşılıklı tedirginlikler bırakmış idi ise de erkekler selamlaşır, yolda ve işte konuşur, birbirinden fikir alırlardı. Kadınlar birbirine sık giderlerdi. Doğallıkla din ayırıcı nedendi.

Müslümanların o açıdan Ermenilere saygısı görünür biçimde azdı, onlar sayıca da baskın durumda idi.

İç içe yerleşimi daha yakından görelim: Avlumuzun dış kapısından çıkıp sağa dönerek Heyik'e doğru ilerleyince sağda bizim bahçe uzanır. Solda Keçeciler'in (Ermeni) evi, onun ötesinde yan yana, etekte güneye doğru bahçeleri, tarlaları ile iki Ermeni yeri daha bulunuyordu. Bu üç ev boştu. Kapılar açık, pencereler düşük, tavanlarda çöken, delinen yerler vardı. Duvarlarının gölgelerine ve henüz göçmemiş olan bölümlerine güneşte, yağmurda inekler, davarlar sığınırdı. Çocuklara çok iyi saklamabaç yeri idi.

Heyikdibi'nde Ermenilerden kalma tarlalar vardır. Heyikdibi'nin öteki adı Karpuz Tarlası'dır. Heyik yamacında ve fazla rüzgâr almayan oyuklarında çok önceleri çeşit çeşit bol üzümlü Ermeni bağları bulunduğundan söz edilirdi. Dağın yarı yerinde kurşun kalemden kalınca lüleden, aydınlık ve çok soğuk su gelen bir kaynak vardır. Demircinin pınarı diye anılır hâlâ.

Keçeciler'den önce sola, güneye yönelen, iki Halep yolcusunun hareket için beklediği yolun solunda Tıkhtıkhlr'ın (Ermeni), Varcebitler'in, Gebit'in bahçeleri sıralanırdı. İlk ikisinin sahipleri öncelerden ayrılmışlardı. Gebit çok ince yapılı, gelin bedenli bir kadınlı. Düz pabuçları içinde minicik ayakları ile gençliğinde ceylan gibi bir Ermeni güzeli olmalı idi. Her zaman siyahlar giyinirdi. Yetmiş beş, ola ki daha yukarı yaşlarda vardı. Elinde kaba bir sopaya dayanır, sivrice çenesi ta uzaktan fark edilir, sabahtan akşama kadar ağaçların altında dolaşırdı. Sevkıyatta gitmiş ya da ölmüş büyüklerini ve yakınlarını düşünüyor, içleniyor olmalı idi, kim bilir? Herkesin bahçesinde olan çeşitli meyvelere rağmen çocuklara Gebit'in dutları ve erikleri pek tatlı gelirdi. Duttan komşu yardımı ile pekmez, pestil yaptığını bilirdik. Firikleşip dibine düşen dutları kurutmak için tek tek özen-

le topladığını görürdük. Kimsesizdi, kışa dişsiz ağzına yiyecek olurdu. Çocuklara “Gidin, babanızın, amcanızın Halep’ten, Antep’ten getirdiği şekerleri, lokumları yiyin, benim başka neyim var ki, hem de yerlere düşürüp eziyorsunuz, sizi ananıza söyleyeceğim,” derdi. Onlara elindeki değneği geniş geniş salları, ama vurmaya kalkışmazdı.

Yola aşağı yürümeyi sürdürünce Efe’nin bahçesi solda kalır, mahallenin arkı üzerine katılmış, tek parça, yassı koca taş köprüye varılırdı. Orada sola dönüp köprüden geçince daracık sokak içinde solda Efe’nin ev kapısı ile Mahir Usta’nın evi daha sonra Demirci Kirkor’un elma, dut, erik, ceviz dalları sarkan bahçesi, sağda İsrail’in evi ve bahçesi, Ahmet Duran’ların, Kara Avrad’ın evleri bulunurdu. Daha aşağıda Hacı Ahmet Ağa’nın çok geniş odalı, küçük küçük pencereli fakat her yandan güneşle yıkanan iki katlı kocaman evi vardı. En üstte iki ufak göz çardakla ilçede üçüncü katı bulunan ev olarak tek örnekti. Onun altında doğuya, Tohma’ya doğru hep Müslüman aileler vardı. Daha aşağılar ise ırmak kıyısı bataklık ve sazlıklardı.

Gerimizde kalan taş köprü önünde mahallenin suyu biraz birikir, serinlik yapar, bu köprü başı yazıları Müslüman ve Ermeni kadın ve çocukların toplantı yeri olurdu. Şöyle hemen öğleden sonraları -erkekler çarşıda, isteyken- çokça bütün Ermeni kadınlar ve kimi Müslüman hanımlar köprü yanında ellerinde çoğunlukla örgüleri ve dikişleri ile düzenli buluşurlardı. Gelmiş geçmişten konuşur dertleşirlerdi: Çocukların kızamığı, sıtması, sivrisinek ısırıkları, özellikle küçüklerle ve delikanlılara her yaz gelen göz ağrısı, yıl çıbanı, geçim kaygısı, yemek çeşidi bulma, o günkü sofranın hazırlıkları, askere gidecekler, yolculuktakiler, hastalar, doğanlar, mahalledeki düğün telaşları, ailelerdeki geçimsizlikler, gençlerin saygısızlıkları, yaşlıların çekilmezliği, kuruyan ağaçlar, ayağı yaralanan inek, taze yoncağı fazla yiyip

şışen kuzular, ev işleri. Aralarda Ermeni, Müslüman kız, erkek çocuklar kaynaşırdı. Orada sık sık işten kalan delikanlılar da bulunurdu kimi kez. Müslüman genç hanımlar ve kızlar bunlardan sakınır, kenar dururlardı. Yaşlıca Müslüman bir erkek yolların ilerisinden görününce küme hemen lafı keser, dağılır, yakın kapıların arkalarına sığınır, delikanlılar, çocuklar ayağa kalkar, o geçince birer ikişer suyun başında yine toplanırlardı. Gözler sık sık Heyik'e çevirilirdi. Güneş aşmaya yakın, yemeği vaktinde yetiştirmek için dağılmak gerekti.

İsrafiller'in evini solda bırakıp yürüyünce Albıstanlı'nın oturduğu ev sağda kalırdı. Ondan sonra Behçet'lerin evi ve Heyik'e doğru uzanan tarlası, Davud'un boş evi -Doovt'ların yeri denirdi, Ermeniye ait olsa gerekti- ve doğu yönde genişleyen bahçesi, onun güneyinde Şeyih oğullarından Halime Abla'nın bahçesi, daha sonra Hacı Ali Bey'in tarlası, Garo'ların tarlası, ilerisinde solda Hükümet Konağı, onun batısında yıkık ikinci çarşı yeri, daha güneye gidince büyük mezarlık, bitişiğinde Heyik'e doğru Ermeni mezarlığı ve kilise vardı.

İnek, kuzu otlatırken yolumuz kilise yakınlarına çok düşerdi. Kilise Heyik'ten dik inen iki yüksekçe sırt arasında, rüzgârlardan korunmuş, güneşe karşı bir yerde bulunuyordu. Pek küçükken o yanlardan duadan gelen düzgün, koyu renk giyimli Ermeniler görmüştüm. Daha sonraları çocuk arkadaşlarla kilisenin içine de girmiştik. Ne yazık ki yüzüstü bırakılmıştı, kısa zamanda yarı harap hale gelmişti. Dikdörtgen tabanlı, yüksek kemer tavanlı, ta yukarılara çıkan koca koca pencere, duvarları yarıdan fazla yontma taş, daha yukarısı kerpiç, ahşap bir yapı idi. Dövme, siyah, büyük başlı, demir çivilerle süslemeli, iri kapının bir kanadı sökülmüş, yere düşmüş, öteki ardına kadar açık. İçeride cırtlak genç bağırtilarının yansımaları birbirine karışırdı. Pencere-

lerde, inek, davar yayan bilinçsiz, saf delikanlıların attığı taşlardan kurtulan mavi, sarı, lacivert, türlü renk aziz resimli camlardan bazıları daha bir zaman dayanabilmişti. Duvarlarda ta yükseklerle çıkan resimler, sütunlardaki ayaklar üstüne konmuş, sakallı, sakalsız, ablak, zayıf büstler cahil taşlarından nasibini almış, yer yer yaralanmıştı.

Kim bilir kilise kaç yıllıktı, ne özenlerle yapılmıştı, hangi görkemli törenlere sahne olmuştu... Sevkıyatla beraber yetim ve öksüz kalmış, çok sonraları akıl edilen eski eserleri korumaya alma da henüz moda olmadığından okumasız-yazmasız sıkıntılı gençler elinde can vermişti. Ola ki gâvurluğa içten içe basmakalıp düşmanlıkları nedeni ile kimi büyüklerce ve resmî görevlilerce de bu yıkım gizliden yüreklendirilmişti. Büyük mezarlıktan bir bölüm, Ermeni ölülerinin gömüldüğü mezarlık, kilise yıkıntısı ve bitişik arsası öteki emvali metruke arasında Müslümanlar eline geçecek, yonca tarlası, kayısı bahçesi, ev yerleri olacaktı.

Kilise Mahallesi'nden güneye doğru gidince solda Tohma'nın doğu kenarında en son kurulan çarşı, batı kenarında ise kayalara yaslı Çarşı Camii kalır. Aşağıya giden yolda Heyik'e yaslanmış bulunan Taşçı Beli, Kaldırım ve Nadir mahallelerinde de Ermeni ve Müslüman aileler karışık otururlarmış. Bu mahallelerden ancak ikişer, üçer Ermeniye yetişebilirdik. Ötekiler sevkıyatla ya da daha önce, daha sonra gitmiş, güney illerimizde ve güneydoğuda dağılmış ya da Halep'e geçmişlerdi.

Bir tur da öteki yönde yapalım: Avlumuzdan çıkıp sola dönünce yavaştan Tepe yükselir. Evler Tepe'nin dört bir yamacına Ermeni ve Müslüman olarak dizilmişti. Sağda boş, yarı yıkık Tıkhtıkhlrın, ona bitişik Varcebitler'in evleri vardı. Batıya dönük koca avluları, binaya yapışık örtme ile bu genişlemiş ev çocukluğumuzda en çok eğlendiğimiz, vakit geçirdiğimiz yerdi. Orada bez dokunurdu. Çıkrıklar,

masuraları, drezin ve dokuma tezgâhı Varcebit ailesince kazanç araçları olarak kullanılırmış, erkek ve kadın hep onda çalışırlarmış.

Varcebitler'den sonra oraya taşınan yaşlıca kadınla pek kısa evliliği olup dul kalan hem yeğeni hem gelini genç hanım bu düzenden istemeyerek yararlandılar. İsteksizliklerinin birazı belki okumuş, hocalar ailesi bağlantılarından, bir de işin Ermeni mesleği olmasından, ola ki biraz da başkaları hesabına ücretle yapılmasından, bir işçi durumuna girmiş bulunmaktan geliyordu. O zamanlar Müslümanların sanatta çalışması adet değildi. Bilindiği gibi erkek ya askerlik yapar ya da köyde çiftçilikle, şehirimsi yerlerde satıcılıkla uğraşır. Müslüman kadın ise ev işinde ve tarlada, bahçede çalışabilirdi ancak. Hanım Ana akrabamızdan olurdu, müftü kızı ve müftü bacısı idi. Kayınbiraderleri iyi zengin tüccarlar oldukları halde onun kocası zayıf bir dükkâncı imiş, azıcık da hocalığı varmış, yakınlarda ölmüştü. Geçinme olanakları bulunmayan hala ile yeğen hazır tezgâhın başına geçme zorunda kalmışlardı. İş sahibinin oğulları tanıdık delikanlı çarşıdan keleplerle pamuk ipliğini getiriyordu. Bunlar örtme altında ilaçlanıyor, masuralara aktarılıyordu. Ondan sonra çıkırğa geçiyor, şimdinin döner kapıları benzeri koca drezine sarılıyor, kuruyor, çok iri toplar halinde alt odada tezgâha inip taraklara bağlanıyor, büyük yumak tavana yakın yerini alıyordu. Bu akımı gereği gibi yürütmek çok dikkatli Hanım Ana'nın işi idi. Gelin hanım, ayakları tezgâh altındaki çukur dibinde, her mekik gidip geldikçe tezgâhta tarakları aşağı yukarı kımıldatan iki pedala gelmek üzere otururdu. Bezin enine olan ipliğini (atki) veren irice siyah mekiği sağdan sola soldan sağa kaydırışı ile uyumlu olarak gelin hanımın tıkkır tık, tıkkır tık pedallara basmasını seyretmek ve dinlemek bir zevkti. Ara sıra kimseler yokken dokuyucu güzel ablanın yerine, çocukların direksiyon

başına geçtiği gibi biz de oturur, sadece taklit yapardık, o pek girift düzene el süremezdik. Yukarıda, örtme altında, dikey eksen etrafında hareket eden drezin, yere dayanan nokta sürekli yağlanmış bulunduğundan ufacık dokunmalarla döner, üstündeki iplik kuşaklarının yeterince kurumuş olması sağlanırdı. Drezin boş da olsa onu çevirme hoşumuza giderdi. Bozulan masuralar oyuncak olarak bize verilir, oradan kısmetimize kopuk uçurtma ipliklerinin çıktığı da olurdu. Ara sıra yaramazlık yapsak da Hanım Ana'nın dizlerinde yel olduğundan bizi hoşgörürlerdi, gücümüz yetecek ayak işlerinde, getir götür için yararlı olurduk.

İplik okka ile onlara teslim edilir, bez de tartılarak geri verilirdi. Onun için olacak ki okka bezi denirdi. Anımsadığıma göre 45-50 santimetre enli, kalın ve sertçe olurdu. İpliği yararsız maddelerden iyi anılmadığından olacak ki bez üstünde küçük siyah noktalar bulunurdu. Köylüler don ve iç gömleği yaparlar, bazen de boyanmış olarak şehir ev gerek sinmelerinde kullanılırdı.

Hanım Ana çok akıllı, mantıklı, becerikli, sözünü bilir bir insandı. Ama bir övünç nedeni olması gerekirken dokumacılık işini bir türlü içine sindirememişti, anlamsız bir onur meselesi yapmıştı. İkinci oğlu devlet memurluğunda daire başkanlığına kadar yükselmişti, anasını Ankara'ya yanına getirmişti. Yaptığı el işinden dolayı ezikliğinden olacaktı ki Darende'de bez dokuyup geçim sağladığını başka yerden olan bu gelinine ve yeni tanıdıklara söylememem için beni sık sık uyarırdı. "Çalışmak ayıp değildir," denir, fakat bugün bile insanımız demir, kömür işinden, el ve kas mesleklerinden hoşlanmaz, onu yine ayıp sayar ve herhalde beden işleri dışında kazanç yolu bulmak gerektiği duygusunu taşır.

Varcebitler'i geçince doğuya doğru Kelo (Ermeni) Rum ev kapısı, daha sonra boşalmış, kapıları düşmüş fakat yük-

sek tavanı henüz sağlam Tantalar'ın yeri gelirdi. Tersikler (kaba, yuvarlak kiriş) ve üstündeki ona dikey cerekler (çubuk meşe dalları) arasına yerleşmiş yuvalarından sayısız kırlangıcın telaş ve çığırtı ile özellikle akşam üstleri uçuşmaları, uzaklaşıp yakınlaşmaları bizi saatlerce eğlendirirdi. Demirci Kırkor'un kocaman ve Gebit'in çok küçük evleri güneye doğru, hemen bunun altında idi. Tantan'ın damının doğu yanı rüzgâr tutmazdı. Ramazanlarda bazı büyüklerle beraber biz çocuklar, Nacar'ın oğlu Artin, Mahir Usta'nın oğlu küçük Sevo, Demircinin oğulları Suren, Arzu, Bakho, bazen Antranik, Napo, dönme Raif Ağa (Ermeni adını bilmezdik) ve Müslüman ya da Ermeni ötekiler hem şuradan buradan gevezelik eder hem de karşı büyük mezarlıkla Kumtepe Çarşı yeri doğusunda Hükümet Konağı'nın yanında topun atılmasını beklerdik. Daha topun ateşini görünce sesini almaya vakit olmadan Ermeniler evlerine, Müslümanlar iftara koşardık. Akşamın sessizliğinde doğallıkla topu anında işiten aile çorbayı kaşıklamaya başlamış bulunurdu.

Demirciden yine Tepe kıyısında doğuya doğru Külahçıların -Müslüman mı Ermeni mi idi, öğrenememiştim- yarı yıkık evi, onun ilerisinde Müslüman geniş aile Hacim Oğulları gelirdi. Daha sonra, Tepe'nin doğu yamacında köylü çobanların sığındığı bir Ermeni yeri, bitişiğinde Hamparsum'un evi ve İstipan'lar vardı. Bunların avlularından, doğuda iki dağınık blok kaya arasından Tohma'nın geldiği Köprügözü ve pek eski olduğu sanılan iki büyük gözlü taş köprü çok güzel görünür. Söğütler arasında süzülerek akan, kıvrıntılarda dolaşan, daha ilerilerde güneye doğru uzaklaşan suyun oluşturduğu dinlendirici görünüm bakışlar altına pek hoş serilir.

Tepe'nin kuzey yanında yine sıra ile Müslüman Hamisler, Garo'nun bahçesi ve evi, Çotul'un yeri, Tepe'nin dibinde

Polat'tan gelen küçük dere, derenin karşı kıyısında Keçeci Mahallesi Ermenilerin yoğun olduğu semtmiş. Daha ilerisi Şehirarası, Kaledibi denen yer. Onun arkası yine üç tarafı yüce kaya, Tohman'ın kıyısı küçük Zaviye Mahallesi'dir. O mahallede Ermeni oturduğunu gösteren iz ya da söylenti bulunmamaktadır. Adının anlattığı gibi yalnız olmak, yarıdanı ile baş başa kalmak isteyenlere uygun bir köşedir. Eskilerden kimilerin bu ufak mahallede bile rahat edemeyip Tohman'ın iki yanında, kaya diplerinde kurdukları çilehanelerin (tek bölme daracık hücre) kalıntısı bizlere kadar gelmiştir.

Kaledibi eski şehirdeki Bedesten'de Müslüman ticaret adamları ile komşu olarak manifaturacılık yapan Bogos Efendi'nin, Hamparsum Efendi'nin, saatçi Minas'ın ve ötekilerin evleri daha yakın olan Zaviye'de değil de beride Heyiketeği'nde imiş.

Ufak gezintiyi sürdürüyoruz: Çotul'un harap yeri yanında Çiftçiler'in (Müslüman), Karaçalıoğulları'nın (Müslüman) evleri ve altlarında bahçeleri, tarlaları bulunurdu. Böylece Tepe etrafındaki aileler halkası tamamlanmış oluyordu. Bu noktadan kuzeye, Polat'a doğru yine Ermeni, Müslüman aileler karışık otururlarmış.

Yöremiz köylerinde genelde Ermeni çok azmış. Değirmenci, marangoz gibi meslek sahibi Ermeniler köylere gider, iş bitiminde ilçeye evlerine dönerlermiş. O âdet bizim delikanlılık çağlarımıza kadar sürdü. Kalaycı Torus'un, yapı ustası İgiye'nin köy işinden dönmekte olduğunu sık gördük.

VI. Gelin Aba

Yaşlı ya da yaşlılığa dönmüş Ermeni kadınların hepsine Gelin Aba (abla) derdik. Bunlardan birisi mahallede adeta merkezdi: Kocası ölmüş mü idi, sevkıyatta mı gitmişti, sözü edilmezdi. Elli yaş dolayında idi. Kızı Mahir Usta ile evlenmiş, bir erkek çocuk bırakarak genç ölmüştü. Üç oğlu ise Egüp, Torus, Artin'di.

Gelin Aba'nın safça bir görünüşü vardı, fakat çok becerikli, canlı, on parmağında on hüner denen kişilikte idi. Her eve teklifsiz girer, saygı ile sevgi ile karşılanırdı. Kadınların ve çocukların doktorluğunu yapardı. Baş ağrısı, karın ağrısı, iştahsızlık, kanamalar, incinmeler, burkulmalar, hamilelik ve doğumlar ondan sorulurdu.

Soğukça bir gün, akşam yemekten sonra idi. Gelin Aba gece oturmasına bize geldi. Özelden daha özel bir kabul gördü, anamla pek dostça bakıştılar. Köz tavaşı ile getirilen ateş, kürsünün tandırına konmuş, herkes çekebildiğince kalın yorganı karnına, göğsüne kadar getirmişti. Gelin Aba kürsünün üst gözüne misafir edildi. Bir yandan hal hatır sorarken Gelin Aba oturdu, ayaklarını herkes gibi yorganın al-

tına uzattı, yerleşti. Bu misafirlikten oldukça sıkıntılı idim. Başka hanım komşular da vardı. Torus anasını bırakmış evlerine dönmüştü. Konuşmalar sürerken kürsünün üstüne ceviz, kavurma, çeşitli pestiller, meyve, leblebi, peksimetler, üzümler yığıldı. Yaşlı teyzelere ve Gelin Aba'ya kahve yapıldı. Çay o zamanlar yaygın değildi. Gelin Aba kardaşlarım gibi beni de çok severdi. Ondan hep gülümser, yüz görürdük. Bir aralık "İsmeyil şöyle biraz yakın gelsene," diyerek beni yanına çağırdı. Can sıkıntım artmakta idi. Okşadı, bebek yakalar gibi tuttu, sol yanına oturttu. Boğukça sesi ile de herkesle laflarını sürdürüyordu. Anamla sıcak sıcak gözleştiler, bir hamam taşı içinde sabun ve sıcakça su geldi. İşte şimdi anlaşıldı, işimiz vardı. Anam gündüzden durumu anlatmış, onu çağırması olacaktı. İki gün önce Tepe'de oğlu Artin'le itişirken, el şakaları yaparken beceriksizce parmağımı incitmiştim. Çok ağrıyordu ve şişmişti. Gelin Aba şiş parmağını yakalamıştı bile. Bol sabunla ovuşturuyordu, sıkıştırıyordu. Bastırdıkça parmağımın acısı dayanılamayacak düzeye çıkıyordu. Aklımca bu incinmenin neden ileri geldiğini anlamasınlar istiyordum. Dişimi sıkıyor, yutkunuyordum. O hem bu işkenceyi sürdürüyor hem de hanımlarla şuradan buradan beni bastırırcasına yüksek sesle sohbetler ediyordu. Bir süre canımı yaktıktan sonra işi açıklayarak, "Sen bizim olğana (oğlana) bu elinle mi vurdun," demez mi? Aynı sözü durmadan yineliyor ve sabunlu yerleri bastırıyordu. Ara verdi, ceza sona ermişti galiba. Çok sıkılmışım. Gelen bezi sıkı sıkı sardı, uçlarını bağladı. Esmer, kemikli ellerin tedavisi bitmişti. Yanından nasıl ayrıldım, sıvıştım, anımsamıyorum. Sabah kalktığımda parmağımın şişi gitmiş, ağrısı durmuştu.

* * *

Ermeniler yıl boyunca hep mayalı tandır ekmeği yerlerdi. Müslümanlar mayasız sac ekmeğine (yufka) alıştılar. Bi-

raz varlıklı olanlar ancak kışın tandır ekmeği yaparlardı. Oldukça külfetli idi, tandır ısıtmaya özlü odun gerekirdi. Gelin Aba tandırın ustası idi. Sonbaharda -kasım ayı- biraz zengin olanların evinde yakılan tandırda sıra ile herkesin ekmeğini o pişirirdi. Mevsiminde bu tandır başlarından gündüz ve gece kadın sesleri gelirdi. Değirmencinin Oğlundan bize geçen evin de çok güzel, kolay ısınan bir tandırı vardı. Ermeni, Müslüman kadınlar yumak yapmaya, ince uzun oklavalarla onu açmaya, pişen nar gibi güzel ekmekleri Gelin Aba'nın elinin altından almaya, hem de oldukça sıcak bu yerde çene çalmaya gelirlerdi. Tandırdan yeni çıkan gevrek ekmekler, biraz peynir, yoğurt ya da koyu ayrandan başka bir katık aratmazdı. Arada çerez meyve de bulunurdu. Koca koca dut, kayısı kütükleri yakılmış, ateşi dibe yığılmış, tam tavında olan tandır orada çalışanların uzaklaşıp rahatça sofraya kurmasına izin vermezdi.

Ekmek komşudaki bir tandırda pişiyorsa yumakları ortaya götürmek, pişenleri ufalamaksızın kalbur içinde eve geri getirmek gündüz kadınların, karanlık basınca gençlerin, geceleri büyük erkeklerin işi olurdu. Delikanlıları o kısa, renksiz gidiş gelişte akşamdan uyku bastırır, duvardan süzülen uyuz kediye yıldızlar ya da sönük yarım ay ışığında kaplan gibi görmeye başarlardı.

Gelin Aba tandırın dibindeki hava giriş deliğini iyice tıkar, sıcaklığın havaya gitmemesini, ateşin uzun süre diri kalmasını gözetirdi. Yanlışlıkla ya da bir çocuk eli ile tıkaç gevşetilirse fazlalaşan alevin yüzüne vurmasından bunu anlar, hemen bağırır, düzeltilmesini sağlardı. Bir yandan ekmek üstüne saçı düşmesin diye öte yandan ateşin sıcaklığını kessin ve terini de emsin için olacak alnına koca bir renkli mendil bağlardı. Yumaklar açıldıkça elindeki oval yastık üstüne onları yayar, bir vuruşta tandırın kızgın yüzüne yapıştırırdı. Sarkmış yerlerini aynı hareketle düzeltir,

uzun kancalarla küllenmeye yönelen korları diriltirdi. Başka gözlerin fark edemeyeceği kızarmış ekmekleri ya da pişip tandır duvarından ateş üstüne düşenleri kalın maşası ile anında yakalardı. Dalgınlığına, yorgunluğuna gelip ekmeğin ufak parçasının bile yanmasından çok üzüntü duyar, artık ihtiyaçlamış olmasından yakınırdı.

Horoz ötmesi yaklaşınca alttaki nefes deliğinin tıkcacını kendisi açar, tavanda tandırın üstüne gelen genişçe baca deliğini de açtırır, odun kütüklerini tandır kenarlarını yaramamaya özen göstererek ateş üstüne yerleştirirdi. İşte onlar alev alev tutuşmaya başladığı zaman ancak yardımcıları kısa uykuya yollar, çok kez sırtını sıcak tandır köşesine vermiş, başına kenarı gri, beyaz, yeşil renkli kara yazmasını ve göğsüne püsküllü omuz örtüsünü yaymış, arkaya yaslanmış yarı uyuyor olduğu görülürdü. Bir vakit geçince kısık sesi ile “tandır kaçıyor,” diye avazı patlatır, işbaşı yapardı. Oklavalardan yeniden işlemeye başlardı. Gençliğinde de ola ki çok güzel değildi. Alnı çökük, iri yarı, dökük dişli, yassı geniş çeneli, akça saçlı ama pek sevimli bir kadındı. Çocuklar herhalde hiç olmayacak zamanda, tandırın tam iş yapılacak saatlerinde ona ezilmiş ceviz içi karıştırılmış yassı hamurlar götürürdük, tandıra yapıştırması için. Bu oyuncak peksimetler ve gilikler (simitler) tandırın soğumaya döndüğü vakit de pek güzel olurdu ona göre. Kimi zaman iyice bunalmış olarak bize göstermelik bağırır, “akşamdan beri uyumadım” yerine, “bugün hiç yorgan girmedim,” der, bizleri güldürürdü. O sırada çocuklar tandır başından kovulur, büyüklerden birer haşlama yerlerdi. En sonunda ama bizim cevizli ekmeklerimizi de tandıra yapıştırmayı unutmazdı.

Ekmek pişirmenin para ile ücreti yoktu. Yapılan işe göre biraz ekmek, iş sahibinin dükkânında sattığı şeylerden uygun ikramlarda bulunulurdu.

Bazı Ermeniler gibi Gelin Aba da, meraklılarının “nefis” diye nitelediği dut rakısı çıkarırdı. Rakıyı hem ailece kendilerinin kullandığı hem de Ermeni, Müslüman alışık ve yakın misafirlerine ikram ettikleri bilinirdi. Çok kez satarlardı da parası olan haylaz Müslüman gençlere. Uzaktan, komşudan içme huyu edinmiş delikanlı ya da orta yaşlıların gizli ya da açıktan şişelerle, çaydanlıklarla onlardan rakı taşıdığını görürdük.

Gelin Aba’nın rakı çıkarıp satması Müslüman ailelerce alkışlanmazdı. Ama iyiliksever, herkese elinden geldiğince yardımcı bu kadının saygınlığına zarar da vermezdi. Hatta çocukların elindeki ya da bacağındaki sıyrıklara, başındaki herhangi yaraya sürmek için gidip yarım bardaktan az istendiği de olurdu. Müslüman yaşlı erkekler bunlardan hiç haberi değillermiş gibi davranırlardı.

O zamanlar delikanlıların kırdı ya da ev yıkıntılarında akşamları kız oynatmaktan başka eğlenceleri yoktu. Fonograflar bile sonradan geldi. Gelin Aba’nın rakısı bu genç toplanmalarının ilk gereği, coşku temeli idi. Yoksul köylerdeki kimsesiz evin şans yoksulu kızı evlenme vaadi ile kaçırılır, sonra şu ya da bu biçimde terk edilir, zorla ya da bir dalavere ile el değiştirir, şehir varlıklılarından onun geçimini sağlayacak bir yaramaz oğul elinde duraklardı. Toprak tabana halka biçiminde yaygısız oturmuş kafadarların ortasında kızın anlamsız sallanmalarına, zıplamalarına tempo tutacak çalgı ise sağır bir tefiti. Ay ışığı yoksa camsız, kaba fitili ile teneke bir petrol kandili (cimcime) isli isli yanar, aydınlatmadan çok sivrisineklere merkez oluştururdu. Rakip bir gençler grubunun ya da jandarmanın olası baskını bu toplantıların büyük kaygısı idi. Kızın yiyeceğini ve öteki gereksinmelerini ağa oğlu sağlardı ve o bu şımarık delikan-

lıdan başkası ile yatmazdı. Eğlenme dışındaki zamanlarda geçmişİ biraz dedikodulu, ekmeği zor bulan, iyi sigara tiryakisi, bulursa dut rakısına “hayır” demeyen yaşlı dul bir kadına emanet edilirdi. Çalma kekilli Kara Kız’la etli dudak Elif çocukluğumuzun herkesçe adları bilinen kır rakkasele-ri idiler. Bir de Ermeniden dönmüş denen uzun boylu, gür saçlı, ateş bakışlı taze gelmiş geçmişti bizim oradan. Bu eğlencelere az çok katılmış olup, çok sonraları bile onların yurt tuttukları Adana’ya yolu düşen eski kurtlar yaşlanmış o kızları sade bir merakla arar, genç günleri anarlar, ilçeye havadisler getirirlerdi. Kız oynatma Müslüman çapkınların alışkanlığı idi, Ermenilerden hiç kimse o toplantılara katılmazdı.

O yıllar (1928’ler, 30’lar) beldeye pek seyrek olarak üç erkek, iki kızdan oluşan gezginci tiyatro kumpanyaları gelir, perde açıp kapama görevi yerli, yoksul bir delikanlıya verilirdi. Delikanlı onların yiyecek alışverişı işine de koşardı. Gencin hasta yüzlü kızlara içi giderdi. Onların kaldığı ırmak kenarının fakir kahve odalarındaki en küçük hareketlerini, kendisine karşı tutumlarını çarşı, pazar ballandıra ballandıra anlatırdı. Tiyatronun biraz müzik, bölgesel şivelerin, azınlıklar taklitleri, varyete, sonra Molière’den olacak bir temsil, Gazi Paşa, İsmet Paşa şarkıları ile tatil günleri öğleden sonraları ve geceler biterdi. Ermeni erkekler bu oyunları kaçırmazlardı.

Yine dut rakısına dönüyoruz: Yörede reji idaresi yeni kurulmakta idi. Tütün kaçakçılığı ve içki çıkarma devletin yakın izlemesine giriyordu. Jandarmalar kütüklük, kasatura savaş kıyafeti ve omuzlarında Alman mavzerleri ve Yunan tek atarları ile mahalleye oldukça sık baskın yaparlar, fakat Gelin Aba’nın rakı çıkarma aletlerini bir türlü yakalayamazlardı. İnhisar (tekel) rakısına göre ucuz hem de çok kez ikram yapılan bu kaynağı kurutmanın, içkici, uzatmalı onba-

şının işine gelmediği, görevi hep yavaştan aldığı söylenirdi. Her ziyarette jandarmalar büyük gürültü ile evin altını üstüne getirirlerdi. Fakat daha onlar mahalleye yönelirken haber Gelin Aba'ya gönüllü kabadayılarca ulaştırılmış, takım taklavat komşu evlerin yarı dolu odunluk diplerine, hela arkalarına, bahçelerde kuru ot ve yaprak yığınları altına taşınmış olurdu. Bundan ev ya da bahçe sahibine hiç bilgi sızması gerekirdi. Çok sonraları kulaktan kulağa gelecek haberle o genç Müslüman komşu biraz sinirlilik gösterir idi ise de olayın güncelliği geçmiş bulunurdu. Yaşlı Müslümanlar böyle bir şey olmamış gibi dururlar, aramayı işitmemiş tutumlarını sürdürürlerdi, günahı için göklerden af dilerlerdi.

Gelin Aba'nın rakı çıkardığı dutun şivi (küspeşi) bir seferinde Müslüman komşunun ineğine verilmişti de bahçe ortasında çok güzel bir eğlence oluşmuştu. Yörede dutun pekmez ya da pestil için sırası alındıktan sonra posanın birazı yaş olarak sığırların otu üstüne konur, kalanı kurutulur, kışın hayvan yiyeceği arasında çeşit olurdu. Rakı artığı küspeyi yiyen inek görülmeye değirdi. Gözleri dışarı fırlamış, parlaklaşmış, kulakları ve bedeni dikleşmiş, kuyruğu yukarı kalkık ve kamçı gibi bükük, ayaklarından biri ya da ikisi hep yerden kesik, inek değil de adeta bir yaydı. Başını bacaklarının arasına sokuyor, yerleri eşeliyor, yıkıntı duvarlara, elma, erik ağaçlarına sürtünüyor, kendini seyredenlere yöneliyor, bebeler annelerinin arkasına sığınıyor, hayvan puflamalar arasında geri dönüyor, zıplıyor, hızlı hızlı soluyor, duraklıyor, kendini dinliyor, yaklaşılacak, yularlanılacak gibi değil. Ineğin şaşkınlığı, öfkesi hayli sürmüştü. Bu olaya kadar böyle bir deneme herhalde yapılmamıştı. Sarhoş ineğin sütünün haram olup olmayacağı üstünde düşünceler ileri sürülmüş, bir daha da o yemden bu biçimde yararlanma yoluna gidilmemişti.

Hamilelik var mı yok mu kontrolünü Gelin Aba yapardı. Hamile kalma yolunda aklı erdiğince hepsine ilaç ve önlem tavsiyelerinde bulunurdu. Doğumlara onu çokça kabadayı baba adayları götürürdü. Koyu Müslümanlarda onun eline doğacak yavrunun hayırsız çıkabileceği kuşkusu vardı. Bununla beraber acele hallerde ve başka ebeden yararlanma zorluğu olunca ona koşmada duraksanmazdı.

Gelin Aba üç oğlu ile Tepe'nin doğu yamacında Hamparsum'dan kalan evde otururdu. Hamparsum'un Gelin Aba ile bir hısımlığı olacaktı. Sevkıyatta mı gitmişti, yoksa kendi isteği ile sonradan Adana, Halep yolcusu mu olmuştu, artık unutulmuştu. Gelin Aba'nın büyük oğlu Egûp çok sessiz, uzunca boylu, güzel giyinir bir delikanlı idi. Dülgerlik, marangozluk yapardı. Öteki akranları gibi o da bekârdı. Ortancası Torus orta boy, etlice, hem konuşur hem dinlemeyi sever terbiyeli bir kişi idi. Kalaycılık, lehimcilik yapardı. Müslümanlara en fazla yakınlık gösteren Ermenilerden biri idi. Babamın dükkânından kalay, kurşun alırdı, oturup müşterilerle sohbetlere girdiği de olurdu. Evimizin kalay işlerini çok kez o yapardı. Küçükleri Artin onun yanında çalışırdı.

İşte bir zaman geçince, Ermenilerden kalan mülkler mal müdürlüğü tarafından satılmış. Hamparsum'un evini ve bahçesini bir karı koca almıştı. Vergi tahsil memuru olarak çalışan kocanın dikliğinden ve patavatsızlığından dolayı sallak* babasının mesleğini Ermenice'ye yaklaştırarak, kendi adını söylemeyip onu ararken, Sallakyan da derlerdi. Sa-

(*) Sallak: Kasaba gelmeden önce eti kesen.

bah güneşine karşı, geniş, kullanılışlı, güzel ev bu insafsızlara geçince ne kadar rica etse, halini anlatsa, ne kadar ayak sürüklese de Gelin Aba orayı boşaltmak zorunda kalmış, akrabasından biri yanına giden Gebit'in daracık evine geçmişti. Bahçe tarafından eski damadı Mahir Usta'ya komşu olmuştu. Egûp'la Torus memleketten daha sonra ayrıldılar, anası ile Artin yerlerinde kaldılar.

Yıllar sonra Gelin Aba'nın ölümünü anlattılar: Dar çevrede önceleri kocanın sınırlı nacarlık geliri ile çok tutumlu, güç bir yaşam sürdürmüştü. Ona Nacar'ın ovradı (avradı) da derlerdi. Varlığını çocuk yetiştirmeye, akrabaya, din farkına bakmaksızın komşularına yardımda bulunmaya vermişti. Gülmeyi pek bilmezdi, koca koca, derinden aralıklı öksürmeleri çocukları korkutacak biçimde idi. Fakat bunu kendine dert etmezdi, öksürme zaten kimse için bir hastalık değildi. Gelin Aba'nın yatağa düşmesine herkes üzül-müş. Kadınlar ve çocuklar o çabuk iyileşsin diye süt, yoğurt, sütlaç taşımış. Bir sabah fakat "öldü" haberi yayılmış. Aceleci tutumu ile bu işi de kısa sürede bitirmiş. Öldüğünde 80'ine yakındı. Müslüman ve işiten Ermeni kadınlar ufacık evine yığılışıyorlar. Gelin Aba ortada uzanmış, yüz örtüsünü kaldıranlar koyu renk, çok tatlı, hafif bir gülümseme görüyorlar. Herkes üzgün ve sessiz, gözlerinde yaş olanlar çok. O arada Sallakyan'ın karısı hışımla çıkageliyor. İsraililer'in kızı, iyi Ermenice konuşacak kadar çocukluğundan beri onlara yakın olmuş. Kısaca boylu, canlı, dik, şişmanca, erkek gibi bir kadındı. Eğitimsizdi, aklı tepesinden bir karış yukarıda denilen insanlardandı. Eteğini beline bağlamış, çiçekli, mor, astarlı pazen donunu rüzgârda uçurarak sokakta gezdiği olurdu. Biz küçükleri adamdan saymazdı. Çocuğu yoktu, doğurmamıştı. Ölü evine girince Gelin Aba'ya doğru "Tuuu, hele şimdi git, oraya geldiğimde benim eşeğim olacaksın, senin sırtına bineceğim," demez mi? Devletten satın

aldıkları evi terk etmede yavaşlık göstermesinin hoyratça öcünü alıyor. Herkes “Öldükten sonra kimin ne olacağı nereden belli ki,” demişti. Fakat tuhaf, onun arkasından giren bir hoca kızı, üç çocuk anası komşu kadın da aynı çirkin hareketi yapıp aynı sözleri yinelemez mi? Oradakiler Sallakyan’ın karısındaki hıncın kaynağını biliyor, fakat tutumunun kaba ve günah olduğunu yüzüne vuramıyor. Dalaşmadan korkuyor. Ama imam kızına ne demeli? Yavaştan kendisine o sözün nedeni sorulunca verdiği karşılık: “Bir an Ermeni ölülerine hep böyle denilmesi gerektiği düşüncesine kapıldığı” oluyor. Zavallı okul görmemişti, kısmetine nezaket kısıntısı da düşmemişti. Ölü evinden öylece kadınlar bir Gelin Aba üzüntüsü bir de Sallakyan’ın karısının pervasızlığı, öte yandan onun arkasından gelenin biçareliği, saflığı sıkıntısı ile ayrılıyorlar. Bu iç burkulması uzun zaman hissedilmiş, mahallede anımsatılmış, olay kınanmıştı.

VII. Demirci Kirkor

Demirci Kirkor Usta'nın yetişkin üç oğlu ve bir gelinlik kızı sürekli içinin sıkıntısı idi. Uzun zamandır onun da Halep yolculuğuna hazırlandığı söylenirdi. Yüksek tavanlı geniş bir dükkânı vardı. İki taraflı tutanaklarına kollarımızın zor yettiği kocaman körükle, iki yanlı tezgâhlarla, örslerle, koca maşalarla, çekiçlerle donanımlı idi. Yanda demircinin hemen sağında dikdörtgen, taştan oyma, iri sandık büyüklüğünde ağzı açık koca küvet dururdu. Ustanın üstünde çalıştığı kızgın aletleri maşa ile tutarak ucunu ona cazzz diye sokması bir ürküntü biraz da hoşluk verirdi. Çok güzel saban demiri, balta, kazma, orak ve bazılarına hatır için tamir işleri yapardı. Öteki demirciler bizim dükkândan günlük gereksinmelerine göre 2-3 okka çelik alırken o üstünde 50 kg. yazılı açılmamış Avrupa malı sandık götürür, işlerdi. Özellikle büyük tarla, bahçe sahipleri ancak onun zamanı elvermiyorsa başkalarına yönelirdi. Diğer Kirkor'larla karıştırılıp yanlış yere gidilmesin diye büyükler onu Astır'ın oğlu diye tanımlarlardı. Örsün başında ustanın elindeki biraz ufak çekiç yol gösterir, oğulları Suren ile Arzu'nun iki elleri ile sımsıkı kavra-

dıkları büyük çekiçler kor olmuş, çelik parçası üstünde sıra ile ve dikkatli iner kalkar, işi adeta konuştururlardı.

Küçük oğul Bakho -annesi onu Vayo diye çağırırdı- kapıya dönük ocak duvarının arkasından sola ya da sağa biraz fazla eğilince gülen gözleri ve yer yer kömür siyahı yüzü belirir biçimde neşeli körük çekerdi. Ara sıra bizler de körüğünü denemeye heveslenirdik ama usta ciddiye almazdı. Bakho iki kolu gergin, körüğün sağ kanadını bastırırken sol kanadını kendine çeker, arkadan hiç duraksamaksızın aksini yapar, ahenkli ağır hareketle ateşi bir düzende tutar, bizim gibi acele güç gösterisine gidip ortalığı ocağın dumanına, tozuna boğmazdı. Delikanlılar fırsat buldukça kalıntı çelikten ya da hurda aletlerden pek sağlam ve şık, boynuz saplı, hediyelik bıçaklar yaparlardı. Büyük ve genç komşuların ceplerinde çokça ikram olarak onların eseri birer bıçak bulunurdu.

Ocağa kömürü Bakho sağlardı. Akşam karanlığında aşağı kapılarının önündeki ufak kuyudan sık sık kıvılcık alevlerin yükseldiğini görür, öteki çocuklarla oraya yaklaşırdık. Gündüzden köylülerin getirdiği kaçak orman kütükleri alevler içinde öbeklenmekte olurdu. Bakho yanma derecesini, kıvamını bilirdi. İçine ateşler işleyen kütükler kuyu ağzı düzeyine inince, biz dumanlı ışıktaki zıplışır bekleşirken Bakho demir çubukları alevler arasına serpiştirir, onun üstüne yatırdığı kalın sacları acele toprakla örterdi. Bu işe ağabeyleri de çok kez yardımda bulunurdu. Artık evlerimize koşuşurduk, seyir bitmişti. Sabahleyin Bakho'nun sırtına vurduğu küçük çuvalda götürebileceği kadar elmaslar gibi çakmak çakmak kömürle dükkânlarına gitmekte olduğunu görürdük.

* * *

Körüğün altındaki çukura, dipte iri, orta çakıllar, yukarıda ıslak, kalın kum üstüne büyük bir küp oturtulmuş bulu-

nurdu. Küpün ağızına özenle bağlanan bez dükkânın tozu-
na karşın kar gibi beyaz olurdu. Çocuklar hiç yılgnlık g s-
termeksizin sabahın serin, temiz ırmak suyu ile onu doldu-
rurlardı. Hem kendileri kullanırlardı hem de bundan hatırlı
komşular yararlanırdı.

Hacı Ahmet Ağa bazen akşama doğru, çarşıda müşteri
seyrekleşince babamın    ortaklı dükkânına gelir, ticaret içi
ve dışı işlerden konuşurlardı. O arada bizlere “Astır’ın oė-
lundan buz gibi bir soğuk su getirmemiz” söylenirdi. Eli-
mizde bir çaydanlık ya da sürahi, körüğün dibine koşardık.
Biz de i erdik bir güzel.

Hacı Ahmet Ağa ile Kirkor Usta’nın sohbeti pek ölçülü ve
ağır olurdu. Konuşan daha çok Hacı Ahmet Ağa idi. usta
başka zamanlarda da sessiz bir insandı. Onlardan biri d k-
k n önünden geçerken ötekini içeride görürse girmede hiç
duraksama göstermezdi. Otururken demircinin eli sık sık i i
saçak saçak altın sarısı kaçak tütün dolu tabakasına gider idi
ise de hem kendinden yaşlı hem eski tiryaki bu iki kişi (ba-
bam ve eniştesi) yanında onu yakmamayı bir nezaket sayar-
dı. Kendisinin de ailesinin de içten bir inceliği vardı.

Cumaları okullar, daireler tatil,  arşı oldukça تنها geçe-
ceği için bazı perşembeler ikindiden sonra Tohma kenarın-
daki kahvenin havadar balkonunda yaşlılığa dönmüş orta
yaşlı, birbirine saygılı dört kişi domino masasında buluşur-
du: Hacı Ahmet Ağa, Kirkor Usta, biraz gürültücü Celep
Ahmet Ağa ve çok alçak gönüllü, malları köylü alıcılara y -
nelik bir dükkâncı Derviş  avuş. Hacı Ahmet Ağa gen li-
ėinde gezginci satıcılığa çıkmış, yoksunluk ve tutumluluk
içinde para biriktirmiş, Birinci Dünya Savaşı’nda askerlik
 ağı atlamış bulunduğundan ticaret işini sürdürmüştü.
Gezginci alım satımdan yılgnlığını “Allah sevmediği kulu-
na iki beygir bir eşek, sevdiğine iki yorgan bir d şek verir,”
sözleri ile anlatır, şimdiki yerleşik uğraşından memnunlu-

ğunu gösterirdi. İlçenin en varlıklısi idi. Okuma yazması yoktu, fakat rakamları iyi tanırđı. Hayır ve ikramlar yapmayı severdi. Domino onun gurbette, han köşelerinde edindiğı alışkanlıktı, başka oyun bilmezdi ve istemezdi. Bu dörtlü grup hiç değışmezdi. Oyunların sonunda yenilene, yenene bakılmaksızın çay paralarını Hacı Ahmet Ağa öderdi. Ara sıra da çok direnir, Hacı Ahmet Ağa'nın sessiz "olur"u ile demirci verirdi.

Demirci ile Hacı Ahmet Ağa'nın karşılıklı güveni sonsuzdu. Gereksinme duydukça, büyüklerin dediğine göre birbirinden ödünç 30-50 altın ya da ona eşit meci diye aldıkları olurdu. Aralarında herhangi yazı, senet imzalama söz konusu değildi. Parayı demircinin çocukları ve bazen ağabeylerin götürür getirirdi.

* * *

Kirkor Usta akşamları ailesi ile beraber evine çok erken kapanırdı. Uzun boylu, pek ciddi duruşlu, yürürken etrafına bakmayan, tam efendi denecek bir adamdı. İşi içinde de, hele işi dışında iyi giyinirdi. Fakat yaşama küskün, endişeli gibi bir hali vardı. Herkes onu paralı, varlıklı bilirdi. Ellisine yaklaşmakta görünürdü. Ermenilerle de, Müslümanlarla da ailece fazla görüşmezdi. Çoklarının buluşma, oyun, sohbet yeri olan yakıncacık Tepe'ye herhangi bir nedeni bulunmadan çıkmazdı. Evde herhalde çok sert olmalı idi ki kızı Mannahar komşulara bile fazla açık gidemezdi. Karısı özenli giyimli, etlice, dünyaya yüksekte bakar tavırlı, atalardan varlıklı olduğu söylenen bir kadındı. Orta yaşta sayılırdı. Açık renk şeyler giyerdi, öteki Ermeni kızlar ve genç kadınlar gibi kenarı kıvrımalı, bembeyaz bir önlüğü olurdu. Ona Gelin Aba denmesine daha çok vardı.

Mahalleli ve memleketli hiç istemese de Astır'ın oğlu çaresizdi. Çocuklar büyümekte idi. Halep'e taşınacaktı. Tasası artık bu kurulu dükkânın kime bırakılacağı oluyordu. Daha uzunca vakit varken yanına Gardiyan Baba adı verilen Bektaşî tutumlu bir kişinin oğlu ile öteki bir delikanlıyı çırak almıştı. Biri mesleğe fazla ilgi göstermedi, ayrıldı. Babanın oğlu ise yaşı biraz geçkin olmakla beraber dükkânla ilişkiyi sürdürdü. İşin gereğini oldukça kavradı. Dükkâna gelip alet yaptıran ya da onarım isteyen müşteriler hep Astır'ın oğlunun kulaklarını çınlattılar. Kirkor yolcu olarak yanında götüremeyeceği ev eşyasını da bu kişiye bıraktı. Antranik de aynı şeyi yapmış, sobacılığı mahalleden yine Müslüman heveslilere öğretmişti. Bunun çırakları demircininkinden çok daha gayretli ve yatkın çıkmıştı.

Kirkor Usta'yı Halep'e çok öncelerden yakın tanışığı olan Yenice Köyü'nden Mehmet Ağa'nın yeğenleri götürdü. Yine hayvan sırtında. Araba yolu yoktu, henüz ilçe otomobili görmemişti. Sabahın bir erkeninde Çarşı'nın yanından geçerek Tohma boyunca ilerlediler. Heyik'in güney tarafından Elbistan, Maraş yoluna girecekler. Demircinin iki büyüğü yolculuğu hep yaya yapmayı yeğlemişlerdi. Bakho'ya kıyamadığı için Usta onunla nöbetleşerek binecekti.

Kafile Halep'e kadar gidecek. Sürücülerin orada ticaret işleri var: Kaçak doğal ya da sentetik ipekli, çakmak taşı, yün kumaş, çok aranan sigara kâğıdı, dönüş yolundan seçme sarı tütünler, Avrupa nal mıhı ve benzeri şeyler getirecekler, dağdan dağa, güvenli köyden ötekine atlayarak.

Demirci Kirkor'un özenli işi, temiz adamlığı yıllar yılı anıldı yöremizde. Hac için ya da ticaret amacı ile Halep'e yolu düşenler, çocukluklarını, gençliklerini beraber yaşadıkları Ermenileri sektirmez bulurlardı. Onlardan sağlık ya

da diş için doktor arama dahil şu ya da bu yolda yardımlar, kolaylıklar gördükleri, evlerine misafir edildikleri olurdu. Demircinin büyük oğullarından birinin Sovyetler'e, Ermenistan'a geçtiğı haberi gelmişti. Oraya başka Ermenilerin gittiğı de duyulmuştu. Fakat Antranik'in suç işlediğı, hapse girdiğı söylendi, herkes çok üzüldü.

VIII. Deli Kız

Otuzunu geçmiş görünürdü. Deli Kız denmesi bir tür saflı-
ğı, çok hallerde ürkek ve şaşkın bakışları nedeni ile olacak-
tı, yoksa hiç de akıl zrl değıldi. Yukarı mahallede, Po-
lat'ın altında bir yerde, dedelerinden kalma iki gzck bir
evde yalnız başına otururdu. Daha bebeklikten ayrılmadan
onu tanımış, evimizde bulmuştuk. Bize çok sık gelirdi. Bazı
evde, bazı askerlik hizmeti ile dışarıda olan babamız yerin-
de avluda ve bahçede anamızın can yoldaşı, bir yarım bekçi
idi. Amcamızın dul karısı ile beraberdik ama inmeli bacak-
ları ile bahçe işlerine yardımcı olamazdı.

Deli Kızın hasta bir görünüşü vardı. Vücudu, kolları, he-
le bacakları şişmandan çok şişti. Parmakları kısa ve etli etli
idi. Mor bir derisi vardı. Ayakları ve tabanları çatlak çatlak-
tı. Konuşması yarı anlaşılacak biçimde peltekti, dili ağızının
içinde büyümüş gibi idi. Göz kapakları durmaksızın açılır
kapanırdı. Kirpikleri arasında beyaz ufak benekler vardı.
Saçları kalın kalın fakat taralı olurdu. Bahçede fasulye, ka-
bak, başka sebzeler ekmede, gübrelemede, sulamada, toplama-
mada anama yardım ederdi. Bizleri severdi, okşardı, kapı-

mızı çalmasından sevinç duyardık. Küreği, beli, kazmayı gücü yettiğince fakat istekle kullanırdı. Anamızdan da ikram görür, ettiklerinin meyvesinden pay alır, her ayrılışında anlaşılır anlaşılmaz iyi dileklerde bulunurdu. Beraber öğle yemeklerimiz çoğunlukla taze sac ekmeği, pekmez, yoğurt ya da ayran olurdu. Buna mevsiminde taze soğan, domates, salatalık eklenirdi.

Her zaman anımsadık: Bir yaz başlangıcı Heyik'e yüklü yağmur ve dolu düşmüş, inen sel bahçemizi de basmıştı. Sebzelerden umut kalmadığını anlıyorduk. Deli Kız'la ağabeyimiz ancak çıplak ayaklarına rastlayan salatalık ve kabbakları toplayabildiler. Anamız hayıflanıyordu, bütün emekleri boşa gitmişti. Ayrıca toprak yüzünde bir de kalın mil kalacaktı. Bundan sonra yeniden ne ekilir ne yetişebilirdi? Ana yavrularına ne yedirecekti? Çocuklar Polat'tan gelen duru suda yıkanmış salatalıkları ve acurları pekmeze, yoğurda banıp yuttukça neşeleniyordu. Fakat ana acılı, elinde renkli mendil onları seyrediyordu gözleri dolu dolu. Canı tek lokma istemiyordu.

* * *

Yıllar birbirini izledi. Bir zaman Deli Kız Taşçı Beli'nde bir yakını yanına misafir oldu. Bize uğraması çok seyrekleşti, yürümesi zorlaşmıştı. Ara sıra Çarşı yakınlarında görürdük, çöküyordu. Rastlayınca kardaşlarımı ve beni kolayca tanırdı. Fersizleşen ve daha da donuklaşan gözleri güler, anamıza belli belirsiz selam gönderirdi. Gözlerini açıp kapaması çoğalmıştı. Ağzının bir yanından öteki tarafına farklılığı, eğikliği artmıştı. Konuşurken tükürük kaçırarak gibi oluyordu.

○ aralarda Çarşı Camii önüne oturmuş, şiş bacaklarını uzatmış, sadaka, ikram, kurban eti, geçenlerden yardım beklemekte olduğunu görmeye başladık. Deli Kız dualı ip-

liklerini sıtmalı çocuklarla büyüklerin bileğine bağlıyor, boğmacalı, gözü yaz ağrılı, yüzünde, elinde siğil, temreği, Urfa çıbanı çıkmış çocukları, gençleri okuyor, üflüyor. Gözleri kapalı olarak çok çok mırıldanıyor, dudağı hiç anlaşılmayan pıtırtılarla kımıldıyor. Derdi olan küçük ya da büyük, önünde çömmüş durumda, o pikil pikil gözlerini açınca kadar sessiz bekliyor.

Onun tedavisini, şıfa dileklerini aileler, babalar karşılıksız bırakmıyor, para, giyecek veriyor. Önünden geçen yolcular, camiden namazdan çıkanlar o hiçbir istekte bulunmasa da, sessizliğini korusa da gönlünden kopan bir şey bırakıyor.

Sonraları anlatıldı ki bu yoksul Deli Kız çoğu Müslüman kadınlarda güçlü inanç yaratmış, bir azize gibi ölmüş. Dindaşı birkaç delikanlı eli ile Müslüman ve Ermeni mezarlıkları arasına gömülmüş. Etraftaki öbekler üstünde oturmuş kadınlar atılan toprakları bir bir saymışlar. Özellikle baharlarda, evlenme zamanı gelen kızların iyi bir koca bulma ya da gönlündeki gence kavuşma, çocuğu olmayan gelinlerin bir erkek yavru doğurma, haşarı kocalı kadınların kendilerine gizli ya da açıktan kuma getirilmemesi dileği ile bir kadınlar grubuna katılıp Deli Kız'ın mezarına gitmesi, oraya kullanılmamış bir bez, bir dokuma, kumaş parçası bırakması adet ölmüş. Mezar çevresine bu ziyaretler biraz azalmış olsa da şimdi bol çiçekli baharlarda yine akıllara geliyor, sürüyörmüş.

IX. Mahir Usta

Babayanlar'ın Haçir Ağa 70'i geçkindi ve yorgun, hasta durumda idi. Avlularının yüksekçe, üstü kapalı bölümünde, dizlerinde kalın örtüsü, arkasındaki geniş, beyaz duvara dayalı yastıklara sırtını vermiş, bazen evden birileri ile o da olmazsa kendi kendine konuşur olarak görürdüm. Tam karşısında, kuzeye bakan bahçe kapılarından girdiğimde yavru sarı-beyaz köpekleri bana koşar, zıplar, yaltaklanırdı. İhtiyar da biraz doğrulur, gülümserdi, kararan yüzünde canlanma olurdu. Büyüklerimizden işitirdik, "Biz dünyaya erken geldik, bekleyin, yıldız gibi günler geride," dermiş. Öyle ya, onun zamanında iç yağlı kandilden mumlu şamdanlara, oradan petrollü teneke idare lambasına, daha sonra camlı pırıl pırıl lambalara geçilmişti. Ağaç kaşıkların yerini sarı sarı maden kaşıklar alıyordu. Ocakta dövme demir kara mıhlar yerine dökme İngiliz çivileri, elde yapma menteşeler (kullep), kilitler yerine fabrikada yapılan çok güzelleri kullanılmaya başlıyordu. Atlı haberciler yerini telli haberleşmeye, el dokumaları yerini fabrika dokumalarına bırakıyor, elyazması kitaplardan basılı kitaplara geçiliyordu. Altı tahta

üstü ham deri haphapı ayakkabının yerini kösele kundura alınca Büyük Hoca korkuya düşüp onu gökten taş yağacağının belirtisi sayarken ve göz yaşlarına boğulurken Haçir Ağa bunlardan memnunluk duyuyordu. Ola ki balondan, uçaktan, telefondan söz edilmişti. Ermenilerin İstanbul'la, Halep'le teknik dünyadan haberleşmeleri Müslümanlardan çok fazla idi.

Anamın bir isteği ya da göndereceği bazı şeyler olurdu. Bu nedenle onlara sık giderdim. Gösterdikleri güleryüz, kuşkusuz meyve, kete (yumurtalı, yağlı ince peksimet) gibi ikramları da bizi oraya çekerdi. Haçir Ağa'nın sorularını karşılayıp sufalarına girince karısı ufak yapılı, küçücük çenesi çıkık, dişsiz, akça saçlı Gelin Aba'yı çok kez diz çökmüş duada bulurdum. Kiliseleri terk edilmişti. Kadın olarak ona uzaktı da. Geleneğe uygun toplu tapınmaya olanak bulamayınca herhalde koyu dindar yaşlıları bireysel dualara yönelmiş olacaktı. Gelin Aba ile anam arasında çok yaş farkı vardı, birbiri ile az görüşürlerdi. Fakat her uğradığımda üç bahçe ötede anama selam göndermeyi unutmazdı, Haçir Ağa da.

Bir gün Haçir Ağa'nın öldüğünü söylediler. Anam komşu kadınlarla beraber ölü evine gitti. Dönüşte çocuk belleğimde yer eden önemli haber olarak, Haçir'in yeni güzel bir kilime sarılı cesedinin bir merdiven üstüne yatırılıp taşındığını, demek ki onlarda adetin böyle olduğunu söylediler. Haçir Ağa'yı götürönlere gören delikanlılar bunu gülünç bulmuş olacaktı ki fıkırdaşmışlar, ölüm olayını bir yana bırakmış, Müslüman cenaze törenlerinin görkemliliğinden söz etmişlerdi. Çok sonraları öğrenecektik ki, varlıklı Hristiyan ölümleri değerli tahtalardan, içi güzel kokulandırılmış, bazıları kurşun kaplı, oymalı, süslü tabutlar içinde mezara götürölür, o sanat eseri tabut içinde gömölürdü. Babayanlar'ın evinin hemen birkaç adım aşağısındaki caminin avlu-

sunda üstünde cenazeyi yıkamak için tahtalar ve taşımak için büyüklü küçüklü tabutlar vardı. Fakat bunlardan yararlanmak Ermenilerin aklına gelemezdi. Müslüman cesedinin taşındığı tabuta ne kadar iyi insan olursa olsun, ne kadar iyi ad bırakmış bulunursa bulunsun bir gâvur ölüsü konulabilir mi idi?

O günlerde analar bir yere gzmeye, misafirliğe gidecekleri zaman çocuklar kendileri ile beraber gelmeye kalkışmasınlar diye “Haçir ölmüş de onun gömülmesinde bulunacağız, o üzüntülü yerde ne yapacaksın?” der, bizi o küçüklük arzumuzdan uzaklaştırırlardı. Anaların bu deyişlerinde, Ermeni ölüsünden bebelere bir ürperti, bir korku verme havası da sezilirdi. Çocuklarını istedikleri çizgiye sokmak için analar bu yönteme sık sık başvururlar, aslında akla fazla kötümseme de getirmeksizin Haçir’i sıkça anmış olurlardı.

* * *

Haçir Ağa’nın iki oğlu vardı: Biri Egûp, öteki Mahir Usta. Bağdat adlı çok genç kaybettikleri bir de kız kardeşleri varmış. Baba ölünce bunlar aynı avlu içinde birbirine yapışık iki ev olmuşlardı. Gelin Aba hangisini isterse ona gidiyordu. Egûp ocaklardan çıkarılan taşları yontup düzelterek değirmen taşı yapardı. Çevresine koyduğu iki demir çemberle üç dört parçayı bir tek taş haline getirmede usta olduğu söylenirdi. Şehirde ve köylerde sıra ile bütün değirmenlerde işi olurdu.

Egûp’un öteki ustalığı döğen tahtası taşlama idi. Döğen tahtasının ön kısmı ezilecek başak öbeklerine çakılmaması için kalkıkça, geri kalan arka bölüm düz yapılırdı. Tomruk-lardan biçilmiş kalın çam tahtalar Maraş taraflarından getirilirdi. Egûp Usta bunların altına kesicilik sağlamak için, düz bölüm uzunluğuna ovalımsı çakmak taşlarını (sileks) sıra sıra yerleştirmede deneyimli idi. Taşların ince kenarlı

yanları dışarıda kalacak biçimde, keskin uçlu özel demirle açtığı yarıklara onları yerleştirir, tahtadan çabuk ayrılıp düşmemeleri için de taşların girdiği oyukları doldurmak üzere tahta altına silme karasakız dökerdi. Çakmak taşını seçmede, onun kesici yanını kütleştirmeksizin oyuklara oturtmada Egûp Usta birinci idi.

Güzel mi çirkin mi idi anımsamadığım uzun boylu Yeranî ya da Yöreni adlı karısı, denebilirdi ki oda dolusu kızları ve bir oğlu vardı. Pek bakımlı inekleri, çok çok tavukları olurdu. Egûp Usta mahallede hafta başlarında görünürdü. Patlak gözlü, orta-kısa boylu, etlice, koyu renk kumaş ceketli, lacivert kadife şalvarlı, ökçesi basık yemenili, çok sessiz, Ermeni olsun, Müslüman olsun büyüklere saygılı bir adamdı. Yıllar sonra öğrendim ki bir hastalığa yakalanıp Sivas'a hastaneye götürülmüş, orada ölmüş. Kızlarından birkaçını sağlığında köylerdeki iş tanışıklığı evlere gelin göndermiş, kalan kardeşler ise onların aracılığı ile ve yakınlarında birer yuva bulmuşlar. Çelimsiz, ailece nazlandırılan, gözünden az özürlü oğlu Babayan bekâr olarak anası Yeranî ile tutumlu bir yaşam sürdürüyorlar. Mahalleye son uğradığımda Babayan'ın Müslüman olup Ali adını aldığını, Çarşı Camii'nin temizliği ve bakımı ile uğraştığını gördüm. Kendisini Ali diye de, Babayan diye de çağıranlara yumuşak tavırla yaklaşıyor. Namazları kaçırmıyor, uzunca boyu ile hep ön saflarda kıldığı görülüyor. Cami görevlilerinden ve etraftan yardımda ve ikramlarda bulunuluyor. Anası, yaşlanmış, hastalıklı, Yöreni Aba diye çağırılıyordu.

* * *

Mahir Usta çok iyi bir marangoz ve mobilyacı idi. Mesleği Selânîk'te akrabası yanında öğrenmişti. İnsanlara o kadar yakın, alçakgönüllü, ince düşünceli idi ki hünelerle ilgili olmayan bir kapı yerleştirme, sıradan bir sandığı onar-

ma gibi tahta işlerinde de saygıya değer bulduğu komşulara yardımını esirgemezdi. Mobilyayı birbirine geçmeli olarak ceviz tahtalarından yapar, tutkalla birleştirir, maden çiviye yalnız alt parçalarda ve iç bölümlerde kullanırdı. İlçeye gelen her kaymakam, hâkim, jandarma komutanı ve ustanın sanatını ödeyebilecek orta memurlar onun yaptığı bir gramfon, sonraları radyo dolabı, tavla tahtası, kimileri sandalye, sehpa takımı götürürdü. Usta eski harflerimizi çok iyi okur yazardı. Yapıtlarının bir ucuna yeteneğin ve emeğin kendisine ait bulunduğunu gösteren birkaç sözcük, bir tümce işler, yerleştirirdi. Bunu özellikle iş sahibi bir anı olarak isterdi. Usta yeni alfabeyi de ilk öğrenenler arasında idi.

İlkokulu bitirip Sivas Lisesi orta kısmına gittiğim (1952) yılların birinde, o zamanlar yeni çıkan çelik metrelerden Mahir Usta'ya bir tane getirmiştim. Bükülüp daire biçiminde ufacak kutusuna giren, açılır katlanır ağaç metrelerden daha kolay taşınabilen bu gereç pek hoşuna gitmiş, karşılığında o dönemde Gazi Paşa'dan, vekillerden ilkokul öğretmenlerine kadar moda olduğu üzere bana bir baston yapmıştı. Baston cevizden tornada çekmedir. Alt ucun çapı bir buçuk, üst kısmın iki buçuk santimetredir. Bastondan çok bir zarıflık, incelik örneğidir, bir biblo gibidir. O dikey parçanın üstüne koyduğu, birinciye geçmeli, tutkallanmış daha kalınca tutamağın bir ucundaki oval fildişi plak üzerine 'İsmail', diğer ucundakine 'Darende' yazmıştır, çok güzel el yazısı yeni harflerle. Bastonu pek kullanmaya kıyamadım ama, sürdüğü cila hâlâ pırıl pırıldır, toplam dört parça arasında kağısma, açılma olmamıştır.

Usta avlularının içinde fakat evden ayrı gibi, normalden iki kat yüksek tavanlı, geniş bir bölmede çalışırdı. Pek yavaştı, iş yapmaktan daha çok düşünürdü. Aslında o ne marangoz, ne mobilyacı, duygu adamı, sanat adamı idi. Tahtayı konuşturur, sevimlileştirirdi. Sigarasını yakar, sarı, say-

dam ağızlığına takar, hafif patlak, bulanıkça gözlerini işleyeceği tahtaya diker, doymamacasına süzerdi. İnsanlara da sakin, sevecen bakardı. Ceviz parçayı alır, enini, boyunu, kalınlığını kim bilir kaçınıcı kez bir daha ölçer, ona can ve dil vermek için yine seyre dalarardı.

Memleketin az çok okumuşları, söylemeyi ve dinlemeyi bilenler ve hükümetteki başka illerden kimi görevliler ilçede kaldıkları sürece ustayı sık sık ziyaret ederler, onun sohbetinden, elindeki ağacın aşısı, niteliği, değeri üstündeki açıklamalarını dinlemekten hoşlaşırlardı. O, gençlerle hattâ çocuklarla konuşmayı da bilirdi. Oldukça yaş farkımız bulduğundan söz ve görüşlerinden az nasiplendik. Yıllanmış ceviz beden ya da dallarını kendi kuralına göre uzunluğuna ya da enine ince plaklar halinde biçip onları yan yana koyarak çiçek demeti, sık yapraklı ağaç, at başı, tünemiş ya da uçan kuş, fidan, gözü kulağı ile insan yüzü gibi simetrik görünümeler ortaya çıkarır, bunları mobilya ön yüzüne ya da üstüne yerleştirirdi. Ceviz ağaçlarının, yakınlarında geçen olayların, kıyılarındaki görünüşlerin fotoğrafını çekme gücü olduğu düşüncesini ilk kez ondan işitmiştik.

Ozan ruhlu üstadın atölyesinde tavana yakın ufak pencereden sabahlara kadar gaz lambasının ışığı sızardı. Ne zaman uyuduğu bilinmezdi. Ona çırak, kalfa olmak herhalde büyük sabır, dikkat ve akıl gerektirirdi. Bununla beraber birkaç delikanlıyı yanında çalıştırmış, yetenekleri ölçüsünde eğitmişti.

Kendi uğraşı dışındaki ilginç konulara ve yeniliklere de yakın merak duyardı. Hatırlı komşunun dikiş makinesine bakma, küçük onarımını, yağlamasını yapma onu sıkmazdı. O zamanlar yeni yeni görülen koca sandıklı ve kocaman borulu bir gramofonu bozup tekniğini incelerken, tutukluğunu gidermeye ve sesinin düzgünlüğünü sağlamaya çalışırken onu seyretmiştik. Bunları ola ki iş yorgunluğunu at-

ma amacı ile yapıyor, eli onda iken zihni tamamlamakta olduğu bir mobilyayı daha güzele götürmede dolaşıyordu.

1935-38 yılları. Zaviye Mahallesi'nin, Tohma kenarında, kayalar arasında, sert rüzgârlardan korunmuş, önünden biraz ilerideki balıklı kuyudan gelen doğal ılık suyun geçtiği, yüksek kubbeli, pek güzel eski eser bir cami vardır. Öteki bütün eski taş yapılar gibi buna da Ermeni ustaların çok emeği geçmiş olmalıdır. Adını Şeyh Hamid-i Veli Camii iken sonradan Somuncu Baba Camii'ne çevirdiler. İşte Zaviye'den kimi öncüler, o günkü mimberin kaba, yıpranmış, caminin genel görünüşüne uymuyor bularak değiştirilmesini, Mahir Usta'ya bir görkemlisinin yaptırılmasını kararlaştırırlar. Usta öneriyi olumlu karşılar. Bir fiyatta uyuşurlar, işe başlar. Çalışma titizlikle, özenle ve çok uzun sürdü. İlçede bir olaydı bu. Her parça göz nurunu gerektirdi, o günün aletleri ve tekniği ile ortaya pek az bulunur oymacılık, kabartmacılık örneği çıktı. Yaz tatillerinde görürdüm, lale ve karanfil motifleri, parçaların ince ince işlenmesi ilgilenenlere derin etki yapıyordu. Büyük küçük herkes eserin gelişmesini adım adım izledi, ustanın atölyesini aşındırdı. Ödenecek para Zaviye'nin, şehrin, köylerin ve başka yerlerden ziyaretçilerin katkıları ile birikti, fakat biraz noksanla.

Günü geldi, yapıt bitirilip yerine kondu. Seyri bir zevkti. Yüksekteki pencerelerden az ışık alan karanlıkça cami içinde mimber pırıl pırıldı. Mimberin girişinde yan yana yatay ince çıtalardan oluşan, yukarı sürülünce mağaza sac kepenkleri gibi iç tarafta rulolaşıp üst üste dürülen esnek bir kapı, onun iki yanında adam boyunca eşik olarak burgu gibi döne döne yükselen, tornada çekme spiral iki sütun. Hatip çıkıp merdivenleri bitirince hutbe ve dua kitaplarının konacağı zarif iki kanat kapaklı küçük dolap, onun üstünde ceviz ağacı kubbe, kubbe uç noktasında iri portakal büyüklüğünde parlak ceviz bir küre. Dolabın üst dört köşesinden

yükselen yine tornada çekme helezon dört sütun. O sütun tepelerinden ortaya doğru yükselerek giden ve birleşen mimber uç noktası ve onun üstünde anımsadığıma göre ceviz bir hilal. Bu el işine başka ağaç katılmamıştır, hep geçmedir, maden çivi pek az ve görünmeyen iç taraflardadır.

Ustaya kalan borcu kapatmak için dükkâncılardan yeni bir toplama yapılıyor. Gücü yettiğinde gönüllerinden koparıyorlar. İş üstüne alanların hep benzerlerinde görüldüğü gibi onlar üzerinde biraz psikolojik zorlamaları da olmuştu. İlçenin bütününde ya da Heyiketeği'nde yapılacak hizmetler için ilgililer halktan olanakları ölçüsünde para toplarlar, eksik kalanı Hacı Ahmet Ağa tamamlardı. Hayır işlerinde Ağa'nın bu güzel düzeni hiç şaşmazdı. Bu mimber işinde de en son ona geliyorlar. Yapıtı uzun uzun överler, maliyeti ve kendisinden umulanı söylerler. Ağanın verdiği karşılık olağan dışıdır: "Mahir mimbere altın mı oturtmuş?" Onun işi çünkü altınla, hep ticaretle, para ile. Bu dünyada altından, gümüşten, elmastan değerli şeyler bulunduğunu öğrenmeye zamanı, fırsatı olmamış. Ama istenilen kadarı da sayar, verir.

Mimber hiç bozulmamıştı, kağşamamıştı, tutkalla birleştirmelerde kopma, ayrılma yoktu, uzun süre güzelliğini korudu. Şimdi yine göz alıcıdır. Ağa'nın sıkıntısı aslında mimbere değil, Mahir Usta ile idi. Hacı Ahmet Ağa'nın Tohma üstünde ağabeyi ile ortak bir değirmeni vardı. Irmak bir dolabı döndürür, onun bağlandığı ve çevirdiği yatık çarkın aksı hareketi yukarıdaki taşa götürürdü. Birkaç yıl önce değirmen önemli bir tutukluk yapmış, Ağa Mahir Usta'dan bunun giderilmesini istemiş. Usta o aksaklığı ve ne yapılması gerektiğini çok iyi bilir ama bunu kendisi yapamazdı. İstenen görevin kendi uğraşı ile ilgisi yok. Bir yandan da artık o değirmen modeli kaybolmuştu, parça bulma gücü. Yolumuz düştüğünde görürdük, işletilmesinden umut kesilen

değirmenin ağır çarkı uzun süre Hacı Ahmet ağaların avlusunda yatmıştı. Bu nedenle işte Ağa onun için “işe yaramaz, tembel”, usta da ondan söz edildiğinde yavaşçak “inatçı ihtiyar, pek aksi,” derdi. Ustanın büyüğümüze yönelik bu sözü bize ters, ağır gelir, işitmemiş gibi dururduk.

* * *

Mahir Usta, biz daha küçükken Müslümanlığa girmişti. İbrahim Paşa mahalle camiine yaptığı kanatlı ceviz kapıya kemik işleme olarak yerleştirdiği şu dörtlükle durum belgelenmişti:

*Lûtfu Hakk’a mazhar oldu akıbet
İhtida etti* gelip Usta Gazar
Ahmed-i Mahir diye nam verdiler
Sanatında olduğu için pürhüner.*

Bu sıcak deyiş muhtemel ki, bir ozan aileden, ustaya sevgi duyan, devlet memurluğundan emekli, Bektaşî tutumlu, yüksek insan Kâşif Ağa’nındı.

Mahallemizin küçük camiinde bir teravi namazında arka saflarda rastlantı ile ustanın yanında yer almıştım. Kıyamda sol bileğini sağ avucu içine doğru olarak aldığını, ancak ellerini göbek düzeyinde tutması gerekirken biraz yukarıda bulundurduğunu anımsarım. Sonraları Allaha yakarmalarını yeter görmüş olmalı idi ki ona camilerde rastlanmazdı. Kimse de niçin namaz kılmadığına dil uzatmaz, öteki dünyadan, cennetten, cehennem ateşinden söz açmaya kalkışmazdı. Bu konuda gördüklerimiz, dedelerden Müslüman olan kimselerin namazı ile herkesin uğraştığı fakat Ermenilerden geçenlerin ibadeti ile çok ilgilenilmediğidir.

(*) İhtida etmek: İslâmiyet’e geçmek.

İçten bir dostluk: Mahir Usta çalışmaktan, düşünmekten, yapıtlarını seyretmekten yorulmuş olarak, herkesin dükkânından, işinden evine dönme zamanı yavaş adımlarla çarşıya doğru yürürdü. Kepenkleri indirmede ağırdan alan bazı dükkâncılara uğrar, üç beş dakikacık otururdu. Bir seferinde babamızın yanına girmişti. Dükkânda ateşli bir kösele pazarlığı var. Satıcı bir fiyat istiyor, alıcıya pahalı geliyor. Satıcı ufak birkaç kuruş kolaylık gösteriyor, alıcı yanaşmıyor. Az sonra satıcı başka bir öneri getiriyor, alıcı yeter görmüyor. El sıkışılırken vazgeçiliyor. Alıcı dışarı çıkmak istiyor, bulunanlar onu geri çağırıyorlar. Pazarlık yeniden başlıyor. Onları uyuşturmak isteyenler fikirler ileri sürüyor. Taraflar karşılıklı, birbirini tartıyor, azdan da olsa kazançlı çıkmaya çalışıyor, biraz da şakalaşılıyor. Çeşitli yollar deniyor, pazarlık bir türlü bitmiyordu. Bir aralık, iki yanı çok iyi dinleyen fakat hiç söze karışmayan Mahir Usta'ya "Usta, şunlara orta yol bir şey söyle de satış sonuca bağlansın," deniyor. Ustanın karşılığı, insanları okur ve çekişmeyi noktalar biçimde ve akıllıca: "Bu pazarlık bitmiş, iki taraf da ayak sürüklüyor, vakit geçiriyor. Uyuşma olacak da sadece güneşin batması, akşamın sıkıştırması bekleniyor."

Usta çarşı dolaşmasından sonra, çok günler Hacı Derviş Mahallesi'nde gerçek dost evlerine yönelirdi. Yine yavaş adımlarla ilerler, Celep Ahmet Ağa'nın kapısını çalardı. Mevsimine göre avluda ya da odada kurulan küçük sofraya otururlar, Müdür Ahmet Efendi de oraya gelir, üç Ahmet dünden ya da önceki günlerden yarım kalan sohbeti sürdürürlerdi: İlçede geçenlerden, politikadan, gelecekte, din-den, inançlardan, biraz geniş görüşle din ötelerinden. Hep kararında bırakmak üzere ikişer bardak da içerlerdi. Geç vakit ırmak kenarının serinliğine indikleri de olurdu yavaş

yavaş. Onların bu keyifli söyleşilerini kimse işitmezdi. Sesleri yükselmez, konuşmaları geç saatlere kadar uzasa da düzenli, ölçülü kalırdı. Buluşmalar müdürün evinde ya da ustanın atölyesinde de olurdu zaman zaman.

Müdür Ahmet Efendi yörede çok iyi tanınır, sevilir, sayılırdı. Bucak müdürlüğü, uzun süre kaymakam vekillikleri yapmıştı. O nedenle Ermeni sevkıyatında ona görevler düşmüştü. Uzun boylu, koca koca kalın potinli, iri kemikli, kalın, sağlam bastonlu, canlı, iri ela gözlü, al-pembe yanaklı, her zaman tıraş olmuş, hep sakın yüzlü, dinç kalmış, iyimser tavırlı bir ağabeydi. Ona saygı çeşitli yönlerden gelirdi: Birisi atalardan kalma büyükçe kerpiç bir evin paylaşılmasında babası ile amcası arasında doğan dargınlığa ve küslüğe bakmaksızın ilk gençliğinde bile amcasına her zaman yardıma koşması, tam sevgi göstermesi, hastalığı ve ev gereksinimleri ile ilgilenmesi idi. Bunu herkes örnek olarak bilir ve anlatırdı. İkinci olarak müdür ağabey ince ruhlu ve buluşlu, gülmece ustası bir kişi idi. Bir gözlemi ve ona dayalı çimdikli sözü dilden dile geçmişti: Çarşının o dönemler en kalabalık Şerefiye Sokağı'nda hocamsı bir aktarın dükkânı önünde, hafız, imam, müezzin ya da onlar gibi birkaç orta, ileri yaşlı kişi alçak iskemlelere oturur, fazla bir şey konuşmazlar, gülmezler, bir o yana bir bu yana göz gezdirirler, pek sınırlı sözcük alışverişi ile yetinir, donmuş gibi dururlar, din kurallarına uygun ara sıra sadece gülümserlerdi. Adamlarda, o geliş gidiş ortasında çöl, durgun su sessizliği sürer giderdi. Müdür Ahmet Efendi bir gün onların yanından geçerken şeytan zihnini gıcıklamıştı. Durmuş, yanındakine "Cehennemî yeğliyorum, cennete gitmiyorum," demiş. Arkadaşının şaşkın bakışına karşı sözünü, "Orada hep şu adamlara rastlayacağım, cehennemde hiç değilse biraz şen yüzler görürüm," diye bağlamış. Her konuşmasında bir ders, hoşâ gidecek bir yan bulunduğu söylenirdi. Müdü-

re saygı kaynağının daha büyüğü ise Ermenilerle ilgili: Sevkıyat esnasında sorumluluğu kendisine yüklenen Ermenilere hep insanca davrandığı, onların incitilmesine izin vermediği, çok arzularını olumlu sonuçlandırdığı, hiçbirinin canına, ırzına, malına, parasına gönül indirmedeği, onları teslim edilmesi gereken yerlere sağlıklı olarak götürmeye özen gösterdiği büyüklerimizce anlatılır, beğenilerle yinelenirdi. Ayrıca kasabamızda sanatların ölmemesi için elinden iş gelen (demir, bakır, marangozluk, yapı) çok Ermeniye tehcir dışında tutmayı başarmıştı. Mahir Usta'nın ona yakınlığının altında onun Ermenilere dürüstlüğü'nün, tok gözlülüğü'nün, hak tanırılığının, insan severliğinin, bunlar kıyısında kadeh ortaklığının bulunması olmalı idi. Dostluk derindi, müdür çocuklarının birine Mahir adını vermişti.

* * *

Mahir Usta'nın kimseye borcu olmazdı. Birikmiş parası da yok görünürdü. Güzel giyinirdi, çoğunlukla kravat takardı. Ailesine pek düşküncü. Sakin, hatır gözetir insandı. Ola ki adamlıkta daha yükselme, işindeki ustalığını simgeleme amacı ile Başaran soyadını almıştı. Usta, beşikte bebek bırakarak gencecik ölen karısından ve onun ailesinden pek memnunmuş. Fakat yaşam yürüyordu, ikinci evliliğini yapacaktı. Sevkıyat zamanı Hacılar Mahallesi'nde varlıklı, geniş bir aileye yavru olarak getirilen Ermeni asıllı genç Firuze ile evleniyordu. Firuze Müslüman olarak büyümüşü ve daha gelinliğinde nezaketi, saygınlığı ile yaşlı, genç kadınlar ve herkes gözünde Firuze Hanımlığı hak edecekti. Uzun boylu, bütün yaşamınca sürecək ince yapılı, tertipli, mavi renk ağırlıklı, minik çiçekli, göz alıcı giysileri ile çocuk gözümüzde bile pek güzel bir gelindi. Aileye ve mahalleye çabuk ve çok iyi uyum sağladı. Komşu kadınları gönül hoşluğu ile kabul eder, ikramlarda biz küçükleri hiç unutmazdı.

Hizmette noksanlık göstermez, karşılığında ziyaretleri ev işlerinden ve çocuk bakımından fırsat buldukça ve pek gerekli durumlarda yapardı. Ustanın önceki karısından olan oğlu Sevo'nun adı Nadir olarak değişti. Hacılardan sürücü Kadir Ağa'nın tanıdığı, geçimi rahat bir ailenin kızı ile evlendi. Aile toprakla uğraşıyordu. Kızın Mahir Usta'nın ocağına gelmekten mutlu olduğu, üveyi kayınvalidesine saygı gösterdiği söylenir. Firuze Hanım'ın dört erkek üç kız çocuğu oldu, hepsinin adları Türkçe'dir. Mehmet Başaran okudu, öğretmenlik yaptı. Ötekiler Nadir Usta ile beraber mobilyacılıkla uğraşıyorlar. İşleri ve kazançları çok iyi görünüyor, birbirine pek bağlılar. Onlar mahallede ve ilçede saygı gören, güvenilen, sözleri dinlenen kişiler oldular.

Kızlar da evlendiler: Yöremizde başlık parası deyimi yerine kalır, mihr, ağırlık, raht vardır. Kız için söz kesilince ağırlık da konuşulur. En eski ve varlıklı ailelerin kızı için 40 altındı (reşat). Ağırlığın uygulanması ve kullanımı çeşitlilik gösterir. Kimi çok varlıklı ve cömert baba bütün gerekleri, cehizi (çeyizi) kendisi karşılar, erkek tarafının altınlarını kızının boynuna, bileğine takar, yeni evine yolcu eder.

Bazıları altınların ya da onun tutarı paranın bir bölümünü ihtiyaçlara harcar, kalanını kızına verir. Çoğunlukta ise, adı 25 ya da 20 altın diye konan parayı olduğu gibi kız babasına verme yerine erkek cehizi kendisi yapar ve kız tarafına o eşyanın tutar listesini sunar, kalan parayı öder. O para kız babasının durumuna göre ya tam olarak ya da biraz fazlası, noksanı ile kızın boynuna takılır. Kimi erkek babası belirlenen rakama ulaşmak için o yeni ya da az kullanılmış cihaz eşyasının değerlerini listeye abartılı yazar. Bu konuda taraflar birbirine anlayış gösterirler, hayırlı işte duraksamaya tartışmaya meydan verilmez. Varlığı daha zayıf olan erkek tarafı ise, bütün bu kural ve hoşgörü içinde konuşulan miktara varamayınca kalan bölüm için para yerine ileride

kıza ödenmek üzere bir borç senedi düzenler. Senet düğün günü gelinin koynunda delikanlının evine geri gelir. Artık çokça o kâğıdın lafı edilmez, evde dirlik düzenlik esastır, çocuklar büyütülür, ara sıra tatlı anı olarak dile getirilir, ola ki erkeğin kâğıtları arasına karışmış gitmiştir. Aslında ağırlık daha çok kız evinin saygınlık düzeyini belirler, o nedenle rakam olarak hep yüksek tutulmaya çalışılır, herkes birbirinin para ve ödeme gücünü çok iyi bilir.

Mahir Usta da doğallıkla bu Müslüman törelerine göre kızlarını gelin etmiş, ilk yolcu olan büyük kızına, gencin ödeme gücü de göz önünde tutularak 30 altın denmişti. Üniversitenin bir yılında yaz tatiline geldiğimde onların düğün hazırlıklarından birazını görmüş ve duymuştum. Ustanın isteğe önce olumsuz yanıt verdiği, damat adayının kızı çok beğendiği, gerekirse kaçıracağı yolunda haber çıkarması sonucu, ancak buna razı olduğu da söylenmişti. Büyük özen ve sevgi ile yetiştirilmiş kızlar çok iyi ev hanımı olduklar, şimdi torunları var. Usta onlara hünerli, işlemeli, değerli birer gelin sandığı yapmış olmalıdır.

Bir aralık anlattılar, Mahir Usta öldüğünde doğallıkla Müslüman mezarlığına ve pek büyük bir kalabalıkla götürülmüş, evlerine başsağlığına gelenler de çok olmuş. Beş vakit namazını sektirmeyen, yaşlılığında da beden ve ruh güzelliğini koruyan Firuze Hanım yakınlarda öldü ve kocasının yanına kondu.

Nadir Usta'nın oğlu Yusuf Başaran şehre uzak olmayan bir köyden, kendilerine sık mobilyacılık işleri yaptıran bir ailenin kızı ile evlendi. Son Darende'de bulunduğum zaman, bütün mahalleli ile beraber bol koyu ayranla kebab, pilav, karpuz düğün yemeğine ben de çağrılmıştım. Bahçe-de kurulu geniş sofrada yüzüm evlerine, örtmelerine dönük, örtme altında Babayan'ın sırtını duvara verdiğini, Gelin Aba'nın sofa kapısından içeri girdiğini, Firuze Hanım'ın

yüksekçe basamaklı sağdaki taş merdivenden odasına çıktı-
ğını, Mahir Usta'nın solda atölyesinin kapısından yavaş ya-
vaş bize doğru geldiğini görür gibi olmuşum. Çarşıda pek
terbiyeli, saygılı, güleryüzlü doğası ile Yusuf'a her rastladı-
ğında Mahir Usta ile karşılaşmışım duygusu uyanmıştı.

X. Ötekiler

Taşçı Beli Mahallesi'nden boyacı Ali Ağa vardı. Çok öncele-ri Müslüman olmuştu. Ermeni adı bilinmezdi. Ermeniler Ali'yi Eli olarak söylediklerinden Müslümanlar buna öykü-
nerek ondan, içten içe din kökenini anımsatma gibi şaka-
dan Eli Ağa diye söz ederler, fakat onun yanında bu kabalı-
ğı yapmazlardı. Bir de inatçı, sert Ali'lere bu huyundan do-
layı Ermeni diline benzeterek Eli Ağa dendiği olurdu. Ali
Ağa pamuk ya da yün iplik ve bez boyardı. Çarşıda sobacı-
lar, tenekeçiler arasında dükkânı vardı. Çok kibar, temiz bir
ihtiyardı. Gereksiz laf etmeyi sevmezdi. Yanında çalıştırdığı
her söze karışan Hasan Hüseyin'e gülümseyerek "Senin ak-
lın sana yetmiyor, başkalarına verdiklerini nereden alıp ye-
rine koyacaksın, biraz sus ol," derdi.

Boğmaca olan, yazları göz ağrısına tutulan bebeleri boyacı kazanına, küpüne baktırmaya götürürdük. Ali Ağa bu sü-
müklü misafirleri çok ciddi bir yüzle ve candan kabul eder-
di. Onları götüren kişiyi oturmakta olduğu kalın yer min-
derinin bir yanına çağırır, oturturdu. Çocukları sıra ile bü-
tün iri boya küplerine, kaplarına baktırırdı. Pek anlaşılmas

mırıldılarla iyi dileklerde bulunurdu. Onların hastalığı da, belli olmaz, ne kadar süre sonra geçerdi. Ali Ağa bu tedaviye inanır mı idi yoksa nezaket mi gösterirdi, bilinmezdi. Ola ki Ermenilerde de vardı böyle inanışlar. Bu işi için ona herhangi ücret, karşılık verme adet değildi. Fakat o bebenin büyüğü bir sırasında Ali Ağa'ya çay ısmarlar ya da herhangi ikramda bulunurdu.

* * *

Ali Ağa'nın komşusu Leon'un arıları vardı. Altın sarısı balı olurdu. Yakın konuştuğu, saygı duyduğu isteklilere satarı. O dönemde şehre bal getiren köylü bir okkasına karşılık bir okka şeker alır dönerdi. Leon'un bir okka balının para karşılığı bir buçuk ya da iki okka şeker bedeli idi.

Bahçesi çok genişti. Ahırlarında, bahçelerinde iki üç inek bulunurdu. Karısının yaydığı, çıkardığı yağ çok temiz olur, pek tanınırdı. Tuzsuz tereyağı olarak verdiği kimseler hep överdi. Bahçesinde yüksek dut ve zerdali ağaçları altında, boylu çayırılar arasında kuzuların otladığı görülürdü. Kadının kız analarına örgüler, oyalar yaptığı, hiç boş oturmadığı söylenirdi. Leon gırnata çalardı. Çok sevdiklerinin düğünlerinde birkaç nefes öttürürdü, biterdi. Daha sürdürmesi için kimse üsteleyemezdi, o canı nasıl isterse öyle yapardı. Gülmeyi, konuşmayı pek sevmezdi. Ağıt havalarını da, oynak havaları da çok güzel çıkarır, gırnatayı dillendirir derlerdi. Toplantı sahibinden para ile ücret almazdı, fakat hediyeye kabul edebilirdi.

Leon'un bir merakı da güvercin beslemektir. Evinin üst kat ufacık bir odasını onlara vermişti. Küçük pencereden çıkar girerlerdi. İçeride yumurtlar, yavrularını orada büyütür, uçururlardı. Leon kendi mahallesinden ya da uzaktan isteyen her delikanlıya güvercin verirdi. Fakat gittiği yerlerde onlar fazla kalmaz, kuşkusuz bol yem ve özen buldukla-

rı aileye, küçük odalarına dönerlerdi. Leon'un ikramının biri pek acı sonuçlanmıştı. İki çocuk kardeşe bir çift dolgun, sevimli güvercin vermişti. Kardeşler göğüslerinde güvercinler, okşayarak, öperek, severek Heyiketeği'nde evlerine geldiler. Evdekiler de çok hoşlaştılar o güzel yaratıklardan. Bahçede örtme altında idiler. Harıl harıl yanan büyük ocaklar üstünde iri kazanlar. Çamaşır mı yıkanıyordu, dut şırası mı pestil olacaktı, kışlık bulgur mu kaynatılıyordu, kazanların altından kıpkızıl alevler taşıyordu. Çocuk zihinlerde koca iz bırakan korkunç olay işte o anda meydana geldi. Güvercinin biri kucaktan kurtulup ok gibi ocağa dalmıştı. Küçükler bağııştılar, büyükler hemen koşuştular, kürekle, çapa ile yarı yanmış olarak onu geri çektiler. Ama hayvan cansızdı, üstünde hafif kıpırdamalar, seğirmeler vardı ancak. Ocağın alevleri ola ki ona pencere gibi görünmüştü. Oradakilerin büyük üzüntüsü içinde öteki güvercin saniyede havaya atıldı, uçuruldu. Yazık olmuştu. O akşam Leon'un güvercinliğinde bir tane noksanlık olacaktı.

* * *

Nadir Mahallesi'nden İgiye Usta bizim komşularda işe çok gelirdi. O da mesleği hatırına sevkıyattan geri bırakılmıştı. İgiye Ermenilerin iyi okumuşlarındandı. Altmış geçkindi. Kısa boylu, sarışından beyazlaşmış özenli sakal ve bıyıklı, ufacık kafalı, ince burunlu, küçük gözlü, konuşkan, mantıklı, çok temiz, terbiyeli bir adamdı. Hep Maraş abası ve açık renk, kaba bez şalvar giyerdi. Elinde her zaman bir mala, şakul gibi mesleğinin aleti bulunurdu. Kerpiç, taş yapı ustası idi. İyi çalışırdı. O cüce gibi görünüşü ile, yapı üstünde azdan abartılı kendisinin yarısı kadar taşı nasıl evirir, çevirir uygun biçimde duvara yerleştirirdi! Taşı fazla kırmayı, ufalamayı sevmezdi, kımıldatmada bazen yanındaki işçinin yardımını istediği olurdu. Aklına gelecek gülmeceleleri iş

arasında etrafındakilere bir ders gibi açıklama, hazır yanıtları hemen yapıştırma fırsatını kaçırmazdı. Irmak kenarına yeni çarşı kurulduğunda o Hacı Ahmet Ağa'nın mağaza duvarını örüyordu. Ancak duvar üstünde bir duraklama var. Çamur bitmiş, yenileniyor, kerpiç taşınıyordu. Ters rastlandı o aralık Ağa çalışmaları bir görmek ister. İş üstüne gelince, "Usta, ne duruyorsunuz, çabuk ol," anlamına "İğiye elini oynat, akşam oluyor," der. Belli nedeni bulunan usta üç dakikacık soluklandığı duvar üstünde iki elini yumruk yapıp göğsü yakınında birbiri etrafında hızla çevirmeye başlar. Hacı Ahmet Ağa'nın "İğiye ne yapıyorsun?" sorusuna karşılığı, elimi oynatıyorum olur ve ekler, "Hani nerede kerpiç, nerede çamur?" Onları kesintisiz sağlamak Ağa'nın adamlarına düşüyordu. Bulunanlar gizli, açık gülmekten kırılır, Ağa da yavaştan güler, ustanın buluşuna.

Karısı Gelin Aba bez dokurdu, okka bezi. Atalardan kalan dokuma takımını korur, gerektikçe onarımını yapar, noksan parçalarını bulur, tamamlar, aile ekonomisine desteğini sağlardı. İğiye Usta her zaman omuzunda bir çuval taşır, eve bezazdan* iplik götürür, biten bezleri çarşıdaki dükkâna yetiştirirdi. Çok dikkatli idi, mal sahibi bez toplarının ne zaman geleceğini bilirdi. İğiye'nin gerek yapı işinde gerekse bez dokumada kimise ile anlaşmazlığı olmazdı. Kimilerinin sertçe konuşmalarını tatlıya bağlamayı bilirdi.

Babamın dükkânına sık gelirdi. Herhangi isteği varsa giderir, yoksa birkaç sohbet, şaka ve iyi dilekle ziyareti tamamlardı. Çok oturmazdı. Kendisi pek sevilirdi, delikanlılardan bazılarının onu kolları ile sarıp kaldırdığı, ayaklarını yerden kestiği olurdu. Çırpınır, "Bu yaptığın ayıp olmoor?" derdi.

Aleviler gibi Ermenilerin de tavşan eti yemedikleri söyle-

(*) Bezaz: Bez, yemeni gibi temel şeyleri satan ufak manifaturacı.

nirdi. Avlu duvarımızı örmekte olan İgiye Usta'ya bir gün bunun nedeni sorulduğunda "Hazreti İsa Turunisa'da tavşanı görmüş idi ise..." biçiminde bir hikâyeye başlamış, "hayvan kaçıp dağlara gitmekte, kendi haline bırakmalı, onu yiyip de ne olacak?" diye şakacı ve tatlı dille konuyu bitirmişti.

İgiye'nin oğullarının İstanbul'da büyük hırdavat, inşaat malzemesi ticaretinde olduğunu duyarız.

* * *

İgiye Usta'nın komşusu Simon Usta daha yaşlı, uzun boylu, iri kemikli, kızıla çalan sakallı, sakın, herkesten saygı gören bir kişi idi. Gözleri zayıflamıştı, mavimsi, oval camlı gözlük takardı. Gözlüğün bir tarafı kulağına ince iplikle tutturulmuş olurdu. Elinde kalın, ağır bir baston, dikine ileri bakarak ağzı yarım açık yürürdü. Onu tanımayanlara eli öpülecek bir yaşlı Müslüman etkisi bırakırdı.

Simon da yapı ustası idi, ağaç bölümlerde çalışırdı. Tohma'nın doğu yakasında ırmağa dik üç sokak üstüne çarşı kurulurken çarşının karşısına, ırmağın batı tarafına da bir cami yapılmıştı. Bunun yapımına en çok emeği geçen, kalfa ve işçilere yolu gösterenler İgiye ve Nişan ustalarla Simon olmuştu. Kareye yakın dikdörtgen bir taban etrafında kireç harçlı kalın bir duvar yükseltilmişti. İlçede çimento kullanılmaya başlanması için 5-10 yıl daha beklemek gerekmişti. Dört duvarın köşelerinde yine kireç harçlı iri köşe taşlarından destek yuvalara yerleştirilen dayanıklı kalın ağaçlar (kiriş) camiin ortasına gelecek yine dikdörtgen tavan ortasının dört köşesine bağlanarak ilk tavan iskeleti oluşturulmuştu. Doğallıkla tavan dört taraf duvarlardan ve köşelerden ortaya doğru yükseliyor, ilk konulan köşe kirişleri enine, boyuna daha önce öteki ağaçlarla adeta dokunmuş oluyordu. Çıtalarla kaplanan tavanla duvarlar kireçle sıvanmış, üstü galvanize oluklu saca kapatılmıştı. Dikdörtgen tavan

göbeğinden inen üç tel ucuna büyük gaz lambaları bağlanıyordu. Duvar diplerinde sıra sıra, iç yağından hazırlanmış, ortasında fitilli beratlarla aydınlık artırılıyordu. Daha sonra gelen pompalı lüks lamba camii içini gündüze çevirmişti.

Cami alışılmışın ötesi genişlikte idi. İçeri giren herkeste bir şaşma, canı fazla değerli olanlarda bir ürperti yaratırdı. Öyle ki namaza çok yolu düşmeyen Bektaşice, hoş sohbet bir kişiye yarı şaka “hadi camiye beraber gidelim,” dendiğinde onun bu fazla genişlik durumunu anlatmak için “Hacı Ahmet Ağa Camii direksiz yaptırdı, ben kendimi tehlikeye koyamam,” karşılığını verdiği çok çok söylendi. Dikdörtgen tabanın kenarları 8-10 ya da 10-12 metre, ola ki biraz daha fazla idi. Birkaç yıl önce o camii yıkılmış, yerine her taraftaki kopyalara uygun demirli beton, kubbeli, küt bir yapı kondurulmuş olduğunu gördüm.

Çarşı ile cami ve mahalleler arasına ardıc kazıklarla (ayak) ahşap köprüleri de yine o zaman Nişan Usta ile bu ustalar kurdular. Eserleri yıllarca dayandı, sonraları onların üstünden 3-4 tonluk kamyonlar bile geçti. Hep hayırla anıldılar. Kötüye kullanılan eserler de var: Sansaryan Hanı yapan ya da yaptıranın ruhu, Han Türk ve Ermeni gençlere işkence hücreleri haline getirilince çok acılar çekmiş olmalıdır. Orada korku içinde sorgulandığım (işkencesiz) geceyi (1952) hiç unutmam.

* * *

Bir de Ardaş vardı. Çocukların ve gençlerin istediği adamdı. Cumhuriyet Bayramı, 23 Nisan ve öteki şenliklerde, düğünlerde, güreşlerde davul çalardı. İyice durgun insanlara bile zıplama isteği verirdi. Ramazan davulu çalmazdı, ola ki hünerini her fakirin yapabileceği bir işte harcamak istemezdi. Ardaş'ın dükkânlarda kalay, bakır işi yapan sanatkârlara yardım ettiği çok olurdu. Davulculukta arka-

daşı, kendinden biraz büyük Zurnacı Keşo Yusuf'tu. Bitişik komşu idiler. Beraberce yakın, uzak köy ve kasabalara giderlerdi. İyi ücret, hediye, bahşış toplarlar, düğün evinde nasıl ağırlandıklarını anlatırlardı.

Ardaş tıknaz, pek güçlü biri idi. Çarşı pazarda çok ağır bir denk, sandık olunca sırf gücünü sınamak ve göstermek için işe girerdi. Çok kez isteğini geri çeviremeyeceği hatırlı Ermeni ve Müslümanlarca böyle angaryalara çağrılır, çaresiz yavaş adımlarla ve güler yüzle oraya yürürdü.

Ermenilerden kol gücü deneme, kol bükme yarışına yalnız Ardaş girerdi, o da çok az ve pek yakınlık duyduğu Müslüman ve Ermeni akranları ile. Gerçekten sevilirdi. Evlenme yaşını atlmasına daha vakit vardı fakat gelin adayı bulamayacaktı.

* * *

Bizden öncelerin bir olayından söz edilirdi. Hükümet Konağı'nın yanındaki eski çarşıda terzi Serkez'in çok gizli olarak Müslüman bir dulla ilişki kurmuş bulunduğu inceden inceye dillendirirdi. Müslüman bir kadının Ermeniye eğilimi bizim orada tek örnekti. Aslı var mı idi, hanım kimlerdendi, ilginin derecesi ne idi, bilinmiyordu. Ola ki Serkez de çoktan Halep ya da Beyrut'u bulmuştu.

* * *

Siranuş'la Cemil doğudan gelip Belde'ye -hemşehrilerimiz ilçemizi bu adla da çok anarlar- sığınmış ilginç çiftti. Cemil'in doğuşta Müslüman, bir suç işlemiş ya da kan davasına düşmüş de o yüzden memleketini terk etmiş hali vardı. Gülmeyi bilmeyen fakat pek yumuşak, hoşgörölü, iri yarı, beyaz-sarı benizli, açık renk, biraz bükülmüş bıyıklı bir adamdı. Boz renk geniş, ucuz, hafif fakat temiz şeyler giyerdi. Nikâhlı imişler, değilmişler sözü geçer fakat sessiz,

dikine tavırları nedeni ile kimse o konuyu e eemezdi. Siranu  kocasından ya lı görünürdü, iki de oğlu vardı: Misrop ve Bozo. Cemil Misrop'u da, k     n  de kendi çocukları gibi gözetirdi. Siranu  oğulları ile ekmekçilik yapar, Cemil bir değirmeni i letirdi. Cemil'in ara sıra fırının tezg hında oturduğu, ekmek sat tı ı olurdu. Temiz konuşan, kıyafeti temiz insanlardı. Mevsimine göre bir basma entari, bazen çorapsız, bir Maraş pabucu, başında bembeyaz bir Müslüman hanım tülbenti  ar ıda o zamanlar serbestçe dolaşan tek kadın Siranu 'tu. Gen li indeki  apkınlı ı ile tanınan Müslüman bir bezazın -   Etek Mustafa A a, bir kır e lencesinde, o zamanlar  oklarının giydi i arkası tek,  n  iki parça entarisini işaretle, ortada oynayacak kızın "Sen  u tarafa geç    etek" demesinden kalma l kap- dükkânında, öteki meraklı komşu erkekler topluluğunda ona Cemil'le olan tan  lıklıkları, kar  kocalık ilişkileri üstüne ayıp sorular y neltildi i lafları biz çocuklara gelir, Siranu 'un 'bu nezaketsiz soruları kibarca ge i tirdi i anlatılırdı. Azdar  a ı gözlerini yak  ksız söz açanlara dikip sessizce onu paylad ı sık görülürdü. Belli belirsiz f kırtılı havası yanında bütün insanları hiçe sayar bir tutumu vardı.

Kimse onların din inancına, aile özelliğine bakmaz, ekmek alacak olanlar önce Siranu 'un fırınına gider, un    tecekler önce Cemil'in de irmeninde nöbet yakalamaya çalışırdı. Nar kırmızısı pideler, Cemil'in içinde özeni, değirmende çuval sahiplerine yi it e yardımı esirgememesi, herkesi dost görmesi onlara sevgi uyandırır ı.

* * *

Ermenilerin hepsi az ya da çok içerler, fakat hiç sarhoş olmazlar, kimseye belli etmezlerdi.  oban Ha ir bu konuda onlardan ayrılırdı. Çobanlık yapar mı idi yoksa o sadece bir takma ad mı idi, şimdi çok uzaklarda kaldı. Sakalı kar   k

çalı gibi, giysisi bakımsız, tanıdığı bir evde sığıntı kalırdı. Ellisini aşmıştı. İçinde nedeni bilinmeyen derin sızılar bulunmalı idi. Rakıyı içerdi, yalpalardı, geç saatlerde nara attığı olurdu. Bir akşam ailece misafirlikten dönüyorduk. Demirci Kirkor'un bahçesi yakınında Haçir'in bağirtisini, geceye konuşmasını işittik. "Ben Hacı Ahmet Ağa'yı da, Hacı Osman Ağa'yı da dinlemem," diyor, durmadan bunu yineliyordu. Babamız, yürüyün çocuklar, Haçir deveye binmiş yine, çabuk olun demişti. Küçüktüm, onu evine götürmeyi akıl edemediğime sonradan pek üzölmüştüim. Buna kardeşler niyetlensek babam ola ki karşı gelmeyecekti.

* * *

Vartan mal sahiplerinden değirmen kiralar, işletirdi, bazı o semtte, bazı bunda ya da bir köyde. Oğlu Setrek halen bir bakkal-tekel bayii, Müslümanla beraber çalışıyor, ona iyi yardımcıdır. Setrek adı sonradan Ulupınar olarak değıştiren köyden geliyor. Ermenice'de bu köyün önceki adının ola ki bir anlamı vardır ya da Vartan orada çok önceleri değirmencilik yaparken doğan oğluna bir anı olarak bu adı vermiştir. Başka illerde özellikle İstanbul'da kendi dilini konuşan, kendi dinini, adetlerini yürüten Ermeni çoksa da bizim ilçede Ermeni olarak bilinen tek kişi Setrek kaldı.

* * *

Çocukluğumuzda Gürün'den gelmiş, çok önceleri Müslüman olmuş Demirci Sağır vardı. Küçük yapılı, demircilik işlerinde becerikli, yumuşak huylu bir adamdı. Adını kimse bilmezdi. Onu herkes "Sağır" olarak tanır ve öyle tanıtırdı. Demirci lâkabı ile bilinen oğlu ve torunları sıhhî tesisat ve inşaat malzemesi ticaretini çok akıllıca sürdürmekte ve geliştirmektedirler. Memleketin güvenilir ve hatırı sayılır insanları arasında bulunmaktadır.

Evi Hükümet Konağı yakınında işine düşkün, mesleğinde iyi ad yapmış kalaycı Mustafa vardı. Babası mı, kendisi mi yıllar önce Müslüman olmuştu. Etlice, pek sakın, tatlı konuşan bir adamdı. Oğlu diş doktorluğu dalında uzmandır. Bütün hemşehriler onu tanır, onunla iyi görüşür, bir gereksinmesi olanlar hiç duraksamadan ona koşarlar. O da herkese baba, kardeş, amca yakınlığı gösterir, yardımını esirgemez.

* * *

Bir cami hocası Hafız Ağa'nın Müslümanlığı kabul etmesinde ön ayak olduğu ve bizim bebekliğimizde evlendiği çok saygılı ve olgun insan Gelin Aba'nın adı Gelin Aba olarak sürdürüldü. Torunları serbest mesleklerde ve devlet hizmetinde görevler edindiler ve çalışmaktadırlar. Emekli olanlar var.

* * *

Ermeniden geçme deli dolu Raif, Sallakyan'ın yanaşması idi. Onun yanına çocukluğunda girmişti. Bir zamanlar yapı ustalarına yardımcı olarak çalıştı. Yine Sallakyan'ın evinde hizmet gören Müslümanlığa geçmiş kadının genç kızı ile ilişkisi bulunduğunu bilirdik. Sevdasını belli belirsiz küçük sözcüklerle ortaya vururdu. Kızın yazdığı ya da yazdırdığı ona yönelik birkaç satırlık tutku mektuplarını ilk sınıflarda gizliden bana okuttuğunu anımsarız. Ne çabuk geçti altmış beş yıl, sağ mıdırlar kim bilir?

İlçeye elden düşme motorlu araçlar gelmeye başlayınca Raif Ağa şoför muavini oldu. Hangi yıl memlekete gittiğimde, bir yaz onun sevgilisi ile beraber ansızın kaybolduğunu, Elbistan'a uğradığının, oradan da Adana'ya indiğinin söylediğini öğrenmiştim.

Nedeni kolay açıklanamayacak sıkıcı bir duruma da değinelim şöyle kısaca: Bazı Ermeniler isteyerek ya da tedirgin edilmemek için Müslümanlığı kabul etmiş, adlarını değiştirmiş olsa da bunların kimler olduğunu bizim Müslümanlar hiç unutmamacasına akıllarında tutarlardı. Çocuklar da belli bir düşmanlık gütmeksizin mühtedileri (dönmeleri) sıkıca öğrenmiş bulunurlardı.

Ermenilerde de din ve ad değiştirme olağan, fazla önem taşımayan bir konu haline gelememiştir. Bugün de bir toplulukta Ermeni asıllı biri varken Ermenilerden söz açılınca Ermenilikle ilgili kişide bir irkilme, toplulukta anlamsız bir sessizlik olur. Ermeni iken babası ya da kendisi ad değiştirmiş bulunan kimse bir yeri geldiğinde bunu adeta saklar, karşısındaki o durumdan az çok bilgili adam da ayıp bir şey olmuş gibi fazla beklemez, geçilir. Dedelerden Müslüman olmuş birinden söz edilirken bazı hafif kimselerin yaşamsal şeyler biliyormuş gibi “onu aslı Ermenidir,” diyerek sohbetin ahengini bozduğu çok olur. Ermenice’den bazı deyimler sormak için bir zamanlar Ankara’da Ermeni aradım, sordurdum, ne yazık ki bir yardımcıya ulaşamadım.

XI. Eğlence, Oyunlar

Baharları ortalığın ısınmasında Ermenilerin bir yumurta eğlencesi (bayramı) olurdu. Çocuk gözümüzle sokaklar, haşlama suyuna bol soğan kabuğu atılarak kırmızıya boyanmış yumurtaların kabukları ile dolar taşardı. Ermeni delikanlılar ve çocuklar yumurta tokuştururlar, kırılmayan yumurta ötekini kazanırdı. Durmadan herkesin ağzı işlerdi, yendi, yenildi çılgınlıkları etrafı sarardı. Nerede bir kümelenme varsa, bilinirdi ki orada yumurta dövüştürülüyordu. Yumurtalara çok pişkin, yağlı, cevizli, ballı, peynirli, kaymaklı keteler ve gevrek simitler arkadaşlık ederdi. O gün varlıklı olsun fakir olsun Ermeni evine yolu düşen Müslümanlara bu çöreklerden şaşmaksızın ikramda bulunulurdu. Çocuklar onlara gitmek için bahaneyi kolay yaratırlardı. Hiçbir şey yoksa annelerinin orada olup olmadığını sormaya giderlerdi.

O hafta Ermeniler çok güzel giyinmiş olurlardı. O şenliğin bir eğlence değil paskalya günleri olduğunu çok sonra öğrenecektim.

Göz alıcı, iştah açıcı keteleri ve öteki yiyecekleri hiç akli-

mızdan gitmezdi. “Ermeninin yemeğini yiyeceksin, Rumun yatağında yatacaksın,” deyimini de sonraları işitecektim.

Ramazan ve Kurban bayramlarında Ermeniler, Müslüman evlerine tebrike gider, çoğunlukla iyi de kabul edilirdi. Fakat onların dinsel günlerinde Müslümanların düzenli ziyaret âdeti yoktu. O ziyareti doğallıkla sadece yiyinti için bebeler yapar, biraz büyüyünce onlar da aile büyüklerine benzemeye başlar, Ermeni yaşamı artık onlara da uzak kalırdı.

* * *

Ermeni delikanlılar ve çocuklar Müslümanlarla aşık, düğme, güreş, kol bükme, çelik çomak gibi yarış oyunlarına girmezlerdi. Ola ki bir yerde uyuşmazlığa ve dövüşe, işin sonunda yenik düşmeye varacağından korkarlardı. Bireysel oyun olarak, çok güzel ve sağlam, iki üç arşın kuyruklu uçurtmalar yaparlardı. Elverişli havalarda uçurtmalar Tepe’de yükselir, uzaklardan görülürdü onların nazlı nazlı süzülüşü. Heyik’ten güneş aşmışken uçurtmanın yükselip güneşi görmesi, aydınlanması alkışlanacak olaydı. Torus uçurtma yapmada ve onu göklerde istediği gibi yönetmede, ipi bir bırakıp bir çekip havada oyuncağını kaydırmada usta idi.

Düğünlerde Tepe’nin ortasında birkaç taş, kerpiç üstüne ters konulmuş büyük ekmek sacı içinde odun yakılır, gençler onun etrafında geç vakitlere kadar döner, koşarlardı: Adı Singsing oyunuydu. Ermeni çocuklar da buna katılırdı, herkes bağımsızdı.

Suren’le Arzu Tanta’nın evinin doğusundaki düzlüğe dayanıklı bir ağacı kendi boylarına göre dikliğine yerleştirirdi. Onun yuvarlaklaştırılmış ucuna girecek biçimde, daire yuva açılmış kiriş, yere paralel olarak bunun üstüne oturtulurdu. Oyuğun tam ortaya, terazili açılması gerekirdi.

Dik uç etrafında dönmeyi kolaylaştırmak, ara sıra biraz cazırtı da çıkarması için iki ağacın dokunma yerine yağlı kömür sürerlerdi. Bu tahterevallinin iki ucuna birbirine karşı iki korkusuz büyükçe kişi biner, döner, döner, uçuyor gibi olurlardı. Bunda da yine Ermeni, karşısına bir Müslümanın gelmesinden çekinirdi.

Her yerde görüldüğü üzere, birazı çabuk eğlencesi birazı inaniş olarak bizim orada da gençler, çapraz çakılmış iki değneğin bir ucuna eski bez, kavuk gibi bir başlık koyar, yana gelen çıkıntılara partial bir giysi yakıştırarak 'modu' yaparlardı. "Teknede haaaamur, tarlada çaaaamur/Ver Allah ver, bir sulu yaaağmur," diye bağrışarak onu gezdirirlerdi. Uğranılan evlerden modu üzerine bir kova su boca edilir, elde hazır yamalı torbaya biraz bulgur, bakır tasa da bir iki esik (kaşık) yağ konurdu. İki kolundan iki çocuğun tuttuğu modu öteki kapıya yönelirdi. Sonunda bir yıkıntı ya da bahçe kenarında dört irice taş üstüne bir tencere konularak pilav yapılır, yağmur ister yağsın ister yağmasın kimsenin umurunda olmazdı. Bu şamatayı ve gezintiye daha çok yoksul ailelerin delikanlılığa geçmiş olan oğulları tertipler, küçüklerle beraber o da bir güzel karnını doyururdu. Modu yapıp dolaştırma kalabalığına Ermeni çocuklar girmezlerdi.

* * *

Ermeniler balık avlamaya meraklı idiler. Olta, ağ, dinamit denemeleri çok olurdu. Ancak en akılcı ve ekonomik yöntem baharlarda uygulanırdı. Kar erime zamanlarında ve fazla yağmur ve dolu yağma durumunda bugün de Tohma bulanık akar. Tekniği kullanmak için Polat tarafının yağışlı olmaması, oradan inen derenin duruluğunu koruması gerekirdi. Böyle günlerde derenin Tohma'ya vardığı yer düzeltilir, akış genişliği küçültülür, suya tatlı bir eğilim verilirdi. Sıra ondan sonra kenara çekilmeye, akşam ışık yakmamaya,

gürültü etmeyip beklemeye gelirdi. Çok geçmezdi, ırmağın bulanık suyundan dereye geçişler başlardı. Ay ya da yıldızların ışığında dikkatli gözler iri iri alabalıkların dereye yukarı gittiğini, kanatların suyu yardığını görürdü. Yüzme çırpıntıları belli belli işitilirdi. Suren işi bilirdi. Getirdiği telis çuvalı bir zaman sonra hızla alır, derenin bulanığa karıştığı yere yavaşca yerleştirirdi. Artık dereye yukarı biraz gidip onları ürkütmek, kovalamak yeterli olurdu. Zahmetsizce yarım çuval balık elde edilirdi bazen. Suren şöyle biraz karıştırır, çok küçükleri suya geri atardı. Müslümanların balık yeme alışkanlığı yoktu, pişirmeyi, hazırlamayı da pek bilmezlerdi. Ara sıra yoksul aile çocukları ile varlıklıların aylak oğulları ırmağa olta sallandırılırdı şöyle vakit geçirmek için. Karanlık yoğunlaşınca, demircinin çocukları isteyenlere birkaç tane verir, acele evlere yolcu olunurdu.

XII. Gözden Göze Yol Gider

Bilindiği üzere dış güçlerce desteklenen Ermeni önderler Ermenileri Osmanlı egemenliğinden çıkarıp bağımsız devlet olmaya özendirmiş, bireysel anlaşmazlıklar her toplumdaki normal düzeyinde iken topluluklar karşılıklı kışkırtılmış, bunun sonucu zaman zaman ve yer yer çatışmalar görülmüş, o dalaşmalar “tehcir” dramı ile noktalanmıştır. Aslında Osmanlı hükmü altında iki halk da hem devletçe, köyde ağalar olmak üzere hem de varlıklılarca sömürülmüşse de Ermeniler birer meslek ve iş sahibi olarak ülkede kolay yaşam sürdürmüşlerdir. Türkler çiftçilik yapar, sonu gelmeyen savaflara gider, birazı da ticaretle uğraşırdı. Genellikle yoksuldu, çıplaktı. Sevkıyat temelde yanlışlıklar, çöküntüler zincirinin bir halkası olarak uygulanmış, düzenli yürütülememiş, çok yerlerde ipin ucu kaçırılmış, bundan yarar sağlama peşinde olan, geçimde zayıf, ahlâkça düşük kimselerce çığrından çıkarılmış, işiten çok Müslümanları bile hüngür hüngür ağlatan olaylara dönüşmüştür. Ermeni ve Müslüman, kapı komşusu, tatlı acı günlerde dert ortağı, birbirine yardımcı idi. Ortak anıları vardı. Daha ön-

ce bir Ermeniye kişisel uyuşmazlık nedeni ile yaralamaktan mahkemece bir buçuk yıl hapsine karar verilen ve cezasını çeken şelek Mustafa'nın ocuk, kadın, yaşlı, hasta yığınla Ermeninin şimdi toplanıp perişanlık içinde sürgüne yollanması karşısında çırpınması, kötü talihini dile getirip onlara içten acıması, arşı sokaklarında bağıra bağıra yakınması halk arasında sık sık söylenirdi.

Zaviye Mahallesi'nde ana tarafımdan akraba ve adını aldığım İsmail Efendi iyi okuyup yazan, ozan ruhlu, son Osmanlı edebiyatını ve politik yaşamı yakından izleyen bir kişi imiş. Hemen her gün fikir ve ticaret ilişkisinde bulunduğu dükkân komşusu manifaturacı Ermeninin sevkıyatta ailesi ile beraber gidip ilçenin uzaklarında a gözlü görevliler tarafından kaybedildiği sylentisinden çok üzüldüğü, zaten hastalıklı bedeninin o acımasızlığa direnç gösteremeyip olayın orta yaşlarda onun ölümünü çabuklaştırdığı ailesince hep anımsanır. Ola ki Ermeninin bu öz arkadaşında, yaşam boyu rahatsızlık verecek bazı emanetleri kalmıştı, yanında kişisel sırları, tembihleri de olabiliirdi.

Sevkıyatta gidenlerin dönüp dönmeyeceği bilinmiyordu. O günlerdeki ayrılmalardan anlatılanlar burkuntu verici idi. Kimileri biraz para edecek fakat beraber gtrlemeyecek eşyasını Müslümanlara satmış, kimileri azdan harçlık alarak emanet etmiş, dönerse geri almayı ummuş, kimileri de hiç para istemeden emanet bırakmıştı. Müslümanlardan en katı olanlar doğallıkla en ucuz biçimde malı temelli almayı yeğlemişti. Eşyayı veren aresizdi. Teslim alanlar genellikle hem yoksul, hem a gzd, olanaklar ortamında krlı çıkmayı kuruyordu. Giden Ermeninin evinde hiç kimseye satılmayıp, emanet edilemeyip köşelerde kalan eşyanın komşular tarafından sessiz saatlerde götürüldüğü söylenirdi. Söz gelimi biri doğruluk gösterse, mala dokunmasa, onu öteki alacaktı. O mutfak eşyasının, yatağın, yn yorganın,

kazma, küreğin artık yazgısı belli idi. Giden Ermeni herhangi şeyi kendinden sonra alması için birilerine izin vermiş olsa bile eşya gizlice taşınmıştı. Fakat ne biçimde olursa olsun eline Ermeni eşyası geçirenlere, hele onlardan okur yazar, hocamsı olanlara beldede yıllar yılı hiç iyi gözle bakılmadı. Onlar hep söylendi, lanetlendi. “Ağlayanın malı gülene hayır etmez,” dendi. Ola ki bu ayıplamaların içinde Ermeni malına konmamış ya da konamamış olmanın içten içe biraz kıskançlığı da vardı. Yoksulluk fazla acıma ya da utanma dinlemiyordu, bu fırsatla kimi gereksinmeler de giderilmişti işte.

Sevkiyat esnasında kafilelerde öldürülenlere gelince, eğer tahciri Osmanlılar yerine Ermeniler yapsa, Türkleri başka yerlere sürselerdi öldürülenler oranı Ermeniler kadar aşırı olmazdı gibi geliyor. Genellikle Türklerin ne değerli çok eşyası ne fazla parası vardı, onlar karnını zor doyuran yoksul kimselerdi. Ermeniler onların neyine imrenecekti de öldürmekle işe başlayacaklardı?

Olanlar olmuş, kötü dönem gerilerde kalmıştı. Ama yurtlarında bırakılan Ermenilerde zayıf da olsa bir tedirginlik, bir ürküntü sürmekte idi: Babamız büyük ağabeyimi evlendiriyordu. Mevsim yağışlı, ramazan günleri. Ailede gürültülü, gösterişli düğün sevilmezdi. Onun yerine babam mahalleliye ve uzak tanıdıklarına iftar daveti yapıyordu. Her akşam bir sini etrafında yer sofrasının alacağı kadar 10-12 kişi çağırılıyor. O arada, sıra Ermenilere de geliyor. Ermeniler top atılmasına yakın birer ikişer kapıyı çalıp soba yanan genişçe odada toplanıyorlar. İçeride yemek hazırlığı sürüyor, oruca saygı göstererek tiryaki misafirler sigara içmiyorlar. Bir aralık baba işleri soruşturmak ve abdest yenilemek için odadan çıkıyor. Ermeniler kendi başlarına kalınca en cin fikirli ya da şakacı olanı “İster misiniz şimdi Hacı Osman Ağa elinde keskin baltalı birini içeri yollasın, topluca şura-

cıkta hepimizin işini bitirsin?" diyor. Biraz gülümseme, biraz ürperme, çoğunda o olasılığı görmeme, bununla beraber odada yemek bekleme ile karışık sessizlik. Fazla tasalı olanlara dakikalar uzamakta iken kapıdan yere yayılacak sofra örtüsü, üstüne konacak iskemle, kalbur içinde yeni su serpilmiş ve katlanmış yufka ekmekler ve ev sahibi görünüyor. Doğallıkla herkeste bir durgunluk, 12-15 yıl öncelerin anımsanması.

Peynir, hurma, zeytin, tahin helvası iftariyeden sonra, çorba, sebzeli etli yemekler, pilav, içeride Nacar'ın Gelin Aba'nın kömür ateşinde balla yaptığı bol cevizli baklava havayı iyice düzeltiyor. O arada kendi aralarında geçen konuşmayı ev sahibine artık bir hoşluk olsun diye açıklıyorlar ve ortak bir kahkaha. Kahveler içiliyor, Ermeniler iyi dilekler sunarak evlerine, baba ise çabuk bir akşam namazından sonra oğulları ile beraber Çarşı Camii'nde hatim ile kılınan teravi namazına.

* * *

Çocukluğumda çok zamanımın onların evlerinde, avlularında, bahçelerinde geçmesi, onlar üstüne işittiklerim, gördüklerim galiba onlara bakışımı biçimlendirmiş, tatlılaştırmıştı ki hukuk öğrenimi yıllarımda İstanbul'da ilişkide bulunduğum Ermeniler bana bir yakın bakarlardı. Ola ki bana öyle gelirdi ya da arada bilinmeyen bir çekici güç oluşurdu, gözden göze yol giderdi.

1947 Mart sonları, Ege gemimiz ile Fransa'ya hukuk doktorası öğrenimine giderken bir sabah Napoli'de duraklamıştık. Gemi akşama Marsilya'ya hareket edecekti. Her milliyetten o kadar çok yolcu arasında şehri gezmek için İstanbul'da oturan 60'lık bir Ermeni anne ve 28-30 yaşlarında oğlu Yervat ile uyuşmuş, sokak sokak, dükkân dükkân dolaşarak pek güzel bir gün geçirmiştik. Onlarla söyleşileri-

miz güvertede ve yemeklerde de sürmüştü şundan bundan.

Paris'te Lüksemburg dörtyolunun yakınında, Boulevard Saint-Michel'den ayrılan Rue Monsieur le Prince'de kitapçı Samuelian'ı tanımıştım. Koca dükkânında az bulunan ve yeni baskı kitaplar tıklılı idi. O arada Türkçe eski ve yeni yazı, Ermenice ve öteki dillerden. Bir de genç, kıvrak kızı vardı. Saçları arasına renkli tül eşarp bağlardı. Çok geniş eteği ile ortalarda fır fır dönerdi. Babaya yardım ediyordu. Samuelian Paris'e geleli çok olmuştu. Hemşehri çıkmıştık. Maraşlı idi. Ara sıra kitap alırdım, bol bol reyonlara, kenarlardaki öbeklere bakardım. Her gittiğimde doymadan, geçen günleri, Türkiye'den ayrılışını, yaşam savaşını anlatırdı. Ellisinde vardı. Ugramalarımda öteki müşterilerle daha az ilgilenerek beni alıkoyar, sohbeti sürdürürdü. Kızı ile de konuşurduk. Türkçesi akıcı, cana yakın, iyi yetiştirilmişti. Dengeli bir kadın olacaktı. Ona yakınlık duyuyordum. Fakat öğrenimimi bir an önce bitirip yurda dönecektim, programımı değiştirmeyi düşünemezdim. Bu konuda Samuelian'dan bir istekte bulunsam, yaklaşımları pek sıcak olsa da, ne karşılık alırdım bilemezdim. Kitap dükkânları o akıllı kızın elinde yine canlıdır umarım, dilerim kendisi de mutlu olmuştur.

Boulevard Saint-Michel'e açılan Rue Huchette'de muhalebici Ermeni ana ile kız iyi Türkçe konuşurlar, bakışımdaya yumuşaklıktan olacak ki söyleşilerimizi uzatma vesileleri yaratırlardı.

Boulevard Saint-Jermain üstünde Rue Danton'da Haçik'in Yeri olarak bildiğimiz yarı meyhane yarı ucuz lokantada benden birazcık büyük gibi görünen koca koca, çok güzel gözlü, irice yapılı Ermeni garson kız dilimizi az konuşuyordu. Fakat mezede ve içeceklerde patronu zararına bana küçük ikramlarda bulunduğunu fark ederdim. Fazla yaklaşma düşüncem olmadı. Kim bilir, hem kadın hem Ermeni ola-

rak ben ona nasıl bakıyordusam o da bana öyle davranıyor olabilirdi.

Üniversite yakınındaki kahvelere gittiğimiz akşamlar çok kez Ermenice, ara sıra Türkçe ateşli konuşmalar işitirdik. Bunlar işyerlerindeki ekonomik sıkıntılar sonucu ilk ağızda içine son verilen Ermeni işçiler olurdu. Onlar önce Suriye'ye geçmiş, oradan çokça Marsilya yolu ile Fransa'ya, öteki Avrupa ülkelerine dağılmışlardı. Gelişlerine Avrupa, ısıltılı, bol söylevler dışında fazla bir ilgi göstermemiş, onlar genellikle sığıntı durumunda kalmışlardır. Avrupa insanı Ermenilere acıyor görünmüş, fakat yarışma alanında herkesin kendi ayağı üstünde durabilmeyi, gücü yettiğince tırmanıp insan yığınının yukarılarına çıkmayı becermesi gerekmiştir. Biz Türkler onların bu durumuna üzülürdük ama ola ki içi en çok ağlayan ben olurdum.

Şair ve yazar Bülent Ecevit'in 1950 yıllarında yazdığı bir şiiri var:

*Sıla derdine düşünce anlarsın
Yunanlıyla kardeş olduğunu
Bir Rum şarkısı duyunca gör
Gurbet elde İstanbul çocuğunu...*

Bana şöyle içten bir benzetme (nazire) yapılabilir:

*Gurbetlere düşünce anlarsın
Ermeniyle kardeş olduğunu
Onların konuşmasını duyunca gör
Yaban elde Türkiye çocuğunu...*

Birleşik Amerika'da işçi istihdamı araştırmaları yaptığım 1967 başlarında, Pennsylvania'nın Pittsburg Amerika Çelik Birliği içinde ileri makineleşme örneği Duquesne Works üretim kuruluşunu gezerken öğle dinlencesinde iki Ermeni ateşli ateşli beni buldular. İkisi de dilimizi kusursuz konu-

şuyorlardı. Nasılsa atölyelerde bir Türkün geldiğini öğrenmişler. Biri yaşlı, orada ustabaşı durumunda çalışıyor. Öteki genç Armand Ortadoğu'dan iki yıl önce gelmiş, kimi yerlerde çalışmış, şimdi bu kuruluştaki yapılmakta olan düzenlemeden yararlanıp sürekli bir işe girmeyi ummaktadır. Beni bulmada herhangi amaçları yok, düşündükleri şey biraz Akdeniz kıyıları havası almak, Türkiye'nin ekonomik, politik, sosyal gidişi üstünde bir vatandaş ağzından bilgi edinmek. İkisi ile de çok çok konuştuk, izabe yerlerini, haddehaneyi birlikte dolaştık. Asıl rehberim Amerikalı bizi geriden izledi. Dostça, pek sıcak ayrıldık, bizim ellere selam gönderdiler. Başka ülkelere gidildiğinde Türklerin Ermenilere rastlamaktan memnun kaldığı gibi, Ermeniler de bireysel çerçevede politik geçmişleri bir yana bırakarak Türklere yaklaşmayı isterler, onları hemşehri bilirler. Yakışıklı delikanlı Armand'ın amacına ulaşip ulaşmadığı uzun süre aklıma takıldı.

Bir memleketli ile Washington'da konuşarak dolaşıyoruz ki düzgün giyimli, bakımlı bir genç bize yaklaştı, İngilizce Türk olduğumuzu anladığını, babasının bizimle görüşmekten hoşlanacağını söyledi, adres verdi. Gittik, Connecticut Avenue 1216'da kocaman eski, yeni halı mağazasını ve bizim mahalleden gibi üç sevimli kardeş Manoukian'ları bulduk. En büyükleri hayli yaşlı, konuşmaya pek yanaşmıyor, işlere de karışmıyor. En genç olanı daha çok alışverişle, gelen gidenle ilgileniyor. Yanlarında, halıları indirip kaldırmak için iki uzun boylu ve etlice zenci erkek. Ortanca (Manouk) ile halıların onarım işlerini yapan Pakistanlı bir kadın çalışıyor. Manouk Manoukian şiir meraklısı, oldukça eğitilmiş benziyor, giyimi ötekilerden çok daha düzenli. Gaziantep'ten gelesi yıllar olmuş, halıcılığa, eski halı toplamaya zaten orada girmişlermiş. Sürekli elçiliklerde, Amerika'daki temsilciliklerde olacak değişiklikleri, büyük

ailelerde ölümleri, dağılmaları izler, eski halı ve kilimleri özellikle oralardan sağlarlarmış.

Manouk'un çok misafirperverliğini ve yardımlarını gördüm. Konuşmalarında kendini Gaziantep'li sayıyordu. Amerika'dan ayrılmama yakın karısı Manoukian'la büyük mağazaları dolaştık, aileye ve yakınlara alacağım gereksinme ve hediyeleri o beğendi. Zahmetlerine karşılık madama ikramım bir fincan çay olmuştu ancak.

Dönerken dost Manouk'un benden bir isteği olmuştu: Ziya Paşa'nın Harabat'ını bulup göndermem. Sözünü şöyle bitirmişti: "Burada çok kişi vaat etti ama Türkiye'ye varınca unuttular. Siz de sakın onlar arasına girmeyesiniz." Çok yazık, İstanbul'da Sahaflar'da soruşturdum, başından ya da çokça sonundan kopuk, sayfaları yıpranmış bazı tek ciltler bulabildim. Şöyle okunabilecek nüsha araştırırken vakit oldukça geçti. Durumu açıklayan, isteğini unutmadığımı bildiren bir mektuba Ziya Paşa'dan birçok da dize kaydettim. Mektubum postanın o adreste böyle kimsenin bulunmadığı açıklaması ile geri geldi. Kalbim cızzz etti. Ben oradayken bir aralık New York'a yakın Catskill'e taşınacaklarını söylemişlerdi. Üzüntüm sürer gider, o kadar yakınlığa karşın küçük bir isteği yerine getiremedim, öteki sözünde durmayanların yanında yer aldım diye.

Ankara'da Anafartalar Caddesi'nde Ermeni sarraf Piyer vardı. Ağırbaşlı, açık sözlü, gür fırça saçlı, gülümser yüzlü, etine dolgunca, çok nazik bir adamdı. Gerek bir yere ikram etmek için gerekse devlet memuru aylığımdan kim bilir kaç yıl sonra bir daire sahibi olup kiracılıktan kurtulma amacı ile ufak ufak birikimde bulunmak üzere, bir yarım ya da tam Atatürk altınına param yettiğinde 1960 öncesi ve sonrası yıllarda Mösyö Piyer'e giderdim. Benden 15-20 yaş büyüktü. yaklaşımlarım herhalde ona iyi etki yapardı ki bana altın satma yanında bu şehrin gelişmesinden, günlük işler-

den söz açmayı da severdi. Bir şey alacak olmasam bile dükkânının önünden geçerken “buyur” eder, politikadan, günlük sıkıntılardan birkaç dakika konuşurduk. Müşteri ya da herhangi tanımadığım içeri girince ben hemen izin isterdim, uğramayı geciktirmememi tembihlerdi. Altın aldığım zaman öteki dükkâncılara sorardım, dostumun bana her sefer 2.5 ya da 5 lira noksana vermiş olduğunu görürdüm. Bir geçtiğimde işi bırakacağını, Keçiören’e çekileceğini söylemişti.

Ermenilere yakınlık duygusu ailede yalnız bende değildi herhalde ki Varlık Vergisi zamanında ticaret işlerini İstanbul’da yürütmekte olan ağabeyimle akşamları buluşmamızda Müslüman olmayanların yıkımını uzun uzun anlatır, Ermenilerin, o arada Nuruosmaniye’de saatçi Yedvart’ın durumunu ayrı bir acı ile dile getirirdi. İstenilen vergiyi denkleştirebilmek için ev ya da dükkân eşyasını çok ucuz olarak bile satmak isteyen Ermenilerden, “Başkasına gideceğine sen al, bunca tanışıklığımız oldu,” diyenlerin isteğini “Ağlayanın malı...” inancı etkisinde olacak, şu ya da bu biçimde geri çevirmiş, onları bol bol teselli ile yetinmişti. Devletçe onlardan istenen tutarlar güç yetecek gibi değildi, elinden bir şey gelmiyordu. Kötü şanslarına uzun yıllar hep üzül-müştü.

XIII. Bağnazlıklar

Kurmakta olduğu evini yarım bırakarak ata ocağından ayrılmak zorunda kalan değirmencinin oğlunun yiğit, sağlıklı oğullarını tanımlarken, komşum orta yaşlarda Bektaş hiç unutulmayacak bir saygısızlık göstermişti. Küçücük çocuk beynimizde onun sözü yer etmişti çıkmamacasına: “Beşili suratları, kapı gibi bedenleri vardı, sırtlarına kırılmaz bir sopa ağır bir pala öyle güzel yakışırdı ki!” demişti. Bektaş Ağa medresede eski harfleri okuyacak, yeniyi ancak imzasını atacak kadar öğrenmişti. Bazı zamanlar köylere gider, gündelik kullanılacak ufak şeyleri buğday, arpa ile değiştirir dönerdi. Yoksuldu, tembeldi de. Yaşamda hep fırsatlar beklerdi. Birinci Dünya Savaşı sonlarında silah altına alınmış, uzun süre bir askerî gereç deposunda bekçilik yaparak askerliğini bitirmişti. Cephede adam öldürme kısmet olmayınca daha kolaydan Ermeniye kıyma düşleri görürdü ola ki. Çok çok sonraları uğraştı, bir yol buldu, İstiklâl Madalyası aldı. Komik biçimde kirli yakasından hiç eksik etmezdi. Hacca da gitti, cahil, fakir, perişan benzerlerinden niçin noksan kalsındı?

Bizim kuşak Ağnam Vergisi'nin sonlarına yetişti. Bu vergi ailelerden koyun ve keçilerin sayısına göre toplanırdı. Bir sabah tahsildar, hükümetçe atanmış Ermeni yardımcısı ile, Zaviye Mahallesi'nden Taşkesen'e yaylıma giden sürüyü sayım amacı ile basar. Davar, çobanı ile beraber mahalleye getirilir. Onları mahalle girişinde muhtar olmamakla beraber her olaydan yarar bekleyen, her işe muhtar gibi karışan, kalın koca paltolu, şişmanca, kara sakallı, dinle ilgisi pek yakın olmayan, gür, biraz boğuk sesli postacı Osman Ağa karşılar. Sayım yapılacaktır. Etraftan erkek, kadın birikenler de olmuştur. Tam kapılarının önünde yol darlaşır ve bayırlaşır. Davar buradan inerken oradakiler ve başta Osman Ağa sürüyü sayacaktır, 1, 2, 3, 4, 7, 11, 18, 23... Osman Ağa bir doğrulur, "vay, belim kırıldı," der, o esnada 4-5 koyun da sayılmadan geçmiş olur. Osman Ağa saymayı kaldığı rakamdan sürdürür. Kimsenin sayısı ötekine uymaz doğrallıkla Ağa'nın bulduğu hepsinden düşüktür. Tahsildar kendi rakamını söyler. Osman Ağa kabul etmez, Davar mahalleye dağılmış, ahırlara bile girmiştir. Ermeni yardımcı münakaşayı bağlamak için tahsildardan dört noksan Ağa'nınkinden yedi fazla kendi sayısını söyler. Çarpıcı nokta işte burada: Osman Ağa "Bir zimminin sözü ile mahalleyi ezemezsin tahsildar efendi, Allah var," der. Zimmi gayri Müslimliği anlatan "özel" bir hukuk terimidir ama böyle koska (kalıplı, kendine fazla güvenen kişi) kimseler aydınların kullanacakları sözcükleri şak diye yerinde yapıştırmayı çok iyi becerirler. Ağa Ermeniye resmî bir görevli de olsa adamdan saymamaktadır. Sonunda Osman Ağa iki üç koyunu malları arasında hesaplatmamayı başarmıştır. Sayı bütün mahalleli için saptandığından olay kimi ailenin, olmayan bir ya da iki keçi için haksız ödeme zorunda kalması ile bitmiştir.

Çanlar Müslüman kulaklarını hep rahatsız edegelmiştir. Biz daha bebeklikte iken o kadar hoşgörölü ve iyi insan müdür Ahmet Efendi'nin babası mı, amcası mı, birinin önderliğinde o dönem sofularının hep birlik olup kilisenin çanını bina daha ayakta iken yerinden çıkardıkları ve büyük başarı gibi gürültölü kalabalıkla Tohman'ın bir derin köşesine attıkları söylenir, fakat neresi olduğunu kimse bilmez. Emekleri boş değildi, cennetin yolunu bulma umudu vardı ya hani.

Henüz ilkokula başlamamıştım. Mahallemizde üç sınıflı bir okul vardı, üç sınıfın öğrencileri bir büyükçe odada, tek öğretmenden ders görürlerdi. Derslane yoksuldu. Öğretmen çocuklara sıra yapmak için tahta getirmelerini söylemişti. Sabah Suren ile Arzu koca ikişer budaksız tahta ile yola koyulmuşlar. Öteki öğrencilerin getirdikleri bunların yanında çok hafif kalıyormuş, hem de eğri büğrü. Kardeşlerin mutluluğu okula varınca parçalanmış, kül olmuş. Öğretmen Ermenilerin okula gelemeyeceğini söylemiş, onları omuzlarında güzel tahtaları ile evlerine yüzgeri etmişti. Ağabeyim iki kardeşin halini yana yakıla anlatırdı. Olaya herkes üzülmüştü. Bu tutum yukarılardan gelen bir emir gereği mi idi, bir yanlış anlaşılardan mı doğmuştu yoksa daha önce Ermenilerle Rusların birlikte Batı'ya bir ilerlemesi nedeni ile Erzincan'dan buralara sığınmış dindar ailenin oğlu, muhacir öğretmenin bir hıncı sonucu mu idi, bilinmemiştir.

Bunun yanında ben ne ilkokul sınıflarında ne de altı yıl Sivas Lisesi zamanlarımda bizimle derslerde bulunan herhangi Ermeni öğrenciye rastlamadım. Ola ki onlar yurdun

çeşitli yerlerindeki Amerikan kolejlerine gidiyorlardı ya da Müslüman olmuş, ad değiştirmiş olarak kimileri aramızda idiler. Ama bu durumda da şom ağızlılar fıs fıs onun dönme olduğundan söz eder, kişiyi yine bize tanıtırlardı.

* * *

İlçemiz merkez ilkokulunda Afyon ilimizden çok genç bir öğretmen. Yıl 1928-29. Tabiat bilgisi dersinde çocuklara, “Kurbağa kesip iç organlarını inceleme oldukça fikir verirse de, bir Ermeni bebesinin karnını açarak daha geniş bilgi edinilebilir,” demiş. Arkasından “eğer bulursanız,” diye eklemiş. Söz beldemizde üzüntü yaratmıştı. Ermeni delikanlılar öfkelenmişler, öğretmene iyi bir ders vermeyi düşünmüşler, Müslüman ağabeyler onları yatıştırma çabasına girmişlerdi. Öğretmen ola ki kendi bölgesinde uğradıkları düşman yıkımının etkisi altında bu dil sürçmesinde ve münasebetsizlikte bulunmuştu. Aslında nazik, terbiyeli de bir görünüşü vardı. Halk arasında yoğunlaşan sıkıntı okul yönetimine yansıtıldığında, başöğretmenin kendisine yönelttiği soruya öğretmen “konuşmasının yanlış anlaşıldığı, dediklerini çocukların büyüklerine değiştirerek aktarmış olacakları” karşılığını vererek kıskaçtan sıyrılmaya çalışmıştı. Yaza dönülüyor, ders sonu yaklaşıyordu. Delikanlı pek te-dirgin, yanında kaldığı yaşlı kadının evi ile okul arasında bile az görülmeye başlamıştı. Daha okul kapanmadan, öğretmen arkadaşlarının da özendirmesi ile hemen ilçemizden ayrılma, memleketine gitme zorunda kalmıştı.

* * *

Nacar'ın oğlu Artin Ağa 1980'lerde çarşıya yakın bir evde oturuyordu. 60'ını geçmişti. Ara sıra konuşur, Gelin Aba'yı tandır gecelerini, Tepe'deki oyunlarımızı anardık. Bakırcılık, kalaycılık yapıyordu. Yerli ve yabancı meraklıların ilgi-

sini çekebilecek eski bakır parçaları İstanbul'a götürüp satıyordu. Hiç evlenmemişti, kömür ve nışadır dumanları içinde öksürüklü bir ihtiyar olmuştu. Kalay işi yaptıracaklar onu yeğliyorlardı. Gençler saygı gösteriyor, ondan Artin Ağa diye söz ediyorlardı. Bir pazar günü ansızın halsizleşmiş, ölmüş, mahalleden birkaç kişi yakınındaki mezarlığa gömmüşlerdi. Pazartesi haberim oldu, cenazede bulunamadığıma pek üzüldüm.

Can sıkıcı olay, cuma vaazında müftünün söyledikleri idi: "Artin bir Ermeni imiş, onun cenaze töreni Müslüman kullarına göre yapılamamış, ölü Müslüman mezarlığına gömülemezmiş. Ölüsü ailesinden birilerine verilir, onlar götürür, bir çukura atarlarmış." Camidekilerden bazılarının yüzleri gerilmiş, hocaya dik dik bakmışlar, yutkunmuşlar ama yerin alışkanlıkları dışında olacağından kimse karşı bir laf edememiş. Müftü ya Şeyhülislâm Ebüssuut Efendi'yi okumuş olmalı ya da ondan kulağına bir çalıntı gelmiş bulunmalı idi. Ebüssuut Efendi ölen bir Hıristiyan rahmet dileyenleri cezalandırırmış. Bilindiği gibi Hıristiyan ölüsü ardından "Allah rahmet etsin" yerine ne anlama geliyorsa, "Toprağı bol olsun" denir. Şeyhülislâm herhalde o tutumu ile büyük iş yaptığını sanırmış. Efendinin adını zamanımıza kadar, devlet katındaki yeri yanında, hiç garip görmemeli ki biraz da acımasızlığı getirmiş olmalı.

Cenazeyi yıkayan görevliye müfrü çıkmış, o da "ölü sünnetli idi," diyerek kurtulmuş. Artin Ağa'nın Müslüman görünüşü yoktu. Fakat ola ki Hitler orduları Balkanlar'a geldiğinde birçok gayri Müslimin yaptığı gibi sünnet olmayı ölümden kurtulma çaresi saymıştı. Akıllara görevlinin günahsız bir savunma yalanı söylemiş bulunması da gelmişti. Nasıl olsa iş cenazeyi çıkarmaya gitmeyecekti. İşte müftü bu idi. Dik, kaba tavırlı bir adamdı. Kendisi ile belde halkından hiç kimsenin yakın ilişkisi olmamıştı. Görevin-

deki yetersizliği nedeni ile olacak ki son atandığı yerde müftüluğünün alındığı, sadece vaizlikle kaldığı haberi gelmişti.

* * *

Kasım 1970. Lizbon'da Ekonomik İşbirliği ve Gelişme Örgütü'nün istihdam bilgileri edinme ve onu kullanma konusunda bizim de katılacağımız kısa bir semineri var. Toplantı yeri Berna Caddesi'nde Gulbenkian (onların alfabesinde ü yok) Vakfı. Gülbenkian'ı programda görünce bizim mahalleden biri imiş gibi geldi. Ermeninin kendisi değilse de bıraktığı eseri göreceğim.

Gerçekten at meydanı gibi geniş bir giriş salonu, iç içe toplantı, konferans, konser yerleri, kütüphanesi, lokantası, çay ve dinlenme bölümleri... Sonradan bir gazetede okumuştum. Gülbenkian bu vakfı Türkiye'de kurmak istemiş, fakat kismet Portekiz'e çıkmış. Ermeninin koşulları ne idi, bizimkiler girişimi niçin olumlu sonuçlandırmadılar, ilgisizlik nedeni salt bir bağnazlık mı idi? Artık yararı yok ama araştırmaya da değer.

* * *

Bunlara benzer ters yönde bağnazlığa da rastladım. Washington'da birkaç hemşehri ile konuşarak Safe Way süpermarketten yiyecek şeyler alıyoruz. Bir aralık uzunca boylu, yeni fakat ütüsüz giyimli, kır düşmeye başlamış sık, dik saçlı, etine dolgun bir kişi yanımızda homurdanmalarla karışık İngilizce, "Siz Türkler Ermenileri öldürdünüz, onlar bunu unutacaklar mı sanıyorsunuz?" dedi ve telaşla bir deli gibi uzaklaşmaya başladı. Elimizde reyonlardan alıp sepetlere koyduğumuz paketlerle arkasından yürüdüğ, "O üzücü olaylar biz daha doğmadan gelmiş geçmiş, bize diş bilemek neye yarayacak? Osmanlı ile Ermeni örgütleri bir gü-

reş tutmuş, biri yenmiş, öteki yenilmiş, biz niçin suçlanıyoruz?” diye savunacaktık ki adam kayıplara karıştı. Eğitimi zayıf, bilgileri kulaktan dolma olmalı idi ki bize yumuşak yaklaşıp o kötü dönem için ne düşündüklerimizi öğrenmeye çalışma sabrını ve niyetini gösterememişti.

Birkaç yıl öncesinin dış temsilciliklerimiz görevlilerini öldürme delilikleri de bir organize bağnazlık örneği idi, hiç kimseye yararı, aslında anlamı yoktu.

XIV. Glmeceler

Ermeniler erken yatar, sabah çok erken kalkarlardı. Beldeye radyonun 1937'lerde geldiğini anımsıyorum. Bir yandan yatsı namazı kılma sıkıntıları yoktu, öte yandan ola ki daha ncenin kanlı olaylarından korkarak ortalık kararmadan evlerine çekilmeyi alışkanlık haline getirmişlerdi. Petrol lambasını az yakma da o zamanın ekonomik genel kuralı idi. O vakitler evlerin dış kapıları çalındığında yaşlı, olmazsa daha genç kadınların ya da çocukların gitmesi ve önce "kim o?" diye sorması gerek Ermeni gerekse Müslüman evlerin hiç şaşmayan önlemi idi. İki tarafta da erkekler, hele delikanlılar için tehlike olduğu düşünülürdü. Bizimkiler Ermenilerin ilk akşamdan evlerine girmelerinden esinlenerek uykuda aceleci davranan delikanlı çocuklarına bugün de yine "gün battı, gâvur yattı" derler, onunla şaka geçerler. Deyim olasılıkla yurdun başka yerlerinde de kullanılmaktadır.

Ermenilerin temiz ya da kirli mesleklerini hiç belli etmeyecek biçimde pazar günleri güzel giyinmeleri Müslümanları sıkar gibi idi. Her ne kadar cumaları onlar da camiye öteki günlerden daha tertipli ve temiz gitmeye çalışırlar ise

de cuma giysisi âdetleri yoktur. Ermeniler inadına pazarları düğüne gidiyorlar gibi olurlar ve çarşıda pazarda dolaşsalar da çalışmazlardı. O giysi içinde onlara bir güleç, iyimser tavır gelmesi, neşelenmeleri doğaldı. Halbuki iyi Müslüman gülmez, bilindiği gibi sadece gülümser. Kahkaha iyice yasa, o sırada gözden yaş gelirse abdest bozulur. İşte düzgün kıyafette, şen Ermenileri görünce Müslümanlar “bugün pazar, gâvurlar azar, ling ling gezer” derlerdi. Şimdi de şık görünmeyi seven ve aylak dolaşan erkek çocuklarına anneler yarı şakadan yarı paylarcasına aynı şeyi söylerler.

Çocukluğumda her mahallede varlıklı Müslümanlar kış aylarında oda açarlardı. Komşu erkekler akşam yemekten sonra oraya gelir, yatsı namazını topluca kıldıktan sonra evlerine dağılırlardı. Ev sahibi kendisi ya da hizmetine bakan kişi eli ile yaşlılara kahve ikram ederdi. Soba yanar, her koldan bol sohbet olurdu. Bu odalara Ermenilerin de kimi kez yolu düşerdi. Fakat namaz için abdest hazırlığına girince uyuşmazlık da kendini gösterir, Ermeni kapıya yaklaşmaya başlardı. Yavaşçacık onlar evlerine sıvışırlardı. Bir seferinde misafir Torus ayağa kalkınca saf tavırlı şakacı bir gencin “Torus Efendi, beraber namazı kılsak da sonra gitse idin” sözüne Torus’un nazik karşılığı “abdestim yok, evde kılarım” olmuştu. Oradakiler onu severlerdi, “ne demek istediğini biliyoruz akıllı gâvur” anlamına bir gülme ile şakayı bağlamışlardı. Beldemde din ayrılığı ve sürtüşmesi hemen her zaman benzer takımlarla kalır, kişi üzerinde bas-kıya gitmezdi.

Çok önceden şu ya da bu düşünce ve etki ile Müslüman olmuş Ermeniler vardı. İslâmlığı kabul eden söz bilir bir Ermeniye sormuşlar: “Dostum, elhamdülillah Müslüman oldun, fakat söyler misin Ermenilik mi iyi idi, yoksa Müslümanlık mı iyi?” diye. Alınan karşılık pek kısa: “Oldu bir iş”. Adam herkesçe sevilir, akıllı, herkese yardımcı. Kim ne

diyecekti ki? Bu üç sözcüğün içinde biraz gülmece varsa da o dönemlerin din değıştirme zorluğunu da anlatmıyor değildi. O Ermeni işi pek ciddiye almış. Şimdi herkes her dini hemen kabul ediyor, hemen değıştirip ya geri dönüyor ya bir başkasına geçebiliyor, ya dini tamamen bırakıyor, sonra birine yeniden giriyor, boy boy okuyoruz basında.

Oğlunu sünnet ettiren Müslüman için Ermeniler şöyle derlermiş: “Şu deli Müslümanların işi hiç belli olmaz. Ortada herhangi aksaklık yokken kalkar çocuklarının çükünü kestirir, sonra da yarasını iyileştirmeye çabalarlar.” Ermeniler hiç deli Türkler demezler, söze deli Müslümanlar diye başarlardı. Sözcükte bir aşağılama, bir korkma değil de çok kez bir dostça yaklaşım, sevgi havası vardı.

Müslümanların Ermeni ayinini ve inanışını algılamaları da bir gülmece kaynağı idi. Onlara göre kilisede papaz şöyle vaaz edermiş: “Dağdan bir taş yuvarlansa ya düzde dura ya bayırda. Bir kadın hamile olsa ya olgan doğura ya kız. Bir adam hasta olsa ya iyi ola, ya öle.” Hoca vaazı ile keşiş konuşmasının, doğruluk, güçsüzlere yardımda bulunma, yalan söylememe, hırsızlık etmeme gibi ahlâk dersleri verme beraberliği vardır. Hocanın vaazında din ulularının sözleri, menkıbeleri, gösterdikleri iyi yollar anlatılır. Papaz da İsa’nın ve ermişlerin mucizelerinden, iyi hareketlerinden söz eder. Hoca duruma göre caminin, papaz kilisesinin gereksinmelerini dile getirir. Hoca ibadetin kesintisiz olması, keşiş cemaatin ayinlere düzenli gelmesi üstünde durur. Müslüman öğütlerinin ve konuşma biçiminin ağırlığı vardır: Bir alışveriş, ticaret işi gibi, şunları yaparsan cennete, serin ırmaklar kıyısında gölgeliklere ama şu emirlere uymaz şöyle hareket edersen cehenneme, katran kazanına gider, alev alev yanarsın.

Düşünceyi az genişletip sürdürelim: Kuran da, hoca da bir tek soyut sözle kıyamet kopacak diyor, fakat nasıl ve ne

zaman olduğunu bilemiyoruz. Hocanın bu konuda bilime dayalı olasılıklar sıralaması alışılmış bir şey değildir. Papaza gelince o bilimden ve felsefeden yararlanarak büyüklerinin çizdiği program çerçevesinde konuşup örneğin doğa olasılıklarından söz açabilir. Evren sürekli değişim içindedir, öncesi ve geleceği sayılarla hesaplanamıyor. Küremizin tarihi ancak çok sıfırlı olası sayılarla verilebiliyor. Bu evrende dünyamız gibi trilyonlarca dünyalar ve yıldızlar var. Çok yıldızlar yakınımızdan geçiyor, rastlantı ile bize dokunmaktan gidiyor. Bir gün onlardan biri dünyamız üstüne çullayıp onu güneşten uzaklaştırabilir, buzlar alemine götürebilir ya da dünyayı ikiye üçe böler, bunlar güneş tarafından çekilip kül olabilir. Papazın buna benzer olasılıklardan söz etmesi Müslüman hemşerim kulağında “dağdan bir taş yuvarlansa ya düzde dura ya bayırda,” haline girmiş olabilir. Çünkü öyle konuşmalarda somutlara yönelme çabası var, yoğunluk cennet cehennem kesinlikleri üstünde bulunmaktaki. Bu bahisin uzantısı olarak, evinde ekmek yapan, kiliseye gidememiş olan Ermeni kadınla da uzaktan bir şaka geçilirdi: Papazın bir adam hasta olsa ya iyi ola ya öle vaazını kaçırın kadına “hamurumu keşke itler yiyeydi de ben de o veizi dinleyeydim,” dedirtilirdi.

Papaza yapılan itirafların Müslümanlarca “ti”ye alınması: Bir yalan söyleyen ya da yasaklanmış günde diyelim kendini tutamayıp et yiyen, bir suç işleyen Hristiyan, papaza gidip bunu bir hücrede gizlice anlatır, o da “günahının bağışlanması için Allah’a yalvaracağım, bir daha yapma,” der. Çok önceleri papazların cennetin anahtarını satmış oldukları söylenir, fakat bugün, keşiş itirafçının günahını peşince kendisi affedemez. Hristiyanların itirafı bütün Müslümanlarca olduğu gibi bizim beldede de “günah çıkarma” diye tanımlanırdı. Biçimi değiştirilerek her yerde anlatıldığı üzere, bizim çapkınların itiraf konusunda işte yaramaz ve gül-

dürücü bir hikâyesi vardır. Genç bir Ermeni kızı papaza şöyle bir dert dökmüş: “Papaz efendi, babamla annem alt katta yatıyorlar, ben balkonlu odada uyuyorum. Önceki gece komşumuzun oğlu Mıgırdıç evi gözetlemiş, lambalar sönmünce pencere demirlerinden tırmanarak balkona ulaşmış. Yaz sıcağında aralık bıraktığım kapıdan süzülerek bana kötülük etti, çok korktum, size günahımı açayım dedim..” Papaz bekler, bir gün Mıgırdıç itirafa geldiğinde suçunu ona söyler, öğütler verir. Mıgırdıç’ta şimşek çakar, kızın açıkladığı yoldan gençler kavuşur, papaz aracılık etmiş olur. Kıcıklayıcı bir buluş işte. Fakat bu denli saf bir papaz acaba dünyada bir tane daha bulunabilir mi?

Herhangi günlük problemin çözümünün çok güç olduğunu anlatmak için büyüklerimiz yaşlı papaz, her zaman hepsi loş kilise örneğinden yararlanırlardı: Kilise karanlık, İncil’in yazıları silinmiş, papazın gözü de zayıf, sen gel bu işin içinden nasıl çıkacaksan çık derlerdi.

Bütün din ve tarikat adamlarının çok yemeyi, iyi beslenmeyi sevmesinden esinlenerek oluşturulmuş bir deyim: Analar sofrada daha doyurucu ve özenli şeyler isteyen çocuğunu, bir dükkân sahibi normal olarak hep yarar sağladığı fakat her seferinde bunu gösteremediği müşterisini susturmak için “her zaman keşiş kete yemez, bu kez hoş gör artık,” der. Başka yerlerde bunun “her zaman papaz pilav yemez,” diye söylendiği de görülür.

XV. Beldemde Gâvur Deyimi

İki yanı pek yüksek kaya Köprügözü'nden Tohma boyunca yukarı doğru gidildiğinde sağ tarafta, Zaviye Mahallesi'ne az kala Gâvur Hamamı'na varılır. Ilıktır, çok durudur, yaz ve kış yıkanılabilir. Değirmen çarklarına inen oluk gibi, kaya içinde doğal taş borudan su önceleri Tohma düzeyindeki çakıllar üzerine büyük hızla düşerdi. Delikanlılar akan o suya omuzlarını yaslar, boyunda, sırtta, belde bütün ağırlarının, içteki olası hastalıklarının akım tarafından alınıp götürülmesini umarlardı. Öte yandan da biraz gürültü ile yıldıırım gibi gelen suya dayanıklılıklarını kanıtlamak isterlerdi. Burasının niçin Gâvur Hamamı adını aldığı doğallıkla bilinmez. Ola ki Darende'de Ermeniler Türklerden ve Müslümanlardan önce vardı ve o suda yıkanmaya onlar alıştı, Türkler orasını Ermenilerin sayıyorlardı. Ad bu durumdan kaynaklandı. Sonra Müslümanlarda yıkanma ya bol akar suda olmalı ya yukarıdan tas tas ya da bir oluktan, borudan inmeli, bedenin herhangi bölümü kirlenmiş suda kalmamalı, ayaklar altında birikinti yapmadan yıkanma yerini terk etmelidir. İşte burada bir küvette yıkanma görünüşü bulun-

ması nedeni ile hamam ancak gâvurlara uygun sayılmış olabilir. Bir öteki olasılık çok öncelerden beri bu suda genç yaşlı bütün Ermenilerin yıkanır olması, Müslümanlardan ancak delikanlıların o suya girmesi, büyüklerin orada yıkanmayı bir hafiflik sayması nedeni ile küçümseyici bir ad olarak doğmuş ve sürmüş bulunmasıdır.

Sonradan Şeyh Hamit Camii imamı ilkokul arkadaşımın emeği ile bu su önüne yükseltilen çimentolu duvar arkasında dört beş metre kare yüzeyli bir havuz meydana getirilmiş, su havuzun dibinden kaynıyor görünümünü almıştır. Havuzdan taşan sular Tohma'ya karışır.

Gâvur Hamamı'nın Tohma'ya göre daha yukarısından ve biraz aşağısından kayalar dibinden çıkan, olasılıkla aynı kaynaktan suların çok güzel, aydınlık çayı olur. Baharları oralarda aileler, genç, yaşlı grupları piknik yaparlar.

Gâvur sözcüğü geçen öteki deyimler: Herhangi söylenti ya da kesinleşmemiş olay karşısında işin aslını öğrenmeden büyük telaş gösterenlere "hangi dağda gâvur öldüğünü bilmiyor, vay Vartan bağılıyor," derler. Çok eskilerde belirsiz bir kötü haber üstüne Vartan'ın anası herhalde çırpınmalara başlamış, söz de oradan gelmiş olmalı idi.

Beldemizde atalardan "Gâvuroğlu" lâkaplı aileden gelenler vardır. Onlara gâvuroğlu değil de gooroğlu derler. Gôoroğlu Yusuf, Gôoroğlu Hacı Mehmet gibi.

Bizim orada taze fasulyeye İslâm baklası, baklaya gôor baklası, kuru iç fasulyeye fasulye derler.

Yeni harfler konduğunda çok yerde olduğu gibi ilk zamanlar eski okumuşlar ona gâvur yazısı dedi, sonra unutuldu.

Müslüman olmayan herkese gôoor derler, Ruslara Moskof gôoru denir.

İnatçılara, somurtkan, söz dinlemeyenlere arkadan, hale göre yüzüne porut gôor derler.

Anneler çocuklarına ve kimiler arkadaşlarına bir işi yap-

tırmak için “Allahını seversen,” gibi yalvarma yerine, “dediğimi yerine getirmezsen gâvur olasin,” korkutmasına giderler. Yine anne bir konuda diyelim çocuğuna inan vermek için “yalan söylüyorsam, elimde bulunup da senden esirgiyorsam gôoor olayım,” der.

Acımasız ve hoyrat, bazen hasis, açığöz insanlara “o ne gâvur” denir. Kendini çok seven ve kabalara gâvurdan kötü dendiği de olur. Gâvur sözcüğü akıllı, iş başarır kimseler için de yüceltme, değer anlatma deyişi olarak kullanılır, “bunu gâvur gibi bilir,” derler.

Gâvurun kızı, ne kadar güzel, cana yakın, bir içim su sözlerini her yerde iştiririz.

*Pınara varmadın mı?
Gül koydum almadın mı?
Seni gâvurun (kâfirin) kızı
Hiç beni anmadın mı?*

deyişinde kızın insafsızlığını ya da sevimliliğini anlatma vardır.

Tembel, kötü, sözünün adamı olmayan kimselere “gâvur parası ile beş para etmez,” derler.

Sakınılan, tekin olmayan iki kişiden biraz daha iyi olan için, şu dünyada yaramazlıkta hem Ermeniye hem Kürde rahmet okutacak Müslümanlar da bol bulunmakla beraber, “gâvura bakınca Kürt Müslümandır,” denir.

Birisine söz ya da belirsiz umut verip üstlenilen şeyi yerine getiremeyenlerin ya da yan çizenlerin “bunu söyledik diye gâvur olmadık ya,” gibi savunmaları olur.

Bir toplulukta süslü giyinmiş, konuşmayan, kendini gösterme kaygısında gibi edalı duruşlu genç erkek ve özellikle genç kız ve kadınlara “gâvur gelini gibi ne süzülüp duruyorsun,” derler.

Çok yerlerde kullanıldığı üzere taşınacak bir şey fazla ağır

gelince orada da “gâvur ölüsü gibi ağır” sözü işitilir. Bu benzetme nereden gelir bilinmez. Ola ki Ermenicede de Müslüman ölüsü tembel alınarak benzer anlatım oluşturulmuştur.

Türkle evlenmiş olan Ermeni gelinlerden söz ederken, evlilikten on yıl, yirmi yıl sonra bile özellikle kendini bilmez kadınlar küçültücü anlatım olarak gâvur kızı deyimini kullanırlardı. Ona karşılık Kürt kızı, Çerkez kızı denmesinde köken yükseltme isteği vardır.

Her ne kadar içinde gâvur sözcüğü geçmemekte ise de Ermenilerle ilgili, beldemiz kaynaklı görünen, gâvurla kadını karşılaştıran bir beyti de kaydedelim:

*Kadılar da gider ise cennete,
Müjde olsun Kırkor ile Karabet'e.*

Çok sigara içen işsiz delikanlılara “orada ne Annik Caro gibi fos fos durmadan savurup duruyorsun?” denir. Ola ki Onnik’i Annik yapmışlardır.

Ermenilerin de Müslümanları çekiştiren, yeren ya da onlarla alay eden haklı haksız deyişlerini öğrenmek, onları da burada sıralamak isterdim.

Bir de saf Müslüman delikanlı ve Ermeni kız yakınlaşma isteğini dile getirerek bu sözü bitirelim. Yöremde şu türkü var:

*Bahçelerde mor meni
Verem ettin sen beni
Nasıl verem olmayım?
Eller alıyor seni.*

Sayın Mıgırdıç Margosyan’ın *Gâvur Mahallesi* -1994- kitabı sonundaki “Basında Gâvur Mahallesi” bölümünde son iki dizenin şöyle de söylendiğini okudum (s.96):

*Ya sen Islâm ol ahçik
Ya ben olam Ermeni.*

Ermenilerin hepsi Türkçe konuşurdu ama ağızlarından ilk sözcük çıkınca da Ermeni oldukları fark edilirdi.

Daha önce de Ermenilerin kimi dil sürçmelerine, sözcüğü değişik söylediklerine dokunduk. Türkçe'yi zayıf konuşanlarla çocukların alay ettiği olurdu: Sırpo bir gün bahçe-de Müslüman kadınlarla beraber yere dökülmüş dutları topluyor. Bir aralık cırt diye rüzgâr kaçırıyor. Kadınlar, ne yaptın Sırpo, başkalarının yanında bu ayıptır diyorlar. Sırpo'nun verdiği karşılık: "Hasta olup doktora gitti isem, o bana yel geldikçe tutma, bırak dedi ise..." Bu konuşma çocukların diline düşer. Bizlerden biraz büyükler Sırpo'ya rastlayınca, "doktor ne dedi ise.." diye takılırlardı. Sırpo şu yanıtla onları korkutmaya çalışırdı: "Senin anana rastladı isem, bu yaramazlığını hemen ona söyler isem..."

Mahallemizde dolu bir fişekten iğnelik yapmak isteyen genç bir kız, fişeğin içini boşaltmak için iğne ile karıştırır. Fişek elinde patlar ve kızcağız bir elinden iki, ötekenden bir parmak ucunu kaybeder. Yarası iyileşince dantel örme işine doğallıkla yeniden başlar. Sakatlığı ev ve el işlerine engel

olmaz. Kızın iş merakından söz etmek isteyen Ermeni delikanlı, “elleri de kırık imma yine de çok güzel tantene (dantel) yapıyor,” demişti. Ermeniler ama yerine imma sözcüğü kullanırlardı. Avrat yerine arvat, bayrama baryam, ahbap yerine ahbar gibi. Dilimizde ağa sözcüğü aaa (Hasan aaa) biçiminde söylenirken Ermeniler bastıra bastıra ağa derler.

Bir toplulukta delikanlı Ermeninin “İsrafiller’in culuğu (hindi) kocaman yumurtalar kuzuluyor,” demesi oradakileri hep güldürmüştü.

* * *

Türklerden Ermenice’yi anlayanlar çoktu ama konuşacak kadar bilen pek azdı. İsrafiller’den her zaman Köprübaşı sohbetlerine katılan iki hanımla bir dairede katiplikle görevli Yunus Efendi onu kendi dilleri gibi kullanırlardı. Öteki aileler buna alışık değilken Yunus Efendi ve hanımlar Ermeni ailelere gece oturmalarına giderlerdi. Aileler arasında çocuklarla beraber yenilir içilir, neşeli kış geceleri geçirilirdi. O arada Yunus Efendi’ye rakı ikram edildiği de söylenirdi. Ermeniler de kadın erkek İsrafiller’e sık sık gelirlerdi. Dil karma idi, Ermenice ve Türkçe birbirine karışırdı. Bir dilde tümceyi hemen kuramayan, bir anda sözcüğü aklına getiremeyen öteki dilden ödünç almada duraksamazdı. İğiye Usta, Yunus Efendi’nin Ermenice’yi çok Ermeniden daha iyi konuştuğunu, bütün incelikleri ile öğrenmiş olduğunu, ayrıca bu dilde okuyup yazabildiğini söylerdi.

Bir ailede Müslümanlık ve töreler ne kadar koyu ise Ermenilerden ve dillerinden uzak kalmak da o derece fazla idi. Ermenilerle sık görüşen biraz da kadeh tokuşturması olan orta yaşlı bulmuş erkeklere papaz benzetmesi yapılırdı. Onlara Varto (herhalde Vartan’dan geliyordu) dendiği de olurdu. Çok yazık ki çocuk olarak Ermeni evlerine pek sık uğradığım halde Ermenice’den aklımda kalan sözcükler

öteki dindar aileler bireyleri gibi pek sınırlıdır: Asvas (Allah), eze (anne), mega asvas (büyük Allahım), abır çika, has çika (aş yok, ekmek yok), mek (bir), çors (beş), derder (papaz), ahçik (kız), dığa (oğul), cur (su), cermek cur (rakı), hındik (küçük), kâk (küfürler arasında çok kullanılırdı, dışkı), tanta (teyze), cor (söyleşi), istakşir (getir), çe (hayır, yok) gibi. 1960 yılı Belçika'da iş bulma konusunda etütler yaparken, Brüksel'de bir kadına yol ya da bir yer sormuştum. Yanındaki 8-9 yaşında çocuk atıldı. Şu taraftan, iki sokak ileride sağa, sonra sola diye bana Fransızca yol tanıtırken, karşıda aynı yaşlarda bir bebe ile Flaman dilinde konuşmaya tutuşmasında içim erimişti. Bilindiği üzere Belçikalı hemen her kişi iki dili konuşur, okur ve yazar. İsviçre'de de durum ona benzer.

XVII. Bitirirken

Bizlerden önce Ermenilerin dış güçlerle birlik olması, Büyük Ermenistan'ı gerçekleştirmeye çalışması, taşnak, hınçak komitalara, padişahlığın onlara bütün baskı uygulaması, Ermenilerin bir bölümünün Osmanlıyı tutması, bilmem nerede Ermeni kilisesinin yıkılmış bulunması, Ermeni papazın sakalının tıraş edilmesi, bir gecenin içinde hangi Müslüman köyünün yok olması, bugün de bol bol sahneye çıkarıldığı üzere İspanya'dan Yahudileri ülkeye getirmenin Ermenilere de insancıl davrandığımızın kanıtı sayılması, kadın, çocuk ve yaşlıların da aralarında bulunduğu toplu Türk mezarları, Müslümanlara Ermenilerin yaptığı işkenceler, Ermeni tehcirinde ileri sürülen gerekçeler, ASALA'nın bir dönemde anlamsız ve nedensiz olarak elçilerimizi öldürmesi resmî ve özel birçok yayınlarda yer aldı. Dış ülkelerde ancak bulunabilecek Ermenice ya da öteki dillerde bu konuda yayınlarla eldeki resmî bilgiler daha iyi karşılaştırılabilir ve tamamlanabilir. Problem sonsuza dek iki taraf da haklı ya da iki taraf da haksızdı biçiminde sürüp gidecek görünür. Bu satırlarda ben sadece çocukluk anılarımı taze-

leyerek, sevimli küçük bir çevrede Türk insanla Ermeni halk adamını bir arada görmeyi denedim.

Ermeni sevkıyatı ilçem için uğursuz bir yumruk olmuştu. Bugün bile Darende'nin Kaledibi'nde pek eski Ermeni ustaların elinden çıkmış altı minare görülür. Birisi Zaviyede Şeyh Hamit Camii'nin -ki halen onda namaz kılınır-, ikincisi onun biraz batısında Tacettin Camii'nin. Cami yıkılmış, bir başka tür şerefeli minaresi durur. Bunların güneyine doğru yıkıntı Öksürük Köprüsü yanında adı bilinmeyen bir caminin kısa minaresi. Onun alt yanında, içinde çocukluk namazı kıldığım, halen yıkılmış, çok kemerli Ulu Camii'nin yüksek minaresi. Minarenin şerefesi altında, yazılı ya da birçok geometrik şekilli, kibleye dönük bir taşı 1928-30'lar da bir gece gizli ellerce çıkarılmış kayıplara karışmıştı. Ola ki üstünde bulunan yazı ya da çizgilerin bir gömü yeri için ipucu vereceği umulmuştu. Söylenti öyle idi.

Daha bunlara gelmeden geniş mezarlıklar, onların fesli ve püsküllü, müftü, kadı, müderris sarıklı, kadın başlıklı, yontma, eski harf yazılı mezar taşları, askerî ya da sivil mermer paşa türbeleri, onların yanında iri, taş bedesten ve kadın, erkek bölümleri ayrı kayalar gibi hamam kesinlikle yerli Ermeni ustaların elinden çıkmış olmalı idi.

Daha güneyde adı bilinmeyen yıkılmış bir caminin derin su kuyusu ile minaresi. Alt tarafta eskiden İzzet Paşa Medresesi, benim kuşağın ilkokulu. Onun bitişiğinde göz alıcı minaresi ile büyük bir cami ve çatır çatır yontma taş, yuvarlansa kırılmayacak gibi görünen küçük bir kütüphane. Bunlardan yalnız minareler ve parça parça mezarlar kaldı.

Bedestende Ermeni ve Müslüman ticaret erbabının yan yana dostça çalıştığı, Ermenilerin geniş, bol çeşitli dükkânlar da iş yaptığı söylenirdi. Çoktan çarşı yer değiştirmişti. Bedesten bir süre kendini korudu fakat zamanla taşları söküldü, götürüldü, ev ve bahçe duvarlarına kondu.

Hamama su Aşudu'dan, Polat'tan sırlı toprak borularla (cere, künk) geliyor, hamam içinde de soğuk ve sıcak su yine toprak borularla dolaşıyordu. Doğallıkla hamam da terk edildi. Bir zaman yolu düşen kalburculara, çingenelere konaklama yeri oldu. Çocuklar otlatılması biten ineklerini soktular, sağlam kireç sıvaları indirdiler, o arada bol bol toprak su boruları kırdılar. Hamamın işletilmesi değilse de bakımı, aksamaların giderilmesi, su yolunun gözetimi ve tıkanmaların açılması kuşkusuz Ermenilerin işi idi ve böyle anlatılırdı.

Kalenin batıya dönük üst kapısı düşmüş, yüksek kemer kapı üstü dururdu, zamanla o da parça parça yere indi. Güneye bakan çok kalın tahta, ocakta yapma, koca başlı kara mih döşeli kanatlı ilk kapısı 1932-34'lere kadar kalabildi. Kalenin kapıları ve kapı yerleri gibi Tohma üstünde kurulu, kemerli, birkaç gözlü, kireç harçlı sağlam üç taş köprü de Ermeni emeği ile yapılmış olmalı idi.

Hükümet Konağı'nın altında Tohma kenarına kurulmuş su dolabının bir tulumbayı çalıştırdığı, Ermenilerin ustalığı ile hükümet önündeki lüleye su çıkardığı anlatılırdı. Dolap çocukluğumuzda bozulmuş, tulumba artık işlemez olmuştu. Suyu on beş metre kadar yukarı taşıyan, topraktan sıyrılmış siyah demir boruları oradan geçtikçe görürdük.

Ermenilerin gidişi ile zanaatta belli bir duraksama olmuşsa da gerek onların sanat aşkı ile yetiştirdiği çıraklar elinde gerekse tekniğin ilerlemesi, başka yerlerden örnek edinmeler, yeni kuşağın özellikle yoksullarının sanata zorunlu yönelmesi sonucu o gözlerin gereksinimleri yavaştan karşılanmaya başlamıştı.

Büyüklerden büyüklere, gençlerden gençlere, kadınlardan kadınlara anılar kalmış, bizim Ermenilerin hep yumuşak huyları, güldürücü tavırları, akıllı hareketleri, işte ustalıkları dillerde söylenmiş, sürmüş gitmiştir yıllar yılı.

Halep diye gidenlerden, ne doğduğu büyüdüğü yerleri bir ziyaret için ne de kısa ya da uzun eski yaşamını sürdürme amacı ile ilçeye geri gelen olduğu işitilmiştir.

Ankara, Eylül 1994

Türkiye Ermenilerinin 20. yüzyıldaki serencamıyla ilgili son yıllarda birçok kitap çıktı. Ermenilerin tehcir öncesindeki ve sonrasındaki yaşantılarıyla ilgili yayımlanan monografiler, uzun süre toplumsal ayrıcalıklardan yararlanmış seçkin zümrelerin, şehirli (İstanbullu) toplulukların tecrübelerinde yoğunlaştı. İsmail Arıkan'ın hatıratı ise "öteki" Ermenileri anlatıyor. Küçük bir Anadolu kasabasının çiftçi-köylü, tenekeci, kunduracı yoksul Ermenileri. 1920'lerin Darendesi'nde, tehcir travmasıyla başetmeye çalışan, göçe hazırlanan insanlar. Yıllardır yaşadıkları yurtlarında, Müslüman komşularıyla ilişkilerini sürdürerek... "Türk köylüsü"nden ayırdedilmesi zor kültürleri, alışkanlıklarıyla... *Mahallemizdeki Ermeniler*, Ermeni trajedisinin pek bilinmeyen bir yüzüne ışık tutuyor.

İLETİŞİM 679

ANI DİZİSİ 29

ISBN 975-470-861-4

